
Јадранка Ђорђевић

**СРОДНИЧКИ ОДНОСИ У
ВРАЊУ**

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

ПОСЕБНА ИЗДАЊА
Књига 45

Уредник
Никола Пантелић

Рецензенти
Никола Павковић
Биљана Сикимић

Примљено на Седници Одељења друштвених наука САНУ
одржаној 13. XII 2000 године на основу реферата
дописног члана Драгослава Антонијевића.

Публикација је резултат рада на пројекту
ЕТНОЛОГИЈА СРПСКОГ НАРОДА И СРБИЈЕ, који је
финансиран у целини од стране Министарства за науку и
технологију Републике Србије.

UDC 392.3 (497.11)

ЈАДРАНКА ЂОРЂЕВИЋ

**СРОДНИЧКИ ОДНОСИ У
ВРАЊУ**

Етнографски институт
Београд 2001.

THE SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
ETHNOGRAPHICAL INSTITUTE

SPECIAL EDITIONS
Volume 45

JADRANKA ĐORĐEVIĆ
THE KINSHIP IN THE REGION OF VRANJE

Секретар уредништва
Марија Ђокић

Технички уредник
Мирослав Нишкановић

Компјутерска обрада
Иван Љубојевић

Лектор
Биљана Сикимић

Коректор
Слободанка Марковић

Превод резимеа
Љиљана Марковић

Тираж 500

Штампа
Чигоја штампа – Београд

САДРЖАЈ

I УВОД	7
Предмет и методе рада	9
II ВРАЊЕ	19
1. Природне, друштвено-економске и културно-историјске карактеристике	19
2. Становништво Врања са освртом на поједине одлике менталитета	25
III ВРАЊСКА ПОРОДИЦА У СИСТЕМУ СРОДНИЧКИХ ОДНОСА	31
1. Основна обележја савремене породице у Врању	31
2. Породица у Врању и мрежа њених сродничких односа	40
2.1. Састав мреже сродничких односа	40
Обим мреже сродничких односа, 40. – Тип сродничких односа, 49. – Интиман тип сродничких односа, 50. – Ефективан тип сродничких односа, 54. – Неелефективан тип сродничких односа, 59. – Непознати сродници, 62. – Нескладни сроднички односи, 64. – Предмет спора, 66. – Улога мајке у односима породице и ванпородичних сродника, 71. – Однос свекрва-снаха, 74. – Друштвени положај породице и сроднички односи, 78.	
2.2. Садржај и функција сродничких односа	82
Помоћ при чувању и васпитању деце, 82. – Испо-магање остарелог сродника, 85. – Заполити се и реши-ти стамбено питање, 87. – Проблем запослења, 87. – Проблем становања, 89. – Новчане позајмице, 92. – Интимно-поверљиви односи између сродника, 94.	
2.3. Културни обрасци	98
IV ОСВРТ НА СРОДНИЧКУ ТЕРМИНОЛОГИЈУ У ВРАЊСКОМ КРАЈУ	109
1. Презивање, лична имена и надимци	122
V ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА	127
VI ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА	133
Извори	133
Литература	134
THE KINSHIP IN THE REGION OF VRANJE (Summary)	139

I

УВОД

"ОД КРВ ВОДА НЕ БИВА"

народна пословица из
врањског краја

Основна проблематика коју разматрам у овом раду¹ односи се на сагледавање сродничких односа које породица у Врању одржава са својим ширим сродничким окружењем.

Сроднички односи се могу посматрати као сегменат мреже социјалних односа у коју, осим наведених, убрајамо суседске, пријатељске и колегијалне односе. Како у преиндустријском, тако и у савременом друштву, сроднички односи представљају важан друштвени однос и имају шири социјални значај. Наведено сазнање, између осталог указује на потребу сагледавања улоге и значаја сродства и сродничких односа у нашем друштву. Наиме, сроднички односи, заједно са самим сродничким системом чији су саставни део свакако зависе од друштвене атмосфере и временског оквира у којем постоје.

У нашој етнологији се од самог почетка истраживању сродства и сродничких односа приступало у оквиру проучавања породице и брака. То је један од разлога да бележимо незнатан број етнолошких радова у којима систем сродничких односа представља средишњу проблематику која се у раду разматра. Осим наведеног, услед утицаја еволуционистичких теоријских поставки наши етнологи су се фокусирали на проучавање породице и сродства у сеоској средини, док су истраживања датог предмета у граду углавном остајала по страни. Проучавању породице и сродничких односа као и осталих појава у граду, у нашој етнологији приступило се релативно касно – тек од осамдесетих година овог века.

¹ Књига је скраћена и у извесној мери прерађена верзија магистарског рада: "Врањска породица у систему сродничких односа", одбрањеног 1999. године на Филозофском факултету у Београду.

Истраживања породице и сродничких односа у урбаној средини постају масовнија услед интензивнијег процеса индустријализације и урбанизације. Основна премиса од које су истраживачи полазили у глобалу гласи – процес модернизације друштва утиче на промене у породици, брачном и сродничком систему. Тако је у жижи интересовања наших, а пре свега страних етнолога, антрополога и социолога било сагледавање узрочно-последичне везе између процеса модернизације и промена у породици и систему сродничких односа. На почетку се, првенствено у радовима теоријског карактера, због сувише једнолинијског начина посматрања, заступало мишљење да индустријализација и урбанизација утичу на изолованост породице, а да сроднички односи губе свој значај и улогу у савременом друштву. Каснија етнoлошка и социолошка истраживања², која се заснивају на емпиријској провери теоријских поставки, показала су да долази до извесних структурних и садржинских промена у породици и систему сродничких односа. Породица се издваја из ширег сродничког окружења, долази до индивидуализације породице у резиденционалном, економском и социјалном смислу. Међутим, то не значи да породица због наведених промена постаје изолована, а да сроднички односи због слабије заступљености сродника у социјалној мрежи односа и смањеног интензитета сродничких дружења губе своју додашњу улогу. Наиме, показало се да сроднички односи упркос променама у својој структури и садржају остају делотворни, односно да њихова друштвена улога у процесу модернизације расте (видети S. Szynkiewicz, 1992, 12), што на први поглед звучи пара-

² Овде се првенствено мисли на радове енглеских и америчких социјалних, односно културних антрополога, као што су: E. Shanas и G. Streib (1965), M. Young и P. Willmott (1969), E. Bott (1957). Радови осталих аутора, које сам користила приликом рада на овој књизи, наведени су у оквиру библиографије на крају књиге.

Резултати истраживања наших етнолога, који су посматрали промене у породици, браку и сродничким односима у урбаној средини услед процеса модернизације друштва, објављени су у Зборнику радова Етнографског института књ. 14-16, (1984). Истраживању наведене тематике доприносе и други наши етнологи, овде првенствено мислим на радове Н. Пантелића (1962, 1973, 1978, 1980, 1989, 1995) и Р. Ракића (1974, 1991). Посебно место у етнoлошким проучавањима сродства и брака код нас заузимају радови З. Ивановић (1988, 1989, 1997).

У оквиру социолошких истраживања породице и сродничких односа у нашем друштву истакнуту улогу имају радови А. Милић (1983, 1991).

доксално. Међутим, уколико прихватимо схватање да је управо "урбана дезорганизација" (E. Shanas, G. Streib, 1965, 91) један од основних разлога, који доприноси јачању сродничких односа у савременом друштву, претходно наведено постаје прихватљиво. У складу са тим је запажање да за сада ниједно друштво није развијено до те мере да би његове институције могле у потпуности преузети и обављати функцију сродничких односа (А. Милић, 1991, 140). Осим наведеног, треба имати у виду да промене у породици и сродничким односима зависе од постигнутог степена друштвено-економског и културног развоја у одређеној средини и одређеном историјском периоду (видети E. Bott, 1957, 220). Приликом проучавања промена до којих долази у породици и сродничким односима услед процеса модернизације друштва, не смемо занемарити ни чињеницу да нису сви сегменти породичне и сродничке структуре у подједнакој мери подложни променама (видети З. Ивановић, Н. Ћурчић, 1989, 87-89).

Наведене поставке су ми послужиле као подстицај, а пре свега као полазиште за истраживање којем сам приступила са намером да установим како "савремени" услови живота и рада у граду (у овом случају у Врању) утичу на структуру и садржај сродничких односа, и каква је њихова функција и значај за појединца и породицу.

ПРЕДМЕТ И МЕТОДЕ РАДА

Из наслова рада закључујемо да врањска породица и мрежа њених сродничких односа представљају главну проблематику истраживања. Рад је конципиран тако да проучавању сродничких односа приступам са аспекта породице и појединца као њеног члана.

С обзиром да у граду постоје различити облици породичне организације било је потребно одредити који ће облик породице обухватити у истраживању. Узимајући у обзир структурне и садржинске промене до којих је дошло у породици услед процеса модернизације друштва, сматрала сам значајним да се посматра мрежа сродничких односа коју формирају ужа, односно нуклеарна (енг. nuclear family) породица³ и проширена (енг. extended family), од-

³ Под појмом уже, инкосне породице у нашој етнологији подразумева се заједница оца, мајке и деце, која нису у браку (видети В. Богишић, 1884, 12; Н. Пантелић, 1973, 155). Облик породице коју сачињава брачни пар са децом се, према статистичкој подели, коју наводи Ц. Костић (1958, 30), означава као потпуна породица. У савременој статистичкој литера-

носно вишегенерацијска породица⁴. Наведена подела је свакако условна јер узимам у обзир да породица у току свог развоја пролази кроз различите фазе, односно да из једног облика може прећи у други и обрнуто, а да се начела на којима се заснивају унутарпородични односи притом не морају мењати. Значи да величину породице не посматрам као основни критеријум помоћу којег можемо одредити начела на којима се заснива организација породичних односа. Осим тога, полазим од схватања да проширен облик породичне организације не представља посебност или девијантан облик породице у савременом друштву (видети Е. Shanias, G. Streib, 1965, 290).

Наведено је да мрежа сродничких односа, коју породица формира и одржава са својим ванпородичним сродницима, било да они живе у Врању или су у физичком смислу удаљенији, представља предмет овог рада.

Истраживање је било усмерено ка сагледавању структуре сродничке мреже, садржаја и функције сродничких односа. Полазећи од схватања да активности које се одвијају у интеракцији сродника: "...у основи структурирају мрежу, тј. омогућавају да се установе њихови носиоци и карактер односа између њих." (А. Милић, 1991, 118), сматрала сам неопходним да у предметни оквир истраживања уврстим одређене активности које се спроводе у сродничкој интеракцији. Посматрала сам оне активности које подразумевају пружање, односно примање помоћи од сродника при: чувању и васпитању деце; решавању проблема запослења и становања; позајмљивању новца; поверавању и саветовању (активности интимно-поверљивог садржаја). Из наведеног произилази да посматрам пружање сродничке солидарности приликом решавања материјално-егзистенцијалних проблема и нематеријалних, односно проблема емоционално-интимне природе. Посматране су активности које се одвијају у свакодневној интеракцији сродника, али и оне које подразумевају пружање сродничке солидарности у кризним ситуацијама везаним за поједине пре-

тури за означавање наведеног облика породице користи се термин нуклеарна породица, јер се заједница оца, мајке и деце сматра нуклеусом, основном ћелијом друшта (видети Методологија за припрему, организовање и спровођење пописа 1991, СЗС, Београд, 1990, 28).

⁴ Овај облик породице карактерише вертикална линија сродства и старости (видети Н. Пантелић, 1973, 155). Тако се за означавање такве породичне организације у нашој етнологији најчешће користи термин вишегенерацијска породица.

ломне моменте, односно догађаје у животу људи. Притом сам имала у виду да пружање помоћи сродницима треба сагледати у зависности од саме природе проблема, затим од оствареног типа сродничког односа између породице и сродника, друштвеног положаја породице, односно сродника, као и у зависности од осталих чинилаца који утичу на одржавање сродничких односа.

Мрежа сродничких односа има своју структуру и динамику која зависи од одређених фактора који делују у датом друштвено-економском и културном окружењу (видети Е. Bott, 1957, 120). У складу са наведеним узимам у обзир деловање следећих фактора: физичка удаљеност између сродника, степен и линија сродничке повезаности, економске везе између сродника, сличност у друштвеном положају сродника и утицај психолошких механизма. Структура породице и организација унутарпородичних односа представљају такође један од фактора који сам узела у обзир, јер знатно утиче на структуру сродничке мреже и садржај сродничких односа. Деловање наведених чинилаца на сродничке односе посматрала сам у њиховој међусобној повезаности и зависности. Имала сам у виду да утицај наведених фактора зависи и од постигнутог степена индустријализације и урбанизације у одређеној средини.

У предметни оквир истраживања улази такође посматрање културних образаца, односно норми и правила понашања које породица поштује и прихвата приликом регулисања сродничких односа. Интересовало ме је у којој су мери присутни традицијски културни обрасци приликом регулисања сродничких односа, односно да ли се у већој мери примењују и поштују традицијски или "нови", за савремено друштво карактеристични обрасци понашања.

У књизи сам, осим наведеног, указала на однос између друштвене структуре и система сродничких односа. Са једне стране, покушала сам да сагледам утицај друштва, односно промена до којих је дошло услед процеса модернизације, а пре свега социоекономске кризе на сродничке односе, и са друге, улогу и значај сродничких односа у садашњим условима живота.

Сем наведеног, књига представља покушај да се укаже на потребу и могућности етнолошких истраживања породице и сродства у граду.

У нашој етнологији, изузимајући радове З. Ивановић (1988, 1997) и Р. Ракића (1971), недостају радови у којима би се, као средишња проблематика, разматрала питања везана за сродство и сродничке односе. Тако сам, приликом истраживања, првенствено била упућена на оне радове у којима се наведена проблемати-

ка разматра у оквиру радова о породици и браку. Због релативно малог броја етнолошких истраживања сродничких односа код нас, било је потребно да се ослоним, поготову приликом израде методолошког оквира, и на поједине радове наших и страних социолога и антрополога, који се односе на проучавање сродничких односа у савременом друштву.

С обзиром да Врање са својом широком околином представља етнолошки недовољно истражено подручје, за моје истраживање су били значајни радови: Ј. Хаџи Васиљевића (1913/1, II), Ј. Трифуноског (1954, 1962), Т. Вукановића (1978), В. Николић-Стојанчевић (1967, 1974, 1980), М. Филиповића (1937) и С. Стаменковића (1982, 1995), јер у њима наилазим на податке, како о породици, браку и сродничким односима, тако и на описе и образложења појединости из друштвеног и обичајног живота људи на подручју Врања и његове шире околине. Поменути радови су ми омогућили да сагледам историјске, географске, економске и културно-политичке прилике у овој области у одређеном временском периоду.

Током истраживања осим литературе, користила сам писане и усмене изворе. Понекад је тешко направити разлику између литературе и писаног извора, јер се научни радови у одређеном истраживачком поступку могу третирати као извор. Међутим, на овом месту под писаним изворима подразумевам оне који су ми омогућили непосредно добијање података, односно послужили су као изворна грађа. С обзиром да се извори могу рашчлањивати према разним садржинским и формалним критеријима, ослањам се на поделу извора коју је поставио В. Милић (1965, 536). Тако сам из групе писаних извора користила статистичку⁵ и судску⁶, односно правну документацију. У раду се позивам и на податке наведене у географским картама предеоне целине у којој је вршено истраживање⁷.

⁵ Попис '91 – Становништво, домаћинства и породице, подаци по насељима и по општинама, РЗС, Београд 1993; Попис '91 – Становништво, Упоредни преглед броја становника и домаћинстава од 1948 до 1991. год., СЗС, Београд 1995; "Општине у Републици Србији 1996", Статистички подаци, РЗС, Београд 1997.

⁶ Службени гласник СР Србије, број 22, Београд 1980.; Општински суд Врање, VIII, Су. бр. 39/97-229, Врање 1997.

⁷ Географска карта – СР Србија – Јужноморавска међуопштинска регионална заједница. Позивам се такође на географске скице које се налазе у радовима С. Стаменковића (1995), В. Николић-Стојанчевић (1974) и Ј. Трифуноског (1962).

Етнографска грађа коју сам сакупила путем разговора са испитаницима представља усмени извор⁸, који сам користила а уједно и најзначајнији извор у овом раду. С обзиром да ова врста извора, као и сваки други, имају извесне недостатке, било је неопходно вршити "унутрашњу и спољну критику извора" (В. Милић, 1965, 551), односно проверавала сам веродостојност података које одређени извор пружа. Тако сам податке добијене у оквиру једног извора упоређивала са подацима наведеним у литератури или у неком другом извору.

Казивања испитаника, односно усмени извор, у овом раду се третира као примаран⁹, јер се подаци непосредно односе на особу која даје исказ, односно говоре о догађају којем је појединац непосредно присуствовао. Имала сам у виду да су казивања испитаника у извесној мери субјективна и да због тога треба бити обазрив приликом интерпретације на тај начин добијених података, поготово ако се они не могу проверити на основу литературе или помоћу неког другог извора. Остале изворе које сам користила приликом истраживања, можемо означити као секундарне, јер су подаци који се налазе у њима посредовани ауторима тих извора, односно они су обавештења која се налазе у извору добили посредством других лица. У сваком случају не сме се заборавити да класификација једног извора у примарне или секундарне зависи делом од проблема и намере аутора, па тако исти извор може у једном случају бити примаран, а у другом секундаран (видети С. V. Good, D. E. Scates, 1967, 159).

Етнографска грађа интерпретирана у овом раду првенствено је прикупљена истраживањем на терену. Теренска истраживања сам спроводила на подручју града Врања и у његовој непосредној околини у више наврата у периоду од 1996. до 1998. године. Током рада на терену применила сам три технике прикупљања података: опсервација, односно вршила сам посматрање са учествовањем, спроведена је анкета и разговор са испитаницима. Према употреби одређене технике прикупљања података теренско истраживање можемо у глобалу поделити на више фаза.

⁸ Овим појмом се у етнологији најчешће подразумевају подаци сачувани у памћењу испитаника о догађајима, односно појавама које су они непосредно доживели (видети М. Малешевић, 1986, 14-15).

⁹ С обзиром на степен објективности и поузданости, В. Милић изворе дели на примарне и секундарне, односно на посредне и непосредне (1965, 540).

На почетку теренског рада је извршено прелиминарно истраживање, односно рекогносцирање терена. У следећој фази теренског истраживања спроведена је анкета, која у овом случају представља само помоћно средство за добијање искуствених обавештења. Приликом одређивања метода и техника истраживања имала сам у виду да анкетни тип упитника има извесна ограничења и слабости и да у општем плану прикупљања података мора доћи до изражаја методолошко начело комплементарне употребе различитих средстава и поступака (видети В. Милић, 1965, 491). Због тога је у оквир теренског истраживања уврштен и разговор са испитаницима, који је у ствари представљао средишњу технику прикупљања изворних обавештења.

У току писања рада спроводила сам додатна теренска истраживања у циљу употпуњавања и провере постојећих података и резултата.

У раду се често наводе или парафразирају речи, односно мишљења и ставови казивача. Притом не наводим име и презиме, ни иницијале испитаника¹⁰, јер сматрам да лични подаци не доприносе разумевању изнесеног. То не значи да приликом анализе добијених података нису узети у обзир сви остали чиниоци као што су старост, ниво образовања, брачни статус испитаника и слично за које се сматрало да могу допринети интерпретацији грађе.

С обзиром на неопходност просторног и временског лоцирања предмета истраживања поставља се град Врање као просторна, и период деведесетих година двадесетог века, као временска одредница.

Град Врање представља значајан урбани и управно-административни центар југоисточног дела Србије, у којем је постигнут одређен ниво друштвено-економског и културног развоја. Међутим, посебан изглед овом граду даје испреплетеност савремених трендова, који су видни пре свега у економској сфери живота, са традицијским обрасцима понашања, који су присутни у друштве-

¹⁰ Изнимку представља казивач Момчило Златановић, јер сам уз интерпретацију његових мишљења наводила личне податке. Наиме, М. Златановић је професор на Учитељском факултету у Врању, познат је, не само у овој средини, већ и у широј научној јавности, по својим истраживањима појава из народне књижевности и фолклора у врањској области. Уједно добро познаје друштвене прилике у Врању и околини. Овом приликом му се захваљујем на пруженој помоћи.

но-обичајном животу Врањанаца. Тако живот "старог у новом", како је овај однос дефинисала В. Николић-Стојанчевић (1974, 566), представља својеврстан подстицај да се истраживање спроведе у тој средини. Поготову ако, уз наведено, имамо у виду чињеницу да су сам град и начин живота његових становника остали ван оквира етнолошких проучавања у овој области.

Период од средине осамдесетих до краја деведесетих година XX века представља временски оквир истраживања. Само емпиријско истраживање у Врању и његовој непосредној околини вршено је крајем деведесетих година. Иако је проучавање временски ограничено на период деведесетих година овог века, у теоријском смислу су обухваћене и претходне, осамдесете године (мада је понекад било потребно осврнути се и дубље у прошлост), јер су обележене преокретима у политичком и друштвеном животу на просторима бивше Југославије, који су нагостили дешавања у последњој деценији двадесетог столећа. Период у којем је истраживање спроведено значајан је не само због промена које се дешавају у политичкој и социо-економској сфери живота, већ и због последица тих промена са којима се суочавамо и које се најчешће означавају као криза и стагнација у друштвено-економском развоју.

У глобалу посматрано смањени интензитет производње у појединим индустријским погонима, повећање броја незапослених, поготову у секундарним делатностима и низак животни стандард представљају најизразитије показатеље социо-економске кризе у Врању и његовој околини. Претпостављам да је враћање, односно оживљавање неких старих схватања и правила понашања које се исказује нарочито у сфери друштвено-обичајног и породичног живота Врањанаца, повезано са општим условима живота и рада у овој средини.

Из наведеног следи да су период и средина, у чији је оквир постављен предмет истраживања, по много чему специфични и интересантни за посматрање дате проблематике.

За потпуније разумевање теме, коју разматрам у овом раду, потребно је објаснити и термилошки апарат.

У раду за означавање веза и односа између породице и сродника користим термин сродничка мрежа односа (енг. kinship network), а не сродничка група (енг. kinship group) или неки други израз, јер је у контексту са садржајем рада, односно показао се као најприкладнији за означавање односа између сродника. Термин "мрежа" се у антрополошкој, социолошкој и психолошкој литератури најчешће употребљава за означавање одређених об-

лика друштвених односа (суседски, сроднички, пријатељски). Наведени термин овом приликом користим у оном значењу које му даје Е. Bott (1957, 59-60). У том смислу мрежу сродничких односа можемо посматрати као скуп тачака, неке од њих су повезане линијама; тачке означавају појединце, односно групе појединаца, који су у сродству, а линије указују који појединци су у интеракцији; с тим да једна особа може бити, или је била, у интеракцији са више сродника одједном, а да се ти сродници међусобно не познају. Осим тога, узимам у обзир схватање да употреба израза мрежа омогућава: "...премошћавање јаза између макро и микро приступа и посматрања и успоставља посредовање између индивидуалних актера и глобалних структура." (А. Милић, 1991, 122).

Навела сам да предмет рада представљају сроднички односи које породица одржава са својим ванпородичним сродницима. Појмом ванпородични сродници (енг. extra-family kin), како га одређује Е. Bott (1957, 114 – 118), подразумевам оне сроднике који живе ван оквира уже породице, независно од њиховог места становања, односно физичке удаљености од породице. Наведену радну дефиницију термина ванпородични сродници прилагодила сам предметном оквиру истраживања. Тако овим појмом обухватам и оне сроднике који живе у заједничком домаћинству (кући или стану) са члановима уже породице. Овакво одређење појма ванпородични сродници заснива се првенствено на исказима испитаника који под породицом подразумевају брачни пар са децом која нису у браку, а остале сроднике, рецимо свекра, свекрву, девера и слично, упркос томе што живе са њима у заједничком домаћинству, наводе као ванпородичне сроднике.

У раду користим и појам традицијска култура, односно традицијски културни обрасци. У етнологији, као и у осталим научним дисциплинама, наилазимо на различите дефиниције овог појма¹¹. То је посве разумљиво уколико имамо у виду да је наведени појам вишезначан и да му аутори, у зависности од свог аспекта посматрања, дају различита значења. Према постојећим одређењима појма традицијска култура дајем радну дефиницију појма: под традицијском културом подразумевам скуп норми и правила по-

¹¹ О томе видети радове: Е. Петровић, Нека разматрања о појму "традиција", Етноантрополошки проблеми св. 6, Београд 1989, 15-22; С. Наумовић, Традиција и процеси транзиције, ГлЕИ САНУ XLIII, Београд 1994, 141-150; I. Kovačević, Tradicija i inovacija godišnjih sajмова, NPZb, Novi Pazar 1978, 127-134.

нашања за које можемо рећи да су постојали и били владајући у другој половини деветнаестог и у почетку двадесетог века поглавито у сеоској средини, а да су у мање или више измењеном облику и садржају присутни данас како у сеоској, тако и у градској средини. Значи да традицију посматрам као "...свесно схваћену вредност која је присутна и делатна у оба типа друштва, а поготову у фази транзиције из једног типа у други." (С. Наумовић, 1994, 150)

Породица не остварује са свим сродницима исти интензитет дружења и исту чврстину сродничке повезаности. Због тога сродничке односе можемо поделити у групе, односно говоримо о типовима сродничких односа. За одређивање типа сродничког односа сам користила следеће критеријуме: степен генеалогске повезаности сродника, интензитет дружења, интимност контаката између сродника и степен знања које има породица о сродницима. На основу наведених критеријума, поштујући класификацију коју користи Е. Bott (1957, 119 – 121), сродничке односе распоређујем у следеће групе, односно типове: интиман, ефективан, неефективан и непознат.

У оквир интимног типа сродничких односа убрајају се сродници са којима породица одржава интензивну интеракцију и са којима постоји чврста сродничка повезаност, пружање помоћи, породица има о тим сродницима највећи степен знања.

Сродници са којима дружења нису толико честа и чврста као са интимним, мада постоји узајамна помоћ када је то потребно, се поимају као ефективан тип сродничких односа. Породица има о тим сродницима и њиховом животу знатан степен знања (познају не само њихове личне податке, већ и њихове интересе, тежње и слично).

У неефективан тип сродничких односа се сврставају они сродници са којима су контакти веома ретки, а породица зна о њима само основне податке (име, презиме, запослење, место становања).

Под непознатим сродницима се подразумевају сродници о којима породица не зна ништа, сем чињенице да они постоје.

Проучавање породице и сродничких односа у градској средини представља сложено проблематику. Тако сам се у покушају да дам одговоре на поједина питања суочавала са низ проблема. Неки од њих су успешно савладани. Упркос томе овај рад и резултате истраживања које наводим у наредним поглављима треба посматрати као покушај да се прикаже ситуација која је била присутна у нашем друштву у одређеном периоду.

II

ВРАЊЕ

1. ПРИРОДНЕ, ДРУШТВЕНО-ЕКОНОМСКЕ И КУЛТУРНО-ИСТОРИЈСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Индустријализација и урбанизација се наводе као два најочљивија, узајамно повезана и условљена процеса модернизације друштва (Н. Недељковић, 1984, 11), чији интензитет и дејство зависе од општих природних, социо-економских и културних прилика у одређеној средини. Због тога не пратимо исти степен модернизације друштва у свим областима и регионима Србије. У складу са тим треба посматрати промене у породици и сродничким односима, јер се оне одражавају адекватно интензитету и сложености општег привредног, социо-економског и културног преображаја у одређеној средини.

* * *

Врање лежи у северозападном делу Врањске котлине на Градској Реци, левој притоци Јужне Мораве (Ј. Трифуноски, 1954, 123). Град чини саставни део врањског гравитационог подручја које се простире на површини од 860 квадратних километара, и граничи се на југу са Македонијом, на истоку са Бугарском, док се на западу шири према Косову и Метохији, а на северу према Лесковцу (видети С. Стаменковић, 1995, 358). Врањско гравитационо подручје има централни положај у склопу Балканског полуострва и у Моравско-вардарској удолини. Саставни је, и најважнији, територијални део јужног подручја јужног Поморавља.

Према важећој управно-територијалној подели Србије, општина Врање са околином припада Пчињском округу. Према томе сам град представља регионално средиште пчињског округа, једног од укупно девет округа у Републици Србији (видети С. Стаменковић, 1995, 10-11).

Врање, као и Врањску котлину, окружују бројни планински врхови: Бесна Кобила (1922 м) на југоистоку, Самољица (554 м) на југозападу, на северозападу се уздиже гребен Крстиловице (1323 м), а на североистоку област затвара планински врх Мачкатице (1638 м) (према подацима изнесеним на географској карти – СР Србија, Јужноморавска међуопштинска регионална заједница).

У овој области наилазимо на умерено-континенталну климу. На ширем подручју града се додирују морфолошки и привредно различите зоне: котлинско дно на југоистоку, са развијеном пољопривредом и планинско земљиште на северозападу, са развијеним сточарством (видети Ј. Трифуноски, 1954, 123-125).

За развој Врања има велику улогу природна комуникативност ове области, као и чињеница да лежи на главној саобраћајној раскрсници – моравско-вардарском путу. Осим наведеног, Врање је низом попречних путева везано са другим околним областима.

Природна комуникативност ове области учинила је да се у њој развију људске насеобине још у најранијим епохама друштвено-историјског развоја. Врање се, као варошица, први пут помиње у једном византијском писаном извору из XI века (видети Т. Вукановић, 1978, 14-15). Међутим, материјални остаци пронађени на појединим археолошким локалитетима, који се налазе дуж јужноморавске врањске долине, наводе на закључак да је насеље свакако старије (помињу се материјални остаци из бронзаног и старијег гвоздег доба).¹² Упркос томе, се истиче да је, због оскудних материјалних и писаних извора, тешко прецизно одредити када је формирана насебина претеча данашњег града (С. Стаменковић, 1995, 47).

Топоним Врање се први пут помиње као име места у жупи Врања за владавине Стевана Дечанског (Т. Вукановић, 1978, 6). Уколико се осврнемо на етимологију имена града Врања наићићемо на различита тумачења.¹³ Назив Врање у сваком случају представља

¹² За потпуније податке о археолошким ископавањима у овом делу Србије и резултатима истоврстних истраживања видети радове: Растко Васић и Олгица Паламаревић, Археолошке белешке из околине Врања, Врањски гласник књ. XVII, Врање 1984, 135-140; радови Александра Булатовића и Г. Митровића, Врањски гласник књ. XXIX, Врање 1996/1997, 5-43.

¹³ П. Скок име места Врање изводи из речи вран, ф врана, придјев, одређено врани, балтослав. и праслав...поименичен у ср.р. Врање (Србија), (Etimologijski rječnik hrvatskog i srpskog jezika, knj. treća, ponić, JAZU, Zagreb 1973, 617-618); М. Златановић сматра да је назив Врање постао од словенског личног имена Вран (1993, 5); за исцрпија тумачења порекла назива имена града Врања видети у: С. Стаменковић, Врање – Генеза и насеобин-

географско име којим се у зависности од историјског периода у ком је употребљавано означавало само насеље, тј. град, или шира околина, односно крај.

На основу историјских извора, које наводи Ј. Хаџи Васиљевић, можемо закључити да је Врање са својом околином, због свог природног положаја, било врло важна и значајна област у српској средњовековној држави. Аутор наводи да остаје у рукама српских господара све до 1455. године (видети Ј. Хаџи Васиљевић, 1913, 23). Велику историјску прекретницу за ову област, становништво и привреду, представља долазак Турака на ове просторе. Турска власт раширила се у Врањској котлини и Врању од друге половине XV века. Врање се у том историјском периоду састојало из два дела, из "града" (данашња тврђава "Марково кале", која се налази надомак града) и варошице (стари део данашњег Врања) источњачко-балканског типа, која има значајну улогу као административни центар најпре кадилука, а затим казе (видети Ј. Трифуноски, 1954, 130). Врање је, са својом околином, уколико не рачунамо привремено ослобођење ове области крајем XII века, било под турском влашћу непуних петсто година. У том историјском периоду су на овим просторима забележена честа миграциона кретања становништва, како Срба, тако и припадника осталих етничких заједница, која утичу на непрестану промену етничких и демографских прилика, али и на стварање културних и етничких разлика (видети В. Николић-Стојанчевић, 1974, 5-6).

У средњовековној историји града и његове шире околине се као прекретница наводи 1878. година, када је српска војска ослободила Врање и његову околину од феудалне османлијске власти (Т. Вукановић, 1978, 19). Ослобођење је имало велики утицај на целокупан живот ове области. Одлуком Берлинског конгреса Врањски округ дефинитивно припада Кнежевини Србији, а Врање постаје самостална варошка општина, погранично место које, због новонастале политичке и друштвене ситуације, губи свој привредно-економски значај и стиче све више карактер административног центра јужних српских области (видети В. Николић-Стојанчевић, 1974, 18).

Бројна етничка кретања и прегруписивања становништва су забележена и у периоду између Првог и Другог светског рата. Долази до иселјавања турског и арбанашког живља и досељавања Срба из околних области, које су остале дуже времена под тур-

ска еволуција, Посебна издања Географског факултета Универзитета у Београду књ. 7, Београд 1995, 47-50.

ском влашћу. Извршен је нови процес етничке асимилације ново-придошлог становништва са старијим досељеницима.

Велика страдања српском становништву на овим просторима, како у Првом, тако и у Другом светском рату, нанели су Бугари. Бугарска војска је запосела ову област 1941. године и остаје у њој све до ослобођења ових крајева – септембра 1944. године (видети В. Николић-Стојанчевић, 1974, 18-20).

Врање је, по завршетку Другог светског рата, укључено у такозвани ток социјалистичке изградње наше земље. У том периоду је забележен нагли економски напредак, условљен развојем индустрије (као највећи индустријски гиганти у граду се наводе: индустрија намештаја "СИМПО", Памучни комбинат "Врање", данас познат под именом "ЈУМКО", Металска индустрија "Алфаплам" и Дуванска индустрија "ДИВ"), који резултује побољшањем друштвено-економских услова живота. Долази до пораста степена урбанизованости и животног стандарда. Највећи преображај општег друштвеног развитка Врања и његове околине извршен је изградњом аутопута "Братство и јединство", који је утицао не само на развој комуникација у овој области, већ и на развој осталих секундарних и терцијарних делатности у граду. Упркос томе, забележен је спорији напредак у друштвено-економском и културном развоју у овој области у односу на остале области у северној и централној Србији. Због тога се врањски крај сврставао у групу слабије развијених, односно економски недовољно развијених региона у нашој земљи (видети В. Николић-Стојанчевић, 1974, 30).

Уколико узмемо у обзир повољан природни и гравитацијски положај града не зачуђује да је Врање некад важило као познат трговински и занатски центар (видети Т. Вукановић, 1978, 128, 132-134). Данас занати више не представљају значајну привредну грану, осим оних који су везани за електрификацију, моторизацију и индустријску производњу. Међутим, трговина као стара привредна грана не губи свој значај, томе је допринео повољан саобраћајни положај града, а у последњим годинама XX века процес приватизације. Тако трговина представља значајну привредну делатност у овом крају, али првенствено у приватном сектору.

Навела сам да Врање представља значајан индустријски, административни и културно-просветни центар јужноморавске регије, односно Пчињског округа. Међутим, од друге половине осамдесетих година XX века пратимо економску кризу и стагнацију у друштву, која се негативно одражава на развој привреде, али и на социо-културни живот у овој области. Стагнација у при-

вреди подразумева смањење производње појединих артикала, прекид извоза на страна тржишта и томе слично. Тако, због слабих резултата у привреди, у такозваној примарној делатности, долази до стагнације и у осталим, секундарним, производним гранама. Негативне последице економске кризе, можемо рећи њен саставни део, јесу ниска лична примања, затим вишак радне снаге који се манифестује порастом броја незапослених¹⁴. Све то утиче на смањење животног стандарда људи. Друштвена криза се такође манифестује већим социјалним проблемима и општим незадовољством људи, јер не могу радом остварити, односно задовољити своје основне потребе, жеље и интересе.

* * *

У наставку излагања дат је сажет приказ културно-просветног развоја Врања и околине. Оснивањем Гимназије и "богословско-учитељске школе" 1881. године, као и повећањем броја основних школа, Врање постаје значајан просветни центар у области јужног Поморавља (видети Ј. Хаџи Васиљевић, 1913, 413-418). Највећи културни и просветни успон у овој области је забележен после Другог светског рата, у току општег друштвено-економског развоја. Упркос томе, ову област један дужи период карактерише недовољно постигнут ниво културног развоја. Потврду наведеном, између осталог, представљају подаци о броју писменог и неписменог становништва у врањској општини. У периоду шездесетих година XX века је забележен висок проценат (79,6%) неписменог становништва, нарочито је становништво женског пола, између 35. и 54. године старости неписмено (62,3%) (видети С. Стаменковић, 1995, 114). Деведесетих година се проценат неписменог становништва знатно смањило, а уједно се повећао образовни ниво становништва у овој средини (према Попису из 1991. године постотак неписмених у општини Врање износи 8,5%, од тога 7,8% чини женска популација и то је највећи постотак (3,4%) оних жена које су старије од 65 година) (видети Попис становни-

¹⁴ У општини Врање је, по процени за 1997. годину, регистровано 8.742 незапослена лица, док је те исте године регистровано 27.941 запослених, а укупан број становништва за ту годину, по процени, износи 88.500 (видети Извор података из Саопштења бр. 22, Завод за статистику у Лесковцу, Одељење у Врању, новембра 1998. године; Општине у Републици Србији – 1998. године, РЗС, Београд јуна 1999. године).

штва и станова 1991, РЗС, Београд). Податак да највећи постотак неписмених чини управо становништво женског пола од 65. године старости надаље можемо објаснити ратним приликама (мисли се на период Другог светског рата), које су онемогућиле њихово редовно, односно осмогодишње школовање. Наведени податак можемо посматрати као последицу схватања да "женску децу не треба слати у школе", које је било распрострањено код сеоског становништва у том периоду друштвеног развоја.

Врање 1993. године, преименовањем Више педагошке школе у Педагошки факултет и оснивањем Факултета за менаџмент, добија значај универзитетског центра. Крајем деведесетих у Врању је отворено и неколико истурених одељења са појединих факултета из Приштине. Тиме се потврђује значај овог града као високошколског средишта у југоисточном делу Србије.

У граду постоје следеће културне институције: Народни музеј, Меморијални музеј књижевника Б. Станковића, Државни историјски архив, Народна библиотека и Аматерско позориште "Б. Станковић" које својим програмом доприноси богатијем културном живот Врањанаца.

Правовремен и брз проток информација о збивањима у региону, али и широм света, пружају, осим државних, и локалне телевизијске и радио станице.

Сматра се да су говорне одлике у овој области формиране у процесу етничких кретања и асимилације староседелаца са придошлим становништвом, и да представљају специфичну карактеристику врањског Поморавља (В. Николић-Стојанчевић, 1974, 483). Врањски говор припада зони тимочко-призренског говора и не разликује се од других штокавских говора, премда спада у најархаичнију штокавску зону (видети Д. Барјактаревић, 1977, 373).

У сваком случају говор (мисли се на дијалектолошке одлике) у овој средини по много чему је специфичан¹⁵, што га чини интересантним, не само са научног становишта, већ и у ширем друштвеном погледу.¹⁶

¹⁵ О дијалектолошким одликама, односно присутности турцизама у говору Врањанаца видети рад М. Златановића, Речник говора Јужне Србије (провинцијализми, дијалектизми, варваризми и др.), Врање 1998.

¹⁶ О томе сведоче и поједини прилози у дневној штампи. Овом приликом упућујем на релативно новији прилог у дневном листу Политика, од 19. марта 2000. године, број 31034, година ХСВІІ, стр. 21.

2. СТАНОВНИШТВО ВРАЊА СА ОСВРТОМ НА ПОЈЕДИНЕ ОДЛИКЕ МЕНТАЛИТЕТА

Насеља и становништво врањског Поморавља били су предмет проучавања у оквиру неких општих културно-историјских и антропогеографских студија, у којима су дата главнија обележја развоја насеља и популације овог дела јужне Србије у прошлости, али се дотичу и нама ближих историјских периода /о томе видети радове: Ј. Хаџи Васиљевић (1913), Ј. Цвијић (1931), М. Филиповић (1937), Ј. Трифуноски (1962), С. Стаменковић (1995)/.

Сматрам да је за потпуније разумевање проблематике којом се бавим у раду потребно дати осврт на етничку и религијску структуру становништва општине Врање. Уз наведене одлике изнесене су и поједине црте менталитета Врањанаца. Током истраживања наилазила сам на одређене показатеље (као што су рецимо казивања испитаника у којима се наглашава утицај одређених карактерних црта личности, за које се сматра да нису одлика само појединаца, већ Врањанаца уопште, и да утичу на регулисање сродничких односа), који воде закључку да није безразложно обратити пажњу и на утицај одлика менталитета приликом проучавања сродничких односа. Потврду наведеном проналазим у раду Е. Bott, која је, између осталих фактора, посматрала и утицај такозваних психолошких механизма на регулисање сродничких и других облика социјалних односа (1957, 108, 120). Тако су упоредо са мојим запажањима о појединим цртама менталитета Врањанаца, изнесена схватања оних аутора, који су, проучавајући ову област, посматрали и етнопсихичке одлике становништва овог краја.

У општини Врање, по последњем попису, живи 86.518 становника, од тога 75.000 становника чини градску популацију (видети Попис '91, СЗС, Београд 1995, 79). Међутим, становништво Врања у најмањем броју (10%) води порекло од стариначких родова, односно породица које су један дужи историјски период живеле у граду, док највећи постотак градске популације (90%) чине досељеници из суседних области. Наведени податак можемо посматрати у вези са географским одликама врањског подручја и са друштвено-историјским збивањима на овим просторима. Наиме, ова средина је, због своје природне комуникативности, имала значајну улогу у историјским и етничким кретањима на Балканском полуострву, због чега веома рано добија карактер метанастазичке области (видети Ј. Цвијић, 1931, 173).

Може се претпоставити да је метанастазички карактер овог подручја утицао на етничку структуру становништва ове области. Тако је на овим просторима, у периоду од средњег века на овамо, било присутно становништво различите етничке припадности (видети М. Филиповић, 1937, 391-422). О њиховом присуству на овим просторима сведоче архаични остаци, које најчешће проналазимо у називима места, али и у лексици (видети М. Златановић, 1998). Укратко речено, утицај страних културних елемената проналазимо, у мање или више измењеној форми и садржају, у целокупној културној баштини становништва ове области. Истраживања етничке структуре, обављена на овим просторима, између осталог указују на присуство влашког становништва на подручју Јужног Поморавља у периоду средњег века (видети М. Филиповић, 1937, 391-403). Трагови њиховог боравка су очувани до данас, првенствено у топонимији. Наилазимо на употребу назива који у својој основи садрже одредницу "влах", рецимо Власина – река, крај, језеро; Влаче – село, и слично. На овим просторима су, осим Влаха, у краћем или дужем периоду, боравили и Арбанаси, Роми, Турци (видети М. Филиповић, 1927, 400). Њихово присуство на овим просторима имало је знатан утицај на целокупан друштвено-економски и културни развој врањског краја.

У целини сагледано можемо рећи да су се највећа етничка кретања и прегруписавања становништва одвијала у периоду османлијске власти на овом подручју (видети С. Стаменковић, 1995, 89-90). У периоду између Првог и Другог светског рата етничка прегруписавања становништва мањег су обима и слабијег интензитета у односу на пре поменути период, али су значајна пре свега због досељавања Бугара. Становништво бугарске народности је на овим просторима данас присутно поготово у области Босилеграда и у граничном појасу са суседном Бугарском, док у граду није забележен већи број становништва те народности (видети табелу бр. 1).

Услед честих миграционих кретања и пресељавања становништва у област Врањског Поморавља допиру различити културни елементи. Наш познати антрополог Ј. Цвијић истиче да се Врањско Поморавље налази на додиру зоне преиначене византијске цивилизације и балканско-патријархалне културе, која је била под јаким оријенталним утицајем. Међутим, са националним ослобођењем од османлијске власти, културно наслеђе врањске области подлеже утицајима средњоевропске културе (видети Ј. Цвијић, 1931, 148). Садашње културне одлике Врањанаца пред-

стављају конгломерат елемената старијег културног супстрата и новијих друштвено-историјских збивања.

Навела сам да већину градске популације чине досељеници из суседних области. Посматрајући порекло становништва видимо да се највећи број њих (30%) доселио из области Горње Пчиње, затим из Босилградског Крајишта (17%) и Кумановско-прешевске области (16%); док досељеници из области Косова и Метохије, Македоније и осталих крајева Србије чине 17% популације (видети Ј. Трифуноски, 1962, 58-72).

Народносни састав становништва општине Врање, као што је приказано у табели бр. 1, данас изгледа овако: Срби чине већински део популације (90%), следе Роми (Цигани) (5,8%), Бугари су заступљени са 0,79%, а Црногорци са 0,31%, док Шиптари (Албанци) чине само 0,10% популације, од њих су у мањем броју заступљени једино Словенци (0,02%) (видети Попис '91, Становништво, РЗС, Београд).

Табела бр. 1: Народносни састав становништва Врања:

Етничка припадност	1991. год.	
	Број	Процент
Срби	46.435	89,6
Роми (Цигани)	2.901	5,6
Бугари	412	0,79
Македонци	395	0,76
Црногорци	185	0,36
Хрвати	56	0,11
Шиптари (Албанци)	51	0,10
Словенци	12	0,02
Остале и непознато	1.371	2,6

Конфесионална структура становништва у општини Врање указује на следеће: људи су се у 90% изјаснили као православци, односно припадници су православне вере; 0,50% чине припадници муслиманске вероисповести, док су римокатолици заступљени са 0,14% (видети Попис '91, Становништво, Вероисповест, СЗС, Београд, 1993).

Изнесени подаци наводе на закључак да је хомогеност главна одлика народносног, али и конфесионалног састава становништва Врања. Упркос томе постоје извесне регионалне разлике међу становништвом. С обзиром на регионалну припадност, која се одређује на основу области из које досељеници воде порекло,

становништво можемо сврстати у две основне групе. Једну чине досељеници из планинских села, пре свега из области Пчиње и Пољанице, а другу досељеници из низинских села, која се углавном распростиру уз реку Јужну Мораву. За становништво досељено из Пољанице и Пчиње, односно из планинских предела уобичајан је назив "шоп", "шопови", који се не користи само у смислу регионалне одреднице. Наведени изрази се најчешће употребљавају у погрдном смислу. Назвати некога "шопом" значи да се та особа, због свог начина опхођења или схватања, сматра "сељаком". Наведени израз се не користи само за људе са села, мада најчешће бива тако. По неком општем схватању, људи са села, а поготово они из планинских подручја, која су удаљенија од града као центра збивања, заостају за савременим трендовима у друштвеном и културном животу. Значи да израз "шоп" постаје синоним за сељака, односно "сељака", то јест добија ново значење, које у извесном смислу произилази из основног.

Стварне разлике између становника досељених из "Планину" и оних из "Мораву" видне су, наводи В. Николић-Стојанчевић, првенствено у понашању и психичким карактеристикама, као и у друштвено-обичајном животу људи. Ауторка наводи да "Планинци", односно Пчињани важе за мирољубивије, мање завидне, у већој мери поштују традицију, за разлику од њих "Моравци" воле да се свађају, завидни су, у мањој мери поштују традицијске културне обрасце, односно у њиховом понашању и односу са људима више се испољавају негативне психичке особине (1974, 558-565). Сличног мишљења су и Врањанци сами. Наиме, приликом разговора са казивачима сам често наилазила на причу како се, према начину опхођења неке особе, може одредити њено порекло, односно да ли је "из Мораву" или "са планину". Сматра се да досељеници из низинских села, поготово оних која се налазе непосредно уз Јужну Мораву (ова села уједно важе за најбогатија и најразвијенија, јер им близина реке омогућује постизање већих прихода у пољопривредној производњи) поседују лошије карактерне особине од људи који живе, или су се доселили у град из мање развијених области. Наводи се како су "Моравци" у већој мери завидни и "пакосни". Казивачи наведене особине образлажу богатством, људи се, по њиховом, неће свађати око неплодне земље, јер од ње немају велику "фајду", корист. Наведено се, у одређеном смислу може прихватити као тачно, јер се "глад за земљом" наводи као позната црта менталитета становништва Врањског Поморавља (видети В. Николић-Стојанчевић, 1974, 560).

Етнопсихички профил врањског човека су посматрали многи аутори. Овом приликом сматрам значајним да се истакну запажања Ј. Хаџи Васиљевића и Ј. Цвијића. Према Цвијићевој класификацији становништво у области Врањског Поморавља припада централном типу и групи Врањског Поморавља. Ова етничка група захвата предео од Прешева до Грделичке клисуре (видети Ј. Цвијић, 1931, 204-206). Аутор такође наводи да је у овој области присутан утицај моравско-вардарског варијетета, који је раширен на подручју од Ниша до Гњилана (1931, 149 – 150). Ј. Хаџи Васиљевић, познати врањски писац из XIX века, посматрајући етничке особине становништва јужне Србије закључује да су Врањанци: "...брзи, бистри, дружељубиви, лукави и не увек искрени, велике свађалице, завидљивци, али воле да се шале, играју и певају." (1913, 235).

Промене у политичкој, друштвено-економској и културној сфери се, у мањој или већој мери, одражавају на начин живота и рада људи, а може се претпоставити да се под њиховим утицајем формирају и одређене црте менталитета. Тако је, рецимо, у процесу модернизације друштва забележен привредни развитак овог краја, који је, између осталог, условио миграције становништва у правцу село-град. Интензивнија социјална и професионална мобилност људи доприноси бројним културним додирима између становништва које долази из околних сеоских или мање развијених насеља у град. На тај начин су вршени међусобни утицаји, како у материјалном, тако и у друштвеном домену, који су проузроковали губљење одређених локалних и регионалних особености. Процес прожимања различитих културних елемената је видан првенствено у граду. Људи доласком у град теже да свој додашњи начин живота прилагоде обрасцима понашања и социокултурним приликама, које су специфичне за урбану средину. На тај начин се смањују или губе регионалне особености, првенствено у материјалној сфери живота. Способност брзог прилагођавања новој средини, нарочито достигнућима у материјалној култури, Ј. Цвијић наводи као једну од основних психичких црта централног типа (1931, 122), која је, како показују и каснија истраживања (видети В. Николић-Стојанчевић, 1974, 558-563), присутна код Врањанаца. Међутим, наилазимо на запажање које показује да људи, упркос прихватању промена у материјалној култури и приближавању градском начину живота "...у бити се нису много променили." (М. Ивановић, 1988, 144). Наведено са једне стране представља потврду горе изнесеном, а са друге указује на другу

особеност менталитета Врањанаца – отпорност на промене, која се првенствено испољава у друштвено-обичајном животу. Може се претпоставити да је отпорност на прихватање новина, један од разлога да су се на овим просторима у дужем историјском периоду задржали, за традицијско друштво карактеристични, обрасци понашања, односно спорије су се мењали. У периоду мог истраживања наилазим на покушај враћања и актуализације неких старих, за традицијско друштво карактеристичних вредности и правила понашања. Претпостављам да томе у одређеној мери доприноси садашња ситуација у нашем друштву, која се дефинише друштвено-економском кризом.

В. Николић-Стојанчевић је у оквиру својих истраживања Врањског Поморавља посматрала и одлике менталитета становништва наведене области. Тако у свом раду "Врањско Поморавље", између осталог, наводи следеће: "У психи човека још увек доминира "глад за земљом", за сопственим поседом па макар он био неплодан и нерентабилан." (1974, 560). Осим ове особине, која се, као што сам истакла, посматра као негативност у понашању, истичу се и завидљивост и лукавство. Са тим у вези је позната шала која се односи на Врањанце, каже се: "У Врање нема лагање, сто кила свиња, триста кила мас". Казивачи често истичу завист као одлику менталитета, сматрајући да има негативан утицај на међуљудске односе. Наиме, до сукоба између сродника или суседа, по њиховом схватању, долази управо због постојања зависти.

Међутим, наводе се и позитивне особине Врањанаца, као што су: посвећеност раду, штедљивост и скромност, пожртвованост (видети Ј. Хаџи Василевић, 1913, 236; В. Николић-Стојанчевић, 1974, 562).

Наведене одлике менталитета Врањанаца се испољавају у свим сферама живота, нарочито су изражене у њиховом схватању улоге појединца у друштву и прихватању породичних и брачних обавеза.

На основу досадашњег излагања се може закључити да Врање и његова шира околина представљају веома сложену и динамичну етнолошку целину, чији сам један сегменат анализирао у овом раду.

III

ВРАЊСКА ПОРОДИЦА У СИСТЕМУ СРОДНИЧКИХ ОДНОСА

1. ОСНОВНА ОБЕЛЕЖЈА САВРЕМЕНЕ ПОРОДИЦЕ У ВРАЊУ

С обзиром да је истраживање било конципирано тако да сродничке односе посматрам са аспекта породице, односно појединца као члана одређене породице, неопходно је указати на основне структурне и садржинске одлике породице у Врању.

Појам савремена породица се у последње време често користи, не само у етнологији и антропологији, већ и у социологији и другим научним дисциплинама, за означавање оне породице која се код нас јавља у послератном периоду, односно услед процеса индустријализације и урбанизације. Због тога у раду користим појам савремена породица у оном значењу који му се придаје у нашој етнологији и антропологији. Сматра се да савремену породицу карактерише пре свега нуклеаризација (М. Живановић, 1989, 84), индивидуализација у економском, социјалном и резиденционалном смислу (L. Barić, 1967, 2-3), као једна од одлика савремене породице се наводи подруштљавање породичних функција од стране друштвених институција (А. Милић, 1983, 110), мањи степен сегрегације улога по полу у породици, и томе слично. Међутим, не смемо изгубити из вида да процес модернизације друштва, за који се сматра да је утицао на губљење традицијске породице, а са друге, утицао на формирање "новог" облика породичне организације, није започео у истом периоду у свим друштвима, и да није постигнут исти степен урбанизације и индустријализације у свим земљама, односно у свим сегментима једног друштва. Осим тога, промене у породици адекватне су постигнутом степену модернизације. То значи да се и промене у породици нису одвијале истом брзином и у истој мери у свим земљама, односно у појединим њиховим регионима. Уз наведено треба имати у виду да се промене у породици одвијају постепено и

да нису сви делови породичне структуре у истој мери подложни променама. С обзиром да је породица данас, барем у нашем друштву, још увек у процесу трансформације, немогуће је одвојено посматрати само један тип породице, а да се притом не узму у обзир одлике оне породице која је егзистирала у претходном историјском периоду, поготово ако знамо да се многе карактеристике, да тако кажем савремене породице, код нас најчешће заснивају, односно произилазе из традицијске породичне организације. То значи да у породици наилазимо на паралелно постојање традицијских и савремених форми, питање је само које од наведених одлика имају превагу, да бисмо на основу тога могли говорити о једном или другом типу породице. Међутим, не сме се заборавити да одређивање одређеног типа породице зависи и од теоријских поставки и критеријума које притом користимо.

Појам савремена породица доста је широк, тешко му је дати прецизну дефиницију, односно она се може само условно поставити. Наиме, упркос томе што постоје одређени теоријски модели, у пракси се најчешће јављају само варијације тих модела.

С обзиром да сам покушала објаснити шта се у нашој етнологији подразумева под појмом савремене породице, сматрам да је потребно осврнути се и на значење појма традицијска породица, односно традицијска породична организација. Уколико сажмем нека основна одређења модела традицијске породице могу рећи да се, у смислу хронолошке одреднице, она поставља у период друге половине деветнаестог века (Д. Николић, 1989, 60), односно у период између два светска рата (М. Живановић, 1989, 84) и просторно се најчешће везује за сеоску средину. Уз појам "традицијска" за означавање овог модела породице, у нашој науци често се користи као синоним и појам "патријархална породица". Употреба придева "патријархална" за традицијску породицу произилази из схватања да је управо патријархалност основна одлика ове породице. Овим појмом се истиче ауторитет и власт мушких чланова породице и потчињеност женских. Патријархалност се доводи и у везу са патрилинеарношћу и патрилокалношћу као два одлика традицијске породице (видети Д. Рихтман-Аугуштин, 1981, 75). Проучавање патријархалне, односно традицијске породице у нашој етнологији се првенствено сводило на сагледавање основних карактеристика задруге, односно задружног облика породице. Тако се задружна породица, којој се као пандан поставља инокосна, најчешће посматрала као идеалан облик традицијске, односно патријархалне породичне заједнице (видети З. Ивановић, Н. Ђурчић, 1989, 84, 87). Није

једноставно дефинисати појам традицијске породице, поготово ако имамо у виду његову досадашњу употребу и одређења. У раду користим радну дефиницију овог појма, тако под традицијском породицом подразумевам онај облик породице која је по својим структурним и садржинским одликама најближа моделу традицијске породичне организације. Притом имам у виду да породица представља "историјски променљиву друштвену заједницу" (видети М. Младеновић, 1995, 36).

Узимајући у обзир горе изнесено у овом поглављу указујем на основне структурне и садржинске одлике породице, чију сам мрежу сродничких односа посматрала.

* * *

Врање је, развојем индустрије и тиме повезаног процеса урбанизације, постало значајан индустријски и урбани центар јужног дела југоисточне Србије. Динамичан економски развој града утицао је на већу потребу за радном снагом коју демографски потенцијал града 50-их и 60-их година није могао да обезбеди. Због тога у том периоду, али и каснијих година, Врање постаје станица миграционих струја, чији је основни правац кретања био село-град. Непрестана досељавања становништва у град резултирала су континуираним бројним порастом градске популације, док се број сеоског становништва видно смањује (видети С. Стаменковић, 1995, 100). Према последњем попису општина Врање броји 86.518 становника. У самом граду живи око 57.000 становника. Градско становништво чини око 66% популације у целој општини (видети Попис '91, СЗС, Београд, 1995, 79).

Значајан је такође податак да око 90% градске популације чине досељеници, становништво које води порекло из околних руралних или слабије развијених области, док је староградско становништво, такозвани варошани, у мањини. Досељеници су се приликом насељавања задржали на улазу у град, али обично на страни која је окренута према територији са које су се доселили. Тако су формирана поједина приградска насеља (Асенбеир¹⁷, Рашка, Нови Бунушевац и слично), која су током територијалног развоја града постала саставни део урбане целине.

¹⁷ О формирању овог насеља и о начину живота његових становника видети рад: М. Ивановић, Култура становања у насељу Асенбеир у Врању, ЕС 9, Београд 1988, 139-144.

Услед интензивне урбанизације и индустријализације града долази до пораста не само броја становника већ и броја домаћинстава. Статистичка документација показује да је до највећег пораста домаћинстава у граду дошло у периоду од 1961. до 1971. године и од 1971. до 1981. године (видети Попис '91, СЗС, Београд 1993). Наведено се може схватити као последица развоја индустрије, који је у овој општини био најинтензивнији у поменутом периоду. У тим годинама, али и данас, пратимо супротан процес на селу. Наиме, број домаћинстава у руралним областима, поготово оним удаљенијим од града, се видно смањује (видети табелу бр. 1).

Табела бр. 1: Домаћинства у општини Врање¹⁸:

Домаћинства у години	1948	1961	1971	1981	1991
у општини	10.965	14.003	17.681	21.567	24.048
у граду	/	/	/	13.465	15.987

Напомена: подаци за 1948, 1961. и 1971. годину су непознати, јер приликом пописа становништва наведена категорија није узета у разматрање.

Табела бр. 2: Домаћинства по броју чланова у општини:

Број чланова домаћинства	1961.		1971.		1981.		1991.	
	Број	%	Број	%	Број	%	Број	%
1	771	6,2	1.106	16,7	1.070	8,7	1.174	8
2	776	16,3	216	3,2	1.822	14	2.356	16,2
3	886	18,6	1.444	21,8	2.261	18,4	2.731	18,8
4	1.118	24	2.248	34	4.683	38,2	5.389	37,1
5	634	13,3	941	14,2	1.406	11,4	1.623	11,1
6	319	6,7	359	5,4	641	5,2	931	6,4
7	146	3	130	1,9	239	1,9	200	11,3
8 и више	80	1,6	160	2,4	134	1	112	0,7
Укупно	4.760	100	6.604	100	12.256	100	14.516	100

Уколико се осврнемо на податке изнесене у табели број 2 видимо да у периоду од 1961. до 1991. године долази до континуираног пораста домаћинстава са четири и три члана, док се број домаћинстава са осам и више чланова видно смањује. Наведени подаци се могу посматрати као показатељ промене у величини,

¹⁸ Подаци наведени у табелама 1 и 2 узети су из: Попис становништва и домаћинстава, СЗС, Београд 1993.

односно у сродничкој структури породице, а са тим у вези и са осталим одликама породице у граду.

Међутим, кретање укупног броја домаћинстава у општини, односно у граду, и промене у структури породице нису праћене одговарајућим захватима и просторним планирањем града (видети С. Стаменковић, 1982, 373). Може се претпоставити да су због тога многе породице у Врању у немогућности да свој проблем становања реше на адекватан начин примерен савременим токовима живота и рада у граду. Овим се подразумева остварење неолокалног модела становања, односно да млади брачни пар живи у самосталном домаћинству, одвојено од родитеља. Супротно таквом моделу становања, како показују статистички подаци и наша запажања са терена, у Врању нису ретки примери да у једној кући или стану, у заједничком домаћинству живе родитељи са својом децом која су у браку. У том случају говоримо о проширеном облику породице (енг. *extended family*), односно о вишегенерацијској породици, коју карактерише: "...вертикална линија сродства и старости" (Н. Пантелић, 1973, 155). Према класификацији породице која се примењује у статистици овај облик породице можемо означити као двопородично домаћинство, односно као једно заједничко домаћинство у којем заједно живе и троше две породице. Наиме, у новијој статистичкој методологији се под породицом подразумева брачни пар са децом, односно породицу посматрају као основну друштвену заједницу (видети Методолошка објашњења, за Попис '91, СЗС, Београд 1993, 7). Осим тога, одређени тип породице се одређује на основу "...пописивачу дате изјаве" (Попис '91, СЗС, 1995, 7). У статистици се као критеријум за класификацију породица користи изјава појединца, па тако постају разумљивији статистички подаци изнесени у табелама три и четири, који показују да је у Врању већи број породица у односу на укупан број домаћинстава.

Табела бр. 3: Број станова у граду: (према: Попис '81, СЗС, Београд 1982)

Станови	1981
са једним домаћинством	11.747
са два домаћинства	537
са три и више домаћинстава	120

Табела бр. 4: Породице и домаћинства у граду: (према: Попис '91, СЗС Београд 1993)

Година	породице	домаћинства
1981	13.764	13.465
1991	16.601	15.987

То значи да су се породице односно појединци који живе у истом стану, односно у кући са родитељима, тј. са децом која су у браку, при попису најчешће изјашњавали за заједничко домаћинство. Овај податак сматрам интересантним, јер на изванредан начин указује на прихватање одређених образаца понашања, али и на неусклађеност између теоријских модела породице и оних облика породице које бележимо у пракси.

Теренска грађа наводи на закључак да брачни пар који није у могућности да станује у властитом стану, односно кући и да формира самостално домаћинство, најчешће остаје да живи са родитељима мужа у њиховој кући, односно стану. Резултати анкетног истраживања показују да од укупног броја испитаника (145); њих 45, односно 31% живи са родитељима мужа (од тога 19 испитаника са вишом, односно високом, 19 испитаника са средњом и 7 са нижом стручном спремом), а 11% испитаника, односно 16 породица, живи са родитељима жене (од тога 5 испитаника са вишом, односно високом стручном спремом, 10 са средњом и 1 са нижом), док 58% испитаника (84 породице) живи у властитом домаћинству (од тога 20 испитаника са вишом или високом, 33 са средњом и 31 са нижом стручном спремом). Наведени подаци, између осталог, воде закључку да је већи број примера патрилокалног, у односу на матрилокално настањење брачног пара. Наведено се може посматрати као утицај, односно последица, прихватања за традицијску културу карактеристичног схватања о месту становања младог брачног пара (појмом *млади* подразумевам брачни пар који се налази у првој фази породичног живота; у првим годинама након склапања брака). Међутим, сматрам оправданим мишљење да избор места становања младог брачног пара у садашњим условима живота можемо посматрати као израз практичног решења (видети V. St. Erlih, 1978, 174). Млади брачни пар се, како истиче V. Erlih, у сваком случају појединачно одлучује са чијим ће родитељима живети, јер одређена правила по којима се одређује место становања нису увек остварива у савременим условима живота (1978, 174). Као потврду наведеном, у

нашем случају представљају следећи примери: родитељи мужа не живе у граду, већ у неком удаљенијем селу, а уједно жена нема брата, због тога се одлучују да живе са жениним родитељима; у кући мужевљевих родитеља живи брат са својом породицом, тако се млађи брат призећује; кћерка је јединица, а родитељи имају велику кућу и желе да "доведе зета". Има сличних ситуација које наводе на закључак да на избор места становања, осим традицијских образаца понашања утичу и остали чиниоци, чији се утицај мора узети у обзир при разматрању овог проблема. Треба истаћи да се матриликалној форми брачне заједнице, у овој средини, придаје негативно значење. Људи за особу која се призетила кажу: "призетко – црни гавран". У врањском крају, као и у осталим нашим областима, позната је пословица: "О, врбо, ти ли си дрво, о, зете, ти ли си род", а користи се са намером да се укаже на положај домазета у породици и сродничкој структури. Навела сам да су ретки примери домазетства у Врању. Младићи се врло ретко одлучују за живот са жениним родитељима, односно то чине само у недостатку адекватнијег решења. Упркос томе да због ниског животног стандарда није једноставно изградити властиту кућу, није забележен већи број матриликалног настањења брачног пара. Према томе можемо закључити да имају традицијски обрасци понашања превагу, односно одлучујућу улогу при избору места становања.

Поштујући класификацију породице која се изводи на основу својинских односа (видети М. Младеновић, 1995, 150) и ослањајући се на статистичке податке, закључујем да је радничко-службеничка породица најзаступљенији тип породице у Врању¹⁹. Уколико се осврнемо на образовни ниво становништва, односно посматрамо класификацију становништва у општини с обзиром на степен стручне спреме, запазићемо да највиши постотак (32%) чине они са квалификованом стручном спремом, велик је такође постотак (око 20%) становника са средњом стручном спремом, док најмањи постотак (око 7%) чине они са високом или вишом стручном спремом (видети "Запослени према степену стручне

¹⁹ Статистички подаци показују да је у општини Врање 1993. године било запослених 24.925; од тога је највећи број становника запослен у индустрији (око 60%), затим у трговини (7%), следе запослени у здравству (6,2%) и образовању (5,7%) (видети "Запослени према степену стручне спреме у свим секторима својине", Стање 31. 12. 1993. год., Општина Врање, Одељење за статистику).

спреме у свим секторима својине", Стање 31.12.1993. год., Општина Врање, Одељење за статистику). Наведени подаци воде закључку да су у Врању најзаступљеније породице средњег образовног нивоа, а у најмањем броју су присутне породице са вишим и високим образовним нивоом.

Породица у граду, у сфери економско-производних функција, није аутархична, односно средства за живот обезбеђује радећи у индустрији или осталим привредним или ванпривредним делатностима. Међутим, нису ретки примери да породица, односно појединци обезбеђују додатне приходе за живот. Најчешћи вид тога јесте обрађивање пољопривредног имања у селу из којег воде порекло (обично је то имање које је наследио муж од својих родитеља), или у томе помажу родитељима (првенствено родитељима мужа), који живе и раде на селу. До сличних запажања је дошао Ј. Трифуноски проучавајући породицу и живот становништва у Врању и његовој околини. Аутор наводи да су ретка домаћинства која подмирују своје потребе у пуној мери само државном службом, односно једним видом привређивања, већ се знатан део становништва бави помало земљорадњом (1954, 141). Тако су те породице или бар њихови одрасли чланови у честом и непосредном контакту са селом и за њега карактеристичним начином живота и схватања. Уколико се прихвати мишљење да су старе форме и садржаји у друштвено-обичајном животу изразитије, односно, боље очуване у руралној средини чести додири градске популације са селом могу се посматрати као један од разлога што су у животу Врањанаца живо присутна схватања и облици понашања карактеристични за традицијску културу. Њихов утицај се нарочито огледа у организацији породичног живота и у односима људи са ширим сродничким окружењем.

О организацији унутарпородичних односа²⁰ изводим закључке првенствено на основу података о односима између супружника. Наиме, сматрам да управо односи између супружника, односно степен сегрегације брачних улога, представља показатељ на осно-

²⁰ Напомињем да се ово излагање структурних и садржинских одлика породице у Врању заснива на грађи која је сакупљена приликом проучавања сродничких односа. Због тога овом приликом говорим доста уопштено о унутарпородичним односима, односно о породичној организацији. Изнесени су они подаци за које сам претпоставила да могу помоћи, односно да су од значаја за разумевање сродничких односа које породица одржава са ванпородичним сродницима.

ву којег се може одредити којем моделу породичне организације припада одређена породица (видети E. Bott, 1957, 59). Показало се да већина породица које сам посматрала своје унутарпородичне односе регулише углавном према традицијским обрасцима понашања, а у мањој мери су они израз нових, за савремено друштво карактеристичних културних образаца. Наиме, место, положај и улоге појединца у породици произилазе из његове полне и старосне припадности. У породици постоји традицијска подела посла по полу, односно послови у домаћинству, као што су прање, чишћење, кување и слично, као и обавезе око деце, одређени су за жену, односно мајку. Ипак се, нарочито код млађе генерације Врањанаца, примећује покушај смањења сегрегације брачних улога. То се нарочито примећује код оних породица у којима је дејство спољних фактора (рецимо рад жене, односно мајке, у сменама; обављање посла који захтева веће ангажовање у струци: лекар, судија, директор или повремене одласке ван места становања), утицало на промене у дотадашњем начину организације породичних улога и обавеза. Међутим, треба истаћи да је степен сегрегације брачних улога најмање изражен у области решавања породичних проблема, односно приликом одлучивања о куповини предмета од веће економске вредности, или при решавању проблема са децом, приликом одлучивања о начину провођења слободног времена и слично. Послови у домаћинству и обавезе око деце ипак се најчешће организују у складу са "патријархалним принципима" (М. Малешевић, 1986, 25). Према наведеним структурним и садржинским одликама породице у Врању, може се рећи да већина њих припада традицијском моделу породичне организације.

Трајање традицијске породице и односа својствених за такав облик породичне организације према Н. Пантелићу можемо објаснити историјским и економским чиниоцима (1991, 43). Наиме, прихватање нових, за градски начин живота карактеристичних схватања и правила понашања, односно задржавање старих културних образаца у организацији породичног живота и у сродничким односима, зависи од општег привредног, социо-економског и културног преображаја у одређеној средини. Степен трансформације породице, сматра З. Дивац, зависи и од степена укључености породице у савремене трендове привређивања, систем школста и слично (1984, 100). Због тога сам приликом истраживања посматрала не само структуру породице и организацију породичних односа, већ и утицај спољних фактора, односно спољног друштвеног окружења у којем се породица налази.

Сроднички односи чине битан део породичне структуре (Р. Ракић, 1991, 34), па је разумљиво да ћемо промене у сродничким односима посматрати у зависности и међуповезаности са структурним и садржинским променама у породици.

2. ПОРОДИЦА У ВРАЊУ И МРЕЖА ЊЕНИХ СРОДНИЧКИХ ОДНОСА

У првом поглављу овог рада је дато објашњење теоријско-методолошког оквира истраживања. Наведено је да се рад, у складу са постављеним предметом и циљевима истраживања, заснива преваходно на материјалу прикупљеном истраживањем на терену. Према томе, резултати које износим у наставку представљају закључке који произилазе из анализе теренске грађе.

2.1. САСТАВ МРЕЖЕ СРОДНИЧКИХ ОДНОСА

Под појмом састав мреже сродничких односа се подразумева обим мреже и тип сродничких односа, који се у њој одвијају. Сродничка мрежа по свом обиму може бити уска, ако породица одржава односе са малим бројем сродника или широка, односно разграната, када породица остварује односе са великим бројем сродника. Степен разгранатости, односно обим сродничке мреже одређујемо поштујући критеријум – заступљеност сродника у сродничкој мрежи, односно на основу тога да ли породица одржава интеракцију са већим или мањим бројем сродника (видети А. Милић, 1991, 120). Тип сродничких односа се одређује с обзиром на интензитет сродничких дружења и чврстину сродничке повезаности.

Критеријуми према којима се одређује обим сродничке мреже и тип сродничких односа међусобно се допуњују, односно немогуће је посматрати само обим, а да се притом не узме у обзир и тип сродничких односа. Због тога је подела у оквиру састава сродничке мреже на обим и тип само оквирна и може се посматрати у складу са намером да се поједностави интерпретација резултата истраживања.

2.1.1. Обим мреже сродничких односа

Посматрајући обим сродничке мреже, односно заступљеност сродника у њој, запажам да породице, које су обухваћене у истраживању, одржавају интензивну интеракцију са малим бројем срод-

ника. То значи да је мрежа сродничких односа, коју формирају породице у Врању, по свом обиму уска, није разграната.

У наставку излагања ћу покушати да објасним зашто породице у Врању нису у могућности да ступају у интеракцију са већим бројем сродника.

Може се претпоставити да би процес модернизације друштва, овде првенствено мислим на технолошке проналаске, као што су апарати за домаћинство, превозна средства, средства телекомуникације и слично, могао људима да омогући брже и ефикасније обављање послова, односно да појединци свој породични живот и сродничке односе тим путем прилагоде животу и раду у граду. Међутим, показало се да породице, упркос томе, остварују сродничке односе са малим бројем сродника. Овај податак, у извесном смислу, можемо схватити као последицу друштвено-економске кризе, која карактерише период крајем осамдесетих, а нарочито деведесетих година овог века и чије се последице огледају у свим сферама нашег друштва, па тако и у сродничким односима. Укратко речено, друштвено-економска ситуација у наведеном периоду делује негативно на одржавање сродничких односа, јер онемогућује интензивнија дружења већег броја сродника, а поготово оних сродника који су у географском смислу удаљени од породице. Интеракција породице са сродницима своди се на оне сроднике који живе у близини и на генеалошки блиске сроднике, мада примећујем да код људи постоји жеља, односно емотивна потреба, и интерес да се остваре интензивнија дружења са већим бројем сродника. Међутим, појединац и његова породица најчешће нису у могућности (рецимо због ниских примања, а високих трошкова живота и слично) да односе са сродницима ускладе са својим потребама. Е. А. Hammel је, проучавајући утицај друштвене и просторне покретљивости на стабилност сродничких односа код нас, приметио да трошкови за пут и куповину поклоне представљају отежавајућу околност за одржавање сродничких односа (1986, 81). На овакав закључак наводе и резултати мог истраживања. Људи се у односу са сродницима придржавају правила, односно обичаја узајамног даривања и гошћења. Према том обичају и у складу са постојећим системом вредности сродници дарују једни друге приликом међусобних посета. Наведено правило се обавезно поштује приликом посете сродницима са којим породица не одржава свакодневна дружења и приликом посете сродницима са којима породица није у блиском родству. Тако породице са ниским примањима нису увек у могућности да поднесу трошкове за пут (па чак и до села удаљеног 10-20 км од града) и ку-

пе примеран поклон (кафу, слаткише, цигарете и слично). Осим тога, приликом пружања гостопримства сродницима људи поштују правило гошћења, које, између осталог, подразумева послужење госта пићем и храном. Имајући у виду овај обичај људи се приликом посете сродницима не задржавају дужи период: "не седиш више од два три дана". Временски размак у којем се остаје у посети код рођака свакако зависи и од удаљености сродника, јер није исплативо да се путује далеко (рецимо у Београд, или у неки други удаљенији град у Србији, или у Македонију), а да не "поседиш дуже", тј. седам до десет дана. Боравак код сродника се своди на кратак период јер "гледаш да ниси на трошак", односно да се не ремети кућни буџет сродника код којих се иде у посету. Из наведеног се може закључити како слаба материјална ситуација, односно економски чиниоци утичу на сужавање обима сродничке мреже. У том смислу економска криза представља негативност, поготово ако ју посматрамо у зависности од улоге и значаја сродника у животу појединца и породице. Наиме, одржавање сродничких односа са мањим бројем сродника не треба непосредно доводити у везу са евентуалним променама улоге сродника у савременом друштву. Слабија разгранатост сродничке мреже не подразумева уједно и губљење значаја сродника у животу породице у граду, већ сужавање обима сродничке мреже можемо посматрати као показатељ да се сроднички односи прилагођавају садашњим условима у друштву и на тај начин даље функционишу. Осим тога, треба имати у виду да се дејство одређеног фактора не може посматрати изоловано, јер су чиниоци који делују на сродничке односе у међуповезаности и зависности.

Слабу разгранатост сродничке мреже бележим код свих проучаваних породица, мада постоје извесне разлике између породица. Претпостављам да оне проистичу, односно, да се у извесном смислу могу објаснити различитим друштвеним положајем породица. У складу са наведеним јесте податак да на састав сродничке мреже утиче различита социјална и професионална припадност сродника, односно појединаца.

Породице са вишим друштвеним положајем, овде првенствено мислим на породице чији се одрасли чланови налазе на руководећим положајима, или поседују властиту трговинску или занатску радњу, адвокатску канцеларију, лекарску ординацију²¹ и слично,

²¹ Показало се да се и приватници, односно појединци који се баве приватном делатношћу, могу сврстати у исту групу са особама које се нала-

заузети су обавезама на послу, јер теже очувању друштвеног положаја који су стекли. Због тога немају довољно слободног времена да одржавају сродничке везе са већим бројем сродника, односно долази до редуцирања сродничких дружења на уски круг сродника. Тако сродничка мрежа постаје слабо разграната. На другој страни су оне породице које се, у тежњи да обезбеде додатне приходе за живот, баве пољопривредом или у том послу помажу родитељима (статистички подаци показују да 37% домаћинства поседује пољопривредно газдинство ван града – видети "Општине у Републици Србији 1996", РЗС, Београд 1997). Због тога те породице немају довољно слободног времена, како наводе казивачи: "нема се време" за дружење са сродницима. Тако се сродничка дружења одвијају између генеалогски најближих сродника, најчешће оних који живе у непосредној близини. Из наведеног произилази да један од разлога за сужавање обима сродничке мреже јесте недостатак слободног времена. Међутим, недостатак слободног времена – "нема се време", није увек прави разлог да породице одржавају интеракцију са малим бројем сродника, већ се наведен одговор користи као изговор, оправдање у оном случају када постоји неки други, "прави" разлог (најчешће су то нескладни сроднички односи) због којег породица не одржава односе са већим бројем сродника.

На слабу разгранатост сродничке мреже може утицати и географска удаљеност између сродника, која је у ствари највише повезана са пре поменутиим фактором. Интензивнија географска и социјална мобилност људи представљају пропратну појаву у процесу индустријализације и урбанизације друштва, која, између осталог, доприноси просторној удаљености између сродника. Географска удаљеност између породице и сродника представља отежавајућу околност за сродничка дружења. Због тога није зачуђујуће да породица своја дружења са сродницима своди на оне сроднике који живе у близини²² (истом насељу, односно граду, оближњем селу). На-

зе на руководећим положајима, јер због посла којим се баве стичу одређени, односно привилеговани, друштвени положај у тој средини. Осим тога сличан им је материјални положај.

²² Овом приликом сматрам значајним рећи да су породице доласком у град, уколико је то било изводљиво, питање становања решавале изградњом кућа. Куће нису градили само у оном делу града који је окренут у правцу села из којег су се доселили, већ "гледало се", "пазили смо", да кућу изграде у истом насељу, улици или непосредном суседству својих

вела сам да комуникација са сродницима који су у географском смислу удаљени подразумева извесне трошкове, рецимо за телефонски разговор, путовање, поклоне и слично, а породице због слабе материјалне ситуације нису у могућности да одржавају интензивнију интеракцију са тим сродницима. На такав закључак наводе и резултати анкетног истраживања. Наиме, 72% испитаника је навело да се ретко виђају са сродницима, јер "живе далеко од мене" (видети табелу бр. 1).

Табела бр. 1: Одговори на питање: "Зашто се ретко виђате са сродницима?" (изражено у бројевима и процентима)

Стручна спрема	Висока/Виша	Средња	Нижа	Укупно
Одговори				
живе далеко од мене	27/61%	43/77%	34/76%	104/72%
јер нисмо близак род	0/0%	3/5%	1/2%	4/3%
немамо ништа заједничко	8/18%	5/9%	6/13%	19/13%
из других разлога	9/20%	5/9%	4/9%	18/12%

Значи да географска удаљеност представља важан фактор који утиче на ретка дружења сродника. Међутим, чињеница је да близина живота није сам по себи довољан услов, односно разлог за одржавање сродничких односа. Наиме, породица не одржава са свим сродницима који живе у њеној близини исти интензитет дружења. На то наводе и одговори у анкети. Испитаници близину становања као основни разлог за дружење са сродницима наводе само у 14% (видети табелу бр. 2).

сродника, који су се раније доселили у град. Тако имамо примере да браћа живе у кући коју су заједнички градили и поделили је на пола, односно у једном делу куће живи један, а у другом делу куће други брат, или рецимо пример да браћа изграде кућу у истој улици, да брат и сестра изграде кућу у истом насељу и слично. Значи да сродници који живе близу, у истом дворишту, истом делу града или евентуално у оближњем селу на основу те чињенице могу одржавати сродничке односе. Сродници који живе у непосредној близини постају уједно и комшије. То је нови моменат у сродничким везама, јер долази до преплитања сродничких и комшијских односа, што би требало да има за последицу учвршћивање односа са сродницима. Међутим, наведене околности се јављају као негативност уколико проузрокују сукобе између сродника (рецимо око међе). Преплитање две врсте социјалних односа у том случају смањује могућности да појединац прошири мрежу друштвених односа на несроднике.

Табела бр. 2: Одговори на питање: "Зашто се често дружите са сродницима?" (изражено у бројевима и процентима)

Стручна спрема	Висока/Виша	Средња	Нижа	Укупно
Одговори				
станујемо близу	2/4,5%	12/21%	7/15,5%	21/14%
близак смо род	17/39%	23/41%	19/42%	59/41%
добро се разумемо	21/47%	14/25%	15/33%	50/34%
имамо заједничко имање	1/2%	1/2%	2/4%	4/3%
нешто друго	3/7%	6/11%	2/4%	11/8%

Из наведеног произилази да чињеницу близине живота између породице и сродника треба посматрати као олакшавајућу околност за сродничка дружења, док географска удаљеност у ствари представља отежавајућу околност за интеракцију сродника.

Економске везе између сродника представљају такође један од фактора који утиче на састав сродничке мреже, односно на њен обим.

Претпоставља се да у модерном друштву постоји мањи број оних сродничких односа који се заснивају на економској повезаности између сродника, што је у складу са схватањем да се породица у модерном друштву издваја из ширег сродничког окружења и постаје економски независна. Међутим, резултати појединих социолошких (видети А. Милић, 1991, 111-142) и антрополошких истраживања (видети З. Ивановић, 1988, 155-166) показују да економске везе између сродника постоје, оне су наглашене и чвршће уколико сродници имају заједничку имовину, предузеће или очекују наследство.

Поседовање заједничког имања, односно пољопривредног газдинства (њиве, башта, и слично), представља основни вид економске повезаности сродника у Врању. Навела сам да породице које живе у граду, а имају родитеље на селу, помажу у обављању пољопривредних послова. Дешава се такође да браћа заједно одлазе код родитеља и помажу оцу при обрађивању имања које се сматра заједничким добром, јер није "одељено". Заједничко имање, односно пољопривредно добро, представља "стожер", тј. средство које повезује сроднике и доприноси да њихова дружења буду релативно честа. Казивачи сматрају да је међусобно испомагање у пољопривредним пословима један од повода за честа дружења сродника. Уједно се стиче утисак да дружења сродника нису условљена само економском везом, већ да се сродници међусобно друже и испомажу због тога јер сматрају да је такав однос по-

жељан, односно подразумева се – "ред је" да се близак род дружи и међусобно испомаже. Управо је свест о сродству основни разлог да се оствари сроднички однос. Потврда наведеном су одговори испитаника. Наиме, у највећем постотку (41%) се наводи да се друже са сродницима јер су близак род (видети табелу бр. 2).

Утицај економских веза на сродничке односе испољава се у виду пружања неких других врста помоћи, рецимо позајмицама у новцу, или поседовањем заједничке радње (бележим примере када: отац и син раде заједно у берберници; мајка и кћерка у фризерској радњи; брат и сестра су удружили материјална средства и основали фирму за пројектовање). Значи да постоји више начина који омогућују да се оствари економска повезаност између сродника и тако допринесе одржавању сродничких односа.

На састав сродничке мреже, односно на њен обим утиче и перид брачног живота. Породица на почетку свог развоја, када су деца мала (у првим годинама живота, односно предшколског узраста), најчешће није у могућности да одржава односе са већим бројем сродника. Сродничка интеракција породице, односно појединца се најчешће своди на дружења са оним сродницима који помажу младом брачном пару при одгајању и чувању деце. С обзиром да ову врсту помоћи породици најчешће пружају управо родитељи једног или оба супружника, односно мајка, тј. свекрва и ташта, разумљиво да породица остварује најинтензивнија дружења са тим сродницима. Младом брачном пару, осим родитеља, помажу и: брат, сестра, заова, тетка, снаја и слично. То значи да је породица у интеракцији са сродницима који су у генеалошком смислу најближи.

У каснијој фази развоја, када деца одрасту, сродничка дружења породице више нису ограничена само на узак круг сродника, односно фактор пружања, односно примања помоћи око деце, у смислу њиховог чувања и слично, више не условљава у толикој мери одржавање сродничких веза, као што је то случај када су деца мала. Међутим, показало се да старост деце утиче на интеракцију породице са сродницима. Наиме, породица остварује интензивније односе са оним сродницима чија су деца истог или сличног узраста као њихова. Наведено се образлаже чињеницом да родитељи због сличног узраста деце имају и сличне проблеме са њима, тако једни другима помажу у њиховом решавању; затим старост деце их упућује на међусобна дружења, јер се деца тако друже, односно на сличан начин проводе слободно време.

Обим сродничке мреже се мења када деца ступе у брак, односно кад се ожене и удају и остваре своју породицу. Чин венчања,

односно склапање брака утиче у том смислу на сродничке односе јер долази до промена у породичној и сродничкој структури. Формирају се нове сродничке везе, односно врста сродничког односа – стичу се афинални сродници. Млади брачни пар оснивањем породичне заједнице формира и мрежу својих сродничких односа у складу са својим интересима и жељама, али и у зависности од спољног друштвено-економског окружења у којем живи. У том случају родитељи младог брачног пара постају "стожер", односно спона за сродничка дружења њихове деце са осталим сродницима са којима деца нису у директној интеракцији. Наводим неколико примера који показују како родитељи, односно њихова кућа, могу представљати центар за окупљање сродника:

– брат живи у Београду, а сестра у иностранству, обоје се најчешће сусрећу приликом посете родитељима у време годишњих одмора, или у неким другим пригодним ситуацијама (свадба, већи црквени празници и слично);

– братанац живи у Скопљу, а са стрицем се дружи када долази у посету родитељима;

– појединци који помажу родитељима на селу сусрећу том приликом и остале сроднике који живе у том селу;

– породична слава се такође наводи као прилика да се у кући родитеља сусретну и друже сродници који се ретко виђају, јер нису близак род, или им остале животне околности онемогућавају интензивнију интеракцију.

Из наведеног можемо закључити да постојање "ближих сродника" (connecting relatives) (видети E. Bott, 1957, 146), односно сродника који повезују, спајају остале сроднике, представља један од фактора, који утиче на састав мреже сродничких односа.

Обим сродничке мреже зависи и од утицаја психолошких фактора, односно говоримо о психолошким механизмима. Под овим појмом се подразумева постојање симпатија или несимпатија између сродника, затим постојање сличних интереса и потреба у животу, односно говорим о утицају оних фактора који произилазе, односно заснивају се на емотивној основи. Њихово дејство на избор сродника са којима породица и појединац одржава односе, од истог је значаја као и утицај пре поменутих чинилаца. Примери показују да слични интереси (код особа женског пола се то првенствено односи на занимање за кукичање или припремање разних врсти јела и торти), начин провођења слободног времена (случај када две јетрве одлазе заједно на фолклор) или посао којим се појединци баве (трговина, пољопривреда) доприносе формирању међусобних симпатија и разумевања између сродника, односно одржавању сродничких веза. На такав закључак наводе и резултати анкете: 34% ис-

питаника сматра да је одлучујући фактор да се успостави сродничка интеракција постојање сличних схватања и интереса, а уједно се наводи да чињеница близине живота није од већег значаја за формирање и одржавање сродничких односа, уколико не постоји међусобно разумевање – "не слажемо се". Илустрације ради наводим следећи пример:

Два брата живе у истом граду, обојица су стекла високу стручну спрему, али имају сасвим различита схватања о животу и односу са сродницима; један сматра да је потребно одржавати везе са што више сродника, јер "род мора да се поштује", док други брат одржава интеракцију само са најближим крвним сродницима и не сматра да су сроднички односи важни, јер проналази веће задовољство у дружењу са пријатељима. Тако се браћа друже у пригодним ситуацијама, или приликом посете мајци.

Резултати анкетног истраживања наводе на закључак да се управо код испитаника више и високе стручне спреме дејство психолошких механизма јавља као основни разлог за остваривање сродничке интеракције (46,6% испитаника са вишим и високим образовним нивоом наводи одговор: "слажемо се, добро се разумемо" као најчешћи), док се код испитаника средњег и нижег образовног нивоа овај одговор налази на другом месту (25% испитаника средње и 33% испитаника ниже стручне спреме одржава сродничке односе из наведеног разлога) (видети табелу бр. 3).

Табела бр. 3. Одговори на питање: "Зашто се често дружите са сродницима?" (изнесено у бројевима и процентима)

Стручна спрема	Висока/Виша	Средња	Нижа
Одговори			
близак смо род	17/39%	23/41%	19/42%
добро се разумемо	21/47%	14/25%	15/33%
имамо заједничко имање	1/2%	1/2%	2/4%

Све ово, упућује на закључак да постоји извесна разлика у одговорима, односно схватању испитаника о разлогу одржавања сродничких односа, за коју се може претпоставити да произилази из различитог образовног нивоа појединаца. Подаци наведени у табели указују такође на податак да интеракција сродника у великој мери зависи од генеалогске блискости, односно удаљености породице и ванпородичних сродника. Наиме, највећи постотак испитаника (41%) наводи да се дружи са сродницима због тога јер су близак род, односно због саме чињенице о сродничкој повезаности.

Посматрајући састав мреже сродничких односа запажам да линија сродства, за разлику од степена сродничке повезаности, не утиче битније на формирање сродничких односа. Подаци изнети у табели број четири показују да највећи постотак (63%) испитаника одржава сродничке односе са свим сродницима подједнако, независно од тога да ли су то крвни или афинални сродници, док 8% испитаника одржава интензивније односе са сродницима по мужу (уколико се ради о особи женског пола), односно са жениним сродницима (уколико одговара особа мушког пола), а 27% испитаника се чешће дружи са својим сродницима (видети табелу бр. 4).

Табела бр. 4: Одговори на питање: "Да ли се чешће виђате и дружите са?"

Стручна спрема	Висока/Виша	Средња	Нижа	Укупно
Одговори				
својом родбином	13/29%	18/33%	8/17%	39/27%
родбином мужа/жене	4/9%	3/5%	5/11%	12/8%
са свима подједнако	27/61%	33/61%	32/71%	92/63%

На основу реченог се може закључити да је мрежа сродничких односа, код породица које смо обухватили у нашем истраживању, по свом обиму уска. У сродничкој интеракцији учествују првенствено генеалошки најближи сродници (испитаници сматрају сроднике до трећег, односно четвртог колена као "близак род"). Међутим, да би се стекла потпунија слика о саставу сродничке мреже, коју формирају породице у Врању са својим ванпородичним сродницима, потребно је указати и на тип сродничких односа који се у њој остварује.

2.1.2. Тип сродничких односа

У намери да се одреди којег су типа сроднички односи посматрала сам интензитет дружења између породице и њених ванпородичних сродника. Сродничка дружења могу бити, с обзиром на учесталост међусобних контаката сродника, у већој или мањој мери интензивна. Интензитет дружења сам одредила помоћу временских одредница: дан, недеља, месец, година. Под честим, односно интензивним, дружењима подразумевам свакодневне сусрете сродника и оне који се одвијају барем једном недељно. Интеракције које се одвијају једном у две недеље или једном месечно посматрам као дружења слабијег интензитета. Сусрети сродника до којих до-

лази једном или двапут у години су најмање интензивни. Међутим, тип сродничких односа не можемо одредити само на основу учесталости сродничких дружења, јер интензитет дружења није увек сразмеран чврстости сродничке повезаности. То значи да дружења која су интензивнија нису неминовно показатељ чврстине сродничке повезаности. На основу предмета поверавања, односно према проблемима које породица решава уз помоћ сродника, може се одредити колико су сроднички односи чврсти, односно блиски. У намери да што прецизније одредим ког су типа сроднички односи, узети су у обзир и следећи критеријуми: степен интимности између сродника и степен генеалогског знања, које има породица о сродницима. На основу наведених критеријума сродничке односе сврставамо, према класификацији коју је користила Е. Bott (1957, 118-121), у четири типа: интиман, ефективан, неефективан и непознати сродници. Карактеристике сваког од наведених типова сродничких односа су наведене у првом поглављу овог рада. Између одређеног типа сродничког односа и чврстине сродничке повезаности постоји у извесном смислу повезаност и подударност. Тако интиман тип сродничког односа можемо окарактерисати као чврст; подразумева честа дружења, односно интензивну интеракцију сродника и највећи степен интимности у односу. Ефективни сроднички односи су према поменутих критеријумима мање чврсти, док неефективне сродничке односе можемо сматрати лабавим. Сроднички односи могу бити у прекиду, односно, говоримо о нескладним сродничким односима. Приликом одређивања типа сродничких односа имала сам у виду да једном остварени тип односа није непроменљив, већ се може, у зависности од утицаја спољашњег друштвено-економског окружења или због промена унутар породице саме, променити, односно прећи из једног у други тип. На формирање одређеног типа сродничког односа утиче више чинилаца, пре свега животна ситуација у којој се налази породица, затим степен генеалогске повезаности између сродника, врта сродства и прихватање одређених културних образаца.

Узимајући у обзир деловање поменутих фактора покушала сам да установим који тип сродничких односа породице у Врању најчешће остварују.

2.1.2.1. Интиман тип сродничких односа

Навела сам да је сродничка мрежа по свом обиму уска. У складу са тим су запажања да породица одржава чврсту и интензивну ин-

теракију са малим бројем сродника, односно породица остварује интиман тип сродничких односа само са појединим сродницима. Најчешће се као разлог, који онемогућава да породица оствари интиман тип односа са већим бројем сродника наводи физичка удаљеност породице од ванпородичних сродника. Рад по сменама пружа различите могућности располагања слободним временом и на тај начин се могућност контактирања са сродницима смањује; рад на имању у циљу обезбеђивања додатних прихода такође онемогућава интензивнија дружења са сродницима. У глобалу могу рећи да породице нису у могућности да одржавају интензивнију интеракцију са већим бројем сродника првенствено због утицаја спољних – ситуационих фактора. Интензивна дружења породице са сродницима, по мишљењу казивача, онемогућују свакодневне обавезе на послу и у приватном животу, али и "слабе плате", односно, садашња економска ситуација. Ово је посве разумљиво ако узмемо у обзир да због лоше материјалне ситуације породице нису у могућности да се чешће друже са сродницима који не живе у непосредној близини, да посете сроднике који живе у неком другом граду, на селу и слично. Због тога интиман тип сродничких односа породице одржавају са малим бројем сродника и то углавном са онима који живе у непосредној близини (у Врању или оближњем селу), или у случају када породицу на интензивне контакте упућују економске везе са сродницима (рецимо заједничко имање). Рад на заједничком имању или испомагање родитељима у пољопривредним пословима представља могућност да се сродници чешће сусрећу (барем једном недељно, а у сезони пољопривредних радова скоро свакодневно). Заједничка брига о родитељима, који живе сами на селу или у граду такође доприноси интензивнијој комуникацији сродника, у овом случају деце. Породица, односно појединац, интиман однос остварује првенствено са генеалогски блиским сродницима (братам, сестрам, родитељима)²³, док афинални сродници ступају у такве одnose првенствено путем повезаности крвних сродника.

Примери показују како:

²³ Поређења ради наводим запажање Н. Пантелића, до којег је дошао проучавајући друштвени живот у селима чачанског краја. Аутор наводи да присне везе одржавају блиски рођаци, уколико није дошло до сукоба око наследства, док са даљим сродницима везе нису тако присне, нарочито ако нису суседи (1991, 40-43).

– "баце", тј. пашенози, остварују интензивну интеракцију јер се сестре, односно њихове жене, посећују свакодневно;

– сличан наведеном је пример две јетрве, које се посећују свакодневно и испомажу у обавезама око деце, јер живе у истој кући (једна у приземљу, а друга на спрату), коју су наследили њихови мужеви од родитеља и поделили тако да сваком брату припада половина куће.

Чвршћа сродничка повезаност између зета и шурака, снахе и заове постоји у случају када су односи између брата и сестре складни. Ипак се интимнији односи чешће остварују између сродника истог пола – сестара и браће међусобно, у односу на повезаност између сестре и брата. Наведено се може посматрати као последица поделе улога и обавеза појединца у породици и друштву, која најчешће произилази из њихове полне припадности.

Међутим, за одржавање интимних односа између афиналних сродника је битно да постоје и личне симпатије, како наводе испитаници: "волимо се", "волимо да се дружимо, забављамо", "помажемо си кад затреба". Наиме, интимност у сродничком односу подразумева поверавање чак и најинтимнијих проблема, испомагање у свим ситуацијама, залагање за сроднике, несебичност и слично. Укратко можемо рећи да се ти односи у најмањој мери одвијају по формалним обрасцима понашања, односно попримају карактеристике неформалних, пријатељских односа.

Случај када породице остварују интиман однос са сродницима који живе у неком другом граду, односно географски су удаљени од породице, указује на чињеницу да је за одржавање овог типа сродничког односа пресудан утицај психолошких механизма. Илустрације ради наводим следећи пример:

Једна сестра живи у Врању, а друга у Македонији (Куманово). У детињству је постојала јака емотивна везаност која се одржала и после, када су се удале и формирале своју породицу. Тако и данас постоји међусобно испомагање (сестра која живи у Куманову купује тканине, које продаје сестра у Врању и тако стиче додатне приходе) и поверавање (сестра у Врању има проблеме са свекрвом која "иде по чаршију и оговара мене, мужа, децу").

Породице одржавају интимне односе са сродницима који су географски удаљени првенствено због постојања емоционалне потребе да се очува интимност у односу. Потреба и жеља за интензивном и чвршћом интеракцијом са сродницима произилази из повезаности и блискости сродника у детињству, из сличне животне ситуације (сродници који имају децу истог или сличног узраста и у том смислу исте проблеме), због сличних интересовања

(кукичање у слободном времену, играње фудбала или гледање фудбалских утакмица и слично). За разлику од наведеног испитаници наводе: "нема се време" за дружења са сродницима у случају када не постоји жеља да се са тим сродницима оствари интензивнија интеракција. Према томе, можемо прихватити схватање да се интимни сроднички однос најчешће остварује онда: "...када не постоји објективна потреба по дружењу већ постоји јака жеља за контактом и блискошћу са сродником." (З. Ивановић, 1987, 88). Претпостављам да су због тога сроднички односи, остварени из емоционалних разлога, чвршћи и у мањој мери подложни прекиду сродничке комуникације, за разлику од оних који се остварују првенствено због близине живота или економске повезаности сродника, а да уједно не постоји жеља за блискошћу.

На формирање чвршће сродничке повезаности утиче и сличност у годинама, односно генерацијска припадност сродника. Наведено се може посматрати као последица сличних проблема, односно ситуација, са којима се појединац сусреће у одређеним периодима свога живота (запослење, формирање породице, брига о остарелим родитељима и слично). Тако у ствари међусобно испомагање, односно саветовање, у одређеној ситуацији (када се деца разболе, када деца одлазе на студије, набавка лекова за родитеље и слично) пружа могућност да се оствари чвршћа сродничка интеракција. Примери присног односа између сродника који нису на истом генерацијском нивоу нису чести. Такав однос се најчешће остварује између генеалогски блиских сродника, који су били блиски и у детињству, рецимо:

жена стара 25 година блиска је са тетком по мајци (43 године), јер ју је тетка чувала када је била дете, њен однос је приснији са тетком него ли са мајком; тетке поверава проблеме које има у браку.

Примери интензивних и интимних сродничких односа остварених између сродника који нису сличне старосне доби најчешће су последица специфичних околности као што је, осим наведеног, ситуација када појединац остане без једног родитеља, па се због тога обраћа за помоћ стрицу, ујаку, тетци, односно оној особи са којом је и раније одржавао присне односе.

Породица са сродницима који су даљи род ретко остварује чврсту сродничку повезаност. На формирање интимног типа сродничких односа између генеалогски даљих сродника најчешће утиче пружање помоћи у кризној ситуацији (приликом болести, школовања деце и слично).

Навела сам да једном формиран тип сродничког односа није непроменљив, већ његова постојаност зависи од склопа чинилаца. Из тога произилази да појединац и породица не одржавају са одређеним сродницима увек исти тип односа, мада је то изводљиво. Интензитет дружења се често нарушава услед промене брачног статуса појединца, односно сродника, поготово ако је уследила промена места боравка. Међутим, слабљење чврстине сродничке повезаности може условити и постојање несимпатија између афиналних сродника (снахе и свекрве, снахе и заове, зета и таште...), о чему ће бити говора у наредном поглављу овог рада.

Супротно томе, на промену интензитета сродничких дружења и чврстине сродничке повезаности може утицати пружање помоћи у кризној ситуацији (приликом болести, запослења, уписа у школу и слично). Према у том случају породица најчешће тражи помоћ од блиских сродника, а уколико помоћ пруже сродници са којима није остварен приснији однос, породица најчешће у знак захвалности за пружену помоћ узврати поклоном у вредности која је пропорционална пруженој помоћи. Тако се као поклони јављају: животне намирнице (јагње, "кофа сира" и слично), кукичани столњак, текстилне тканине, и слично. Значи да сродници ипак теже да за пружену помоћ узврате на сличан начин, а до формирања чвршће сродничке повезаности долази у ретким ситуацијама.

На крају треба рећи да дејство спољног, социо-економског окружења, често онемогућава интензивна сродничка дружења. Због тога се контакти сведе на сусрете приликом годишњих одмора или у пригодним ситуацијама (породичне светковине), или се интеракција одржава путем разговора телефоном. Услед слабијег интензитета сродничких дружења најчешће слаби и чврстина сродничке повезаности. Сроднички односи због тога попримају све више одлика ефективног типа сродничког односа.

2.1.2.2. Ефективан тип сродничких односа

У мрежи сродничких односа коју формирају породице у Врању, најзаступљенији је ефективни тип сродничких односа. Значи да породице остварују управо овај тип сродничког односа са највећим бројем сродника.

Породице се са тим сродницима друже у временском распону од једном месечно до два или три пута годишње, а контакти путем телефона су чешћи (од једном недељно до два пута месечно). Интензитет посеђивања или телефонирања породица са ефектив-

ним сродницима зависи од више фактора, који у зависности од одређене ситуације утичу на формирање овог типа сродничког односа. Због тога наилазим на различите примере, односно, варијације овог типа сродничког односа. У основи се могу повући паралеле између појединих примера, јер је у сваком случају интензитет дружења и чврстина сродничке повезаности слабија у односу на интиман тип сродничког односа.

Посматрајући утицај појединих фактора на остваривање ефективног типа сродничког односа запажам да физичка удаљеност између породице и њених ванпородичних сродника представља отежавајућу околност у остварењу интензивних сродничких дружења (72% испитаника као главни разлог ретких дружења са сродницима наводи: "живе далеко од мене"). Међутим, то свакако не значи да породица одржава ефективне сродничке односе само са географски удаљеним сродницима. Наиме, породица одржава ефективне односе и са оним сродницима који у физичком смислу нису удаљени (живе у истом граду или оближњем селу), али из одређених разлога сродничка интеракција није интензивна и односи нису чврсти. У том случају се као најчешћи разлог одржавања ефективних односа са сродницима наводи нетрпељивост између појединих сродника. Један од примера ефективног сродничког односа формиран из "других разлога" између сродника који у физичком смислу нису удаљени показује:

Брат и сестра се сусрећу једном до два пута месечно, упркос томе што брат живи у оближњем селу, а сестра у граду; њихова дружења нису честа, јер се сестра, односно заова "не слаже се са снашком", тако сестра одлази код брата једном годишње – на славу, док брат посећује сестру сам, уколико има неких обавеза у граду.

Из овог примера, као и њему сличних, можемо закључити да у случају када не постоји интерес и жеља сродника да остваре чвршћу сродничку повезаност, јер их осим свести о сродству ништа не повезује (различита су им схватања о васпитању деце, провођењу слободног времена, о трошењу прихода и слично), упркос томе што живе у близини, одржавају ефективне односе. Међусобно разумевање, симпатије и слични интереси сродника имају већи утицај на формирање интимних сродничких односа, а у мањој мери утичу на формирање ефективног типа сродничких односа. Наиме, на одржавање ефективних односа са сродницима знатно утиче географска удаљеност између породице и ванпородичних сродника.

Степен генеалогске повезаности представља фактор који није од већег значаја за остварење ефективних сродничких односа. Показало се да овај тип сродничког односа породице остварују и са генеалогски ближим сродницима, а не само са даљим, као што се могло претпоставити. Примери показују да породица одржава ефективне односе са генеалогски блиским сродницима (млађи брат живи у Врању, а старији у Београду; затим пример када сестра живи у Врању, а њени брат и сестра у Скопљу; или случај када се жена удала у Врање, а родитељи и сестра живе у Прокупљу и слично), јер им физичка удаљеност онемогућава интензивнију комуникацију, иако у ствари постоји међусобно разумевање и емотивна везаност. Због тога се дружења са генеалогски ближим сродницима који не живе у близини породице сведе на сусрете приликом годишњих одмора (14,4% испитаника наводи да се са географски удаљенијим сродницима виђају приликом годишњих одмора), или у пригодним ситуацијама (68% испитаника се виђа са тим сродницима на свадбама, крштењима, испраћајима, сахрани). Значи да су дружења релативно ретка – једном до два пута годишње. Међутим, посматрајући степен знања и информисаности који постоји између тих сродника запажам да упркос ретким сусретима постоји добра информисаност породице о тим сродницима, поготово о онима који су у блиском сродству са породицом. Присутан је такође одређени степен интимности у односу. Испитаници наводе (у 44%) да о тим сродницима знају не само име, презиме, посао којим се сродници баве, већ и детаљније податке – интимне природе, као што су: проблеми које имају ти сродници са децом (болест, школовање, непослушност); потешкоће у животу тих сродника које проистичу из њихове материјалне ситуације; који су хобији тих сродника (гајење цвећа, пољопривреда, информатика) и слично. Овај податак не зачуђује уколико узмемо у обзир чињеницу да сродници, због немогућности непосредног дружења, одржавају интеракцију путем телефона. Телефонски разговори у 54,4% представљају најчешћи вид сродничке интеракције између ефективних сродника који су физички удаљени. С обзиром да комуникација посредством телефона представља један од начина одржавања сродничких односа интересовало ме је колико често сродници комуницирају путем телефона и коју врсту информација једни другима преносе.

Сродници који су у географском смислу удаљенији, али су блиски, релативно често размењују информације. Појединци, односно породице једном до двапут месечно разговарају са сродницима који живе у иностранству. Колико често се телефонира тим сродници-

ма зависи од тога да ли живе у Македонији или некој удаљенијој држави – Немачкој, Швајцарској и слично. Једном недељно, евентуално двапут, разговара се са сродницима који живе у неком другом граду у Србији. Телефонски разговори са географски удаљеним сродницима, због високих трошкова телефонирања, а са друге стране ниског животног стандарда великог броја породица, своде се на информације о основним животним питањима ("како здравље", шта се ново догодило у међувремену од претходног разговора) и проблемима, док комуникација телефоном у том случају веома ретко подразумева разговоре типа "необавезно ћаскање".

Примећујем да осим релативно добре обавештености породице о догађајима и проблемима у животу тих сродника постоји и међусобно испомагање које најчешће подразумева пружање савета: о васпитању деце, о улагању новца у веће инвестиције; или се пружа помоћ при решавању неких административних послова (да се набави потврда о држављанству или извод из матичне књиге рођених, заказивање лекарског прегледа, плаћање пореза и слично); затим, приликом посете лекару појединци бораве код сродника (они који одлазе из Врања бораве код оних у Београду, или они који долазе из села у град, посећују сроднике у Врању), помоћ деци која се школују у универзитетским центрима у Србији (приликом уписа, налажења стана). Разговори телефоном представљају могућност да се односи између сродника одрже, односно да временом, због географске удаљености, не дође до њиховог слабљења или прекида. Потврда томе су, у извесном смислу, примери комуникације путем телефона између оних сродника који живе у истом граду или оближњем селу²⁴, али због посла или неких других обавеза (тренутна болест детета или неког другог члана породице, веће обавезе у домаћинству приликом поправки и реновирања стамбеног простора, сраваљања зимнице и слично) нису у могућности да остваре непосредан контакт до којег иначе долази. Значи да породице користе телефон као средство за комуникацију и са оним сродницима са којима постоје чешћа и непосредна дружења. Телефонски разговори са сродницима који живе у Врању, или на селу су чешћи (једном или чак више пута дневно) у односу на разговоре са сродницима који живе у другом граду у Србији, односно Југославији, или у иностранству.

²⁴ У периоду мог истраживања у великом броју села, која се налазе у непосредној близини града до 10-15 км, али и у појединим удаљенијим селима, спроведена је телефонска мрежа.

Међутим, упркос погодности које пружа телефонска мрежа, сродници нису увек у могућности да то и искористе. Породице са нижим примањима користе телефон ређе, па чак и у случају разговора са сродником у истом граду, у односу на породице са вишим примањима и бољом материјалном ситуацијом, које телефонирање не сматрају "луксузом". Значи да се и у овом случају садашња социо-економска ситуација у друштву јавља као фактор који негативно утиче на сродничке односе.

Једну од могућности добијања обавештења о догађајима и проблемима сродника са којима породица остварује ефективан однос представљају они сродници који су у блиским односима са породицом, а уједно одржавају интензивнију интеракцију са осталим сродницима (25% испитаника наводи да добијају информације о сродницима са којима се виђају ретко посредством других сродника, са којима постоји интензивнија комуникација).

Илустрације ради наводим следећи пример:

Жена живи у Београду, информације о брату од стрица и његовој породици, која живи у Врању добија од стрине (мајке тог брата), јер она живи у непосредној близини брата, док се сестра са братом од стрица и његовом породицом сусреће само тада кад посети стрину (једном до двапут годишње).

Можемо закључити да појединац, односно више њих, имају улогу посредника у сродничкој мрежи, јер преносе информације сродницима, који не одржавају непосредну интеракцију. Постојање сродника који имају такву улогу у сродничкој мрежи можемо сматрати значајним, јер омогућују дружења и сусрете сродника који се иначе виђају ретко или управо приликом посете истом сроднику (родитељима, тетки, стрицу, сестри и слично).

На формирање одређеног типа сродничког односа између породице и генеалогски даљих сродника утиче првенствено прихватање традицијских образаца понашања по којима имају даљи сродници мањи значај и улогу у животу у односу на ближи род. Тако породице са сродницима који се сматрају даљи род (сродници од петог колена надаље) углавном одржавају неефективан сроднички однос, нарочито ако постоји и физичка удаљеност између породице и тих сродника. Међутим, на формирање ефективних односа породице са даљим сродницима могу утицати нескладни односи између ближих сродника, рецимо:

Два брата живе у непосредној близини – кућа до куће, али млађи брат не жели да разговара и да посећује старијег брата, јер му замера

што није хтео да плати свој део трошкова за мајчину сахрану и подизање споменика. Због тога млађи брат одржава интензивнију интеракцију и тражи помоћ и савете од очевог брата по стрицу, јер су иначе у присним односима, а није желео, иако је био позван, да присуствује испраћају брата (син старијег брата са којим је у свађи) у војску.

Наведени пример, као и њему слични, између осталог показују да се одређени тип сродничких односа може променити услед смрти сродника, односно неког члана породице. Смрт и болест представљају кризне ситуације у животу, које делују интегративно на сродничка дружења, уколико сродници у таквим случајевима пружају помоћ. У супротном, када сродници не желе да испуне своје обавезе долази до слабљења или чак прекида сродничке интеракције. Подела наследства, односно заједничке имовине, представља ситуацију која након смрти родитеља најчешће доводи до прекида сродничке интеракције блиских сродника, о чему ће бити говора у следећем поглављу.

Из досад наведеног произилази да одређени тип сродничког односа није условљен дејством само једног фактора, већ се морају узети у обзир сви чиниоци, као и околности које могу утицати на формирање једног или другог типа сродничког односа.

2.1.2.3. Неефективан тип сродничких односа

Неефективни сродници се сусрећу углавном у пригодним ситуацијама (славе, свадбе, испраћаји у војску, сахране и слично), које подразумевају окупљање ширег сродничког окружења. Овај тип сродничког односа породице најчешће остварују са даљим сродницима (према резултатима анкетног истраживања 60% породица одржава овај тип односа са даљим сродницима). Испитаници наводе да са генеалогички даљим сродницима остварују однос поштовања: "само се поштујемо". Овим се најчешће подразумева обавеза међусобног позивања и присуства на свадби, испраћају, слави или у оним мање радосним ситуацијама као што су смрт, помени и слично. Значи да ти односи првенствено произилазе из свести о сродству. Интересантан је такође податак да све три групе испитаника на питање какав однос одржавају са даљим сродницима у 35% случајева одговарају: "добро се слажемо", док 60% испитаника наводи "само се поштујемо", а ни један испитаник није навео да је у свађи или спору са неким даљим сродником. Ако узмемо у обзир да неефективан тип сродничког односа подразумева ретка дружења и слабу сродничку повезаност, прет-

ходно изнети податак не зачуђује. Осим тога, генеалошки даље сроднике не повезују економске везе, које најчешће доприносе сукобу између генеалошки блиских сродника.

Међутим, не можемо рећи да на формирање неефективних сродничких односа утиче само наведено схватање, односно свест о близини сродства, већ има знатан утицај и дејство осталих чинилаца, првенствено географска удаљеност сродника. Према томе, породица одржава неефективне односе и са ближим сродницима уколико су они географски удаљени, јер су самом том чиниоцем сродничка дружења отежана.

Навела сам да се сродници, који се виђају повремено, међусобно ипак испомажу, нарочито у кризним ситуацијама. Међутим, неефективан сроднички однос није чврст, интиман, не постоји међусобно поверавање проблема, сродници се не понашају "слободно", већ се одвија по одређеним обрасцима понашања. Због тога неефективне сродничке односе можемо окарактерисати као формалне.

Једном формиран тип сродничког односа није непроменљив, односно породица не одржава са сродницима увек исти интензитет дружења и исту чврстину сродничке повезаности. Један од фактора који утиче на промену оствареног типа сродничког односа јесте сама породица, односно фазе развоја кроз које пролази. Појединац и породица у једном периоду свог живота одржава интензивнију комуникацију и остварује интимније односе са неким сродницима, док у каснијем периоду живота сродничка дружења са тим сродницима могу постати мање интензивна и сроднички односи мање чврсти. До слабијег интензитета сродничке интеракције најчешће долази због физичке мобилности сродника која је повезана са социјалном, односно, професионалном мобилношћу. Одласком на школовање или запослењем у другом граду или исељењем у иностранство, појединац губи контакт са оним сродницима (братам, сестром, теткама, ујаком и слично) који су остали код куће. Професионална и физичка мобилност представљају један од фактора који утиче на формирање неефективног типа сродничког односа између сродника који су генеалошки блиски.

Неефективни сроднички односи се остварују између блиских сродника и у случају када је дошло до спора између сродника.

Наводим један од примера:

Брат и сестра, као и остали чланови њихових породица "не зборив", односно не одржавају интеракцију, јер сестра не жели да опрости брату

што није бринуо о оцу и није му дошао на сахрану, а као главног "кривца" сматра братову жену, односно снаху. Због тога је дошло до прекида сродничке интеракције.

Значи да се неефективни сроднички односи између блиских крвних сродника могу остварити због непоштовања моралне дужности – да се пружи помоћ сроднику. Међутим, промена брачног статуса може такође пореметити дотадашњи сроднички однос између крвних сродника. Пример показује како су се:

два брата свакодневно дружила, док се нису оженили; након тога је после извесног времена дошло до сукоба између њихових жена, односно јетрва; по причи млађе јетрве, старија "изиграва госпођу, неће да работи", а она – жена од млађег брата, не жели да ради за девера и јетрву, "а они да користев тој".

Осим ситуација о којима је до сада било говора, на промену постојећег типа сродничког односа може утицати и развод брака. У раду сам у складу са предметом и циљевима истраживања покушала да установим како промене, у структури породице до којих долази услед развода брака, утичу на односе породице, односно појединца, са ванпородичним сродницима. Статистички подаци приказани у табели пет наводе на закључак да је мали број разведених бракова у Врању у односу на број склопљених у истом периоду.

Табела бр. 5: Склопљени и разведени бракови у општини Врање²⁵:

Година	Број склопљених	Број разведених
1990	562	54
1991	522	66
1992	607	75
1993	516	53
1994	524	79
1995	548	98

Подаци који су ми дати у Општинском суду у Врању наводе на закључак да су најчешћи узроци за развод брака: несагласност нарави и карактера, нетрпеливост, брачно неверство, алкохолизам, утицај родитеља код брачних другова који су у материјалној зависности од родитеља (докуменат заведен у Општинском суду у Вра-

²⁵ Подаци добијени у Општинском суду у Врању и на основу статистичке документације (видети Општине у Републици Србији, 1991-1995, РЗС, Београд, 1995).

њу под редним бројем VIII Су. бр. 39/97-229, 10.10.1997, Врање). До развода брака, како се наводи у поменутом извору, најчешће долази код партнера лошег и средњег имовног стања, чешћи су разводи код градске популације, у односу на становништво са села, и код млађих особа (нажалост подаци које сам добила нису изражени у бројевима или процентима). Судска документација показује да су деца након развода брака чешће додељивана мајци него оцу.²⁶ Постоје примери када очеви инсистирају да се дете повери њима на чување, негу и васпитавање, јер сматрају да мајка није морално подобра личност или када се жели избећи обавеза давања издржавања. На основу наведених података и властитих запажања са терена могу рећи да у случају развода брака долази до прекида сродничке интеракције између афиналних сродника (зета са сродницима бивше супруге, снахе са мужевим сродницима), који утичу на слабљење сродничких односа између деце и тих сродника. Показало се да деца остају у интензивнијој интеракцији са сродницима по мајци, што је посве разумљиво уколико се има у виду податак да деца најчешће остају са мајком након развода брака. Деловање одређеног фактора, у овом случају развода, зависи и од утицаја осталих чинилаца, односно, од сваког појединачног случаја. Осим тога, питање развода брака представља доста сложену проблематику и захтева један целовитији приступ проблему који у овом истраживању нисам била у могућности да изведем у потпуности. Због тога наведено треба посматрати у постојећим оквирима, као покушај да се укаже на могући приступ у проучавању породице и сродничких односа.

2.1.2.4. Непознати сродници

Под појмом непознати сродници се подразумевају они за које породица, односно појединац, зна да постоје али се међусобно не познају, нису се никад срели.

Најчешће примере овог типа сродничких односа бележим између породице и оних ванпородичних сродника, који су у генеалогском смислу даљи род, а уједно су и у географском смислу удаљени. Као непознате сроднике испитаници најчешће наводе оне ко-

²⁶ Овом приликом упућујем на рад Љ. Гавриловић: Додељивање деце после развода брака као показатељ положаја жене у друштву, ЕС VI, Београд-Светозарево 1985, 11-16; у којем ауторка разматра питање доделе деце након развода брака као показатељ положаја жене у друштву.

ји живе у иностранству или у неком другом удаљеном месту у Југославији (или на просторима бивше СФРЈ) и који не одржавају контакте са родним крајем и сродницима који ту живе. Због тога породица није била у могућности да упозна те сроднике, који су уједно и "даљи род". Осим тога ти сродници не присуствују породичним светковинама и осталим пригодним ситуацијама које пружају могућност да се сродници међусобно упознају и друже.

Један од примера показује:

Жена зна да има сроднике по оцу (тетку-очеву сестру по стрицу) у Француској; тетку је последњи пут видела кад је била дете, а њену децу не познаје јер никад нису долазила у Врање и није било прилике да се упознају.

На формирање овог типа сродничког односа, осим географског фактора, утиче и генеалошка удаљеност између сродника. Навела сам да породица са даљим рођацима одржава непосредне контакте само повремено, односно између породице и генеалошки даљих сродника формира се неефективан сроднички однос, а као што смо видели, дешава се да се даљи рођаци и не познају.

Породица, односно појединац, има непознате сроднике уколико је у некој од претходних генерација сродника дошло до слабљења или прекида интеракције. Уколико дружења сродника, који су даљи род (бабине или дедине сестре и њихова деца) нису честа у генерацији родитеља (сусретали су се само у изузетним ситуацијама, рецимо у случају смрти неког сродника)²⁷, доприносе томе да се сродници у наредној генерацији (њихова деца) не познају.

²⁷ Сматрам да је значајно истаћи да људи придају предност, у смислу већег значаја и обавезности, одласку на сахрану код сродника, неголи одласку на свадбу или неку другу пригодну ситуацију у животу појединца. Наиме, људи одлазе на сахрану и код оних сродника са којима се виђају веома ретко – једном у години дана или једном у две – три године (рецимо браћа и сестре по ујаку, односно тетке, нису се видели откако су се сестре удале, односно браћа оженила, а сада имају око 60 година, односно поново су се сусрели на сахрани најстарије сестре). Тако смрт неког сродника у ствари представља прилику да се даљи рођаци и они који одржавају неефективан однос, сусрећу у таквим ситуацијама, јер сматрају да својим одласком исказују поштовање према покојнику и његовој породици. Овај податак није изненађујући уколико имамо у виду какав се значај придаје мртвима у нашој народној религији, односно, да је култ покојника развијен у друштвено-обичајном животу код Срба.

На слабији интензитет сродничких дружења може утицати и смрт сродника који су имали улогу посредника у интеракцији осталих сродника. Тако рецимо дружења брата по ујаку и сестре по тетци, након ујакове смрти, постају веома ретка, јер брат не одлази у мајчин род, или само у изузетним приликама. Због тога се и њихова деца не друже, док се њихови унуци и не познају, упркос томе што живе у истом граду.

Познати су такође примери, да се сродници међусобно не познају, јер је у једној од претходних генерација дошло до спора између сродника који је утицао на прекид сродничке интеракције у следећим генерацијама. Пример показује како је:

сукоб између две јетрве утицао на прекид сродничке интеракције између осталих сродника – браће и њихове деце, тј. браће и сестре по стрицима, док се њихова деца чак и не познају.

Тако спор у једној генерацији сродника доприноси сужавању обима сродничке мреже, јер међусобну интеракцију остварује мањи број сродника и то углавном генеалогски најближи сродници, док са даљим сродницима породица одржава неефективне сродничке односе или се сродници чак и не познају.

Из наведеног се може закључити да су сродници који се сматрају непознатим најчешће у даљем степену сродства са породицом (од петог или шестог колена надаље). Сродничке односе са непознатим сродницима можемо окарактерисати као "неактивне сродничке везе и односе" (З. Ивановић, 1988, 159), јер између породице и сродника не постоји интеракција и међусобно испомагање.

2.1.3. Нескладни сроднички односи

У досадашњем излагању више пута је истакнуто како су чести примери нескладних сродничких односа у овој средини. Подаци добијени у анкетном истраживању показују да 85% испитаника сматра да је "срамота" свађати се с сродницима, односно да "не ваља се" бити у спору са било којим сродником, а нарочито не са онима који су ти близак род. Међутим, упоредо се може приметити да су у овом крају чести сукоби (75% испитаника сматра да је тако). Наиме, 70% их истиче да су још увек, или су били раније, односно некад у животу, у свађи са неким сродником. Из приказаног видимо да на једној страни у свести људи постоји један, може се рећи идеалан модел сродничких односа, који се у животу у потпуности као такав ретко остварује.

Према томе, треба се запитати који су разлози нескладних односа између сродника. На питање: "Шта утиче на лоше односе међу родбином?" 54% испитаника је одговорило "једни другима завиде". Као што је приказано у табели број шест, све три групе испитаника наводе овај одговор као главни разлог спорова између сродника.

Табела бр. 6: Одговори на питање: "Шта мислите, шта утиче на лоше односе међу родбином?" (изражено у бројевима и процентима)

Стручна спрема	Виша/Висока	Средња	Нижа	Укупно
Одговори				
живе далеко	12/29%	7/13%	10/19%	29/20%
немамо ништа заједничко	3/7%	4/7%	1/2%	8/6%
завидност	30/48%	28/53%	30/59%	88/54%
непоштовање обичаја	6/15%	14/26%	4/8%	24/7%
није одговорило	3/7%	3/5%	0%	6/4%

Према томе можемо закључити да завист представља главни повод за сукоб између појединаца, односно сродника. У прилог томе су казивања људи, који у намери да објасне како на нескладне односе сродника утичу одређене људске особине, односно понашање људи, истичу: "Људе пакос ће изеде"; "Људи много завиде другима"; "Бог не дај да имаш, а он да нема, одма ће крену оговарања". Да су честе свађе и сукоби између сродника у овој области приметио је много раније Ј. Хаџи Васиљевић. Аутор наводи како: "...свађе држе годинама, рођена браћа не говоре годинама, брат брату неће да помогне", сматрајући да су главни повод за такве односе негативне психичке особине људи (1913, 246-248).

Непоштовање обичаја, односно, традицијских образаца понашања такође се јавља, поготову код испитаника са средњом стручном спремом, као један од разлога нескладних сродничких односа (видети табелу бр. 6). Људи сматрају да "рођаци мора да се поштујев", односно да треба одржавати сродничке везе, јер "крв вода не бива". Уколико се људи у односу са сродницима не придржавају основних правила понашања која су у складу са схватањем сродства и улоге сродника у традицијском друштву, може доћи до сукоба или прекида сродничке комуникације. У складу са тим је схватање да "млађи треба да поштују старије, да се зна ред".

Међутим, запажам да људи, поготово млађе особе, теже слободнијим, мање формалним односима са сродницима. Тако, рецимо, у међусобном општењу сродника наилазим на употребу личних имена уместо сродничких термина. Старије генерације испитаника у томе виде израз непоштовања обичаја и сматрају да су се

сродници раније (кад су они били деца) више поштовали и мање су се свађали. Наведено се може посматрати као тежња да се очувају традицијски обрасци понашања у односима са сродницима. Међутим, непоштовање традицијских образаца понашања, односно промене у самом понашању сродника, не можемо посматрати као основни разлог за нескладне сродничке односе, јер се показало да управо отпорност према њиховом мењању и тиме прилагођавању садашњим условима живота може утицати на спорове сродника.

2.1.3.1. Предмет спора

Деоба заједничке имовине, тј. породичне куће и имања се у 55% примера наводи као главни повод за свађу између сродника која резултује прекидом сродничких односа. Уколико имамо у виду да су управо имање, односно обрадиве површине, кућа и слично, добра од највеће економске вредности, не зачуђује да се сродници највише споре око тих добара. Предмет сукоба могу бити и ствари од мање важности. Тако 21% испитаника наводи да се сродници споре око "небитних ствари" као што су: неслагање око васпитања и чувања деце, нетрпељивост и несимпатије сродника, али чак и због "политичког неистомишљења". Физички изглед или психичке особине појединца могу такође утицати на сукобе између сродника. Тако једна жена наводи: "била сам мршава, затој ме свекрва неје волела"; а други пример показује како таст и ташта "не трпе зета" због његове склоности ка коцкању. Сукоби сродника до којих долази из наведених разлога и њима сличних, најчешће не трају дуго и обично се завршавају међусобним опраштањем и помирењем завађених сродника. Према томе, несугласице произашле из свађе око "небитних ствари" немају већи утицај на чврстину односа између осталих сродника у оквиру сродничке мреже, мада уколико се непрестано обнављају могу допринети прекиду сродничке интеракције. За разлику од наведеног, сродници који се споре око наследства ретко једни другима опраштају и не мире се, нарочито ако се судским путем тежи да оствари законско право на свој део наследства. Такви спорови најчешће воде прекиду сродничке комуникације између већег броја сродника, јер су у сукоб посредно укључени сви сродници који су у блиском крвном или афиналном сродству са особама које се споре. Значи да спор између рецимо брата и сестре резултује прекидом сродничких односа између осталих сродника, односно братове породице са породицом сестре.

С обзиром да заједничко имање и кућа представљају најчешћи повод за сукоб између сродника можемо закључити да су примери нескладних сродничких односа најчешћи између генеалогички најближих сродника: брата и сестре, браће, сестара, родитеља и деце. Поводом тога један испитаник наводи: "ти боље да си немаш сестру" (јер се сам посвађао са сестром и зетом, пошто је она тражила од мајке (отац је умро) да јој дозволи да користи једну њиву, а он сматра да сестра нема права на то јер се удала). Потврда наведеном схватању су резултати анкетног истраживања. На питање: "Који се сродници међусобно најчешће свађају?" 32% испитаника одговара: "деца међусобно", а 30% их сматра да су чести сукоби између афиналних сродника (видети табелу бр. 7)

Табела бр. 7: Одговори на питање: "Ко се међусобно најчешће свађају?" (изражено у бројевима и процентима)

Стручна спрема	Виша/Висока	Средња	Нижа	Укупно
Одговори				
деца са родитељима	8/23%	11/25%	5/13%	24/17%
деца међусобно	12/35%	12/27%	22/58%	46/32%
остали рођаци (зет, снаха)	13/38%	20/45%	10/26%	43/30%
неко други	1/3%	1/2%	1/3%	3/2%
није одговорило	10/23%	12/21%	7/16%	29/20%

У случају сукоба између афиналних сродника бележим највише примера нескладних сродничких односа између свекрве и снахе, затим снахе и заове, између јетрва, зета и таста, односно таште. Тако казивач понашање свог зета, који "мађија баби" тј. ташти, доводи у везу са намером зета да "оће да нас уплаши, да му препишем кућу".²⁸ Спор између афиналних сродника може допри-

²⁸ Током истраживања на терену често сам наилазила на причу да је неко од чланова породице оболео јер му је "напраћено", "направљено" (овим се мисли на употребу "црне" магије). Људи често наводе "направљено му је", чиме указују на веровање у постојање "више силе" која утиче на њихов живот и која се може употребити у случају када се некоме жели нанети зло, штета.

Сматра се да "чини бацају", односно користе магијска средства, углавном афинални сродници: зет – ташти, свекрва – снаји, ташта – зету и слично. Због веровања у натприродне силе, мистичну моћ, људи се придржавају разних забрана ("Не иди по средину раскрснице ноћу" упозорава ме једна жена) и прописа који су присутни у свим сферама живота. Често прибегавање магијским радњама у прошлости се објашњава тешким положајем се-

нети сукобу између крвних сродника, рецимо брата и сестре, браће или сестара. Испитаници сматрају да управо афинални сродници посредују у односу између крвних сродника и утичу на нескладне сродничке односе. Због тога долази до ситуације да, рецимо, муж крадомице помаже сестри јер његова жена "не воли заову" и не жели да ради за њу. У прилог наведеном је следеће схватање: "ако пружиш исто брату и деверу добро је, а дадеш ли више брату, муж одмах се наљути", наводи једна жена. Према томе може се закључити да несугласице између сродника утичу на сукоб између брачних партнера. Да би се очували складни односи потребно је у истој мери поштовати своје рођаке као и родбину свог брачног партнера, у супротном долази до нарушавања сродничких и брачних односа.

Судећи по одговорима испитаника (17% их сматра да се најчешће сукобе "деца са родитељима"), спорови између родитеља и деце нису толико чести као сукоби између деце. (видети табелу бр. 7)

Сматра се да родитељи својим понашањем и схватањима доприносе нескладним сродничким односима између њихове деце. Казивачи наводе да родитељи "двојев децу", значи да показују веће симпатије према једном детету у односу на друго, па због тога у већој мери пружају помоћ том детету и његовој породици. Наводим пример који показује како је дошло до спора између мајке и млађег сина, јер:

жена је после мужеве смрти у оставинској расправи прихватила свој део породичне имовине који је потом уступила старијем сину, јер сматра да је такав ред иако је млађи син више бринуо о њој и оцу, односно мужу док је био жив. Такав поступак мајке утицао је на прекид сродничких дружења како између мајке и млађег сина тако и између браће.

Наклоност и симпатија родитеља према једном детету најчешће произилази из прихватања традицијског схватања о улози и месту детета у породици с обзиром на његову полну и старосну припадност. Према томе имају синови, односно браћа већу улогу и права у породици, нарочито при наслеђивању у односу на сестру, односно, кћерку. Особе женског пола и то млађе генерације, желе да остваре право на свој део наследства по начелима државног законодавства. Због тога долази до сукоба између родитеља и деце, али и између

љака: "... сељаци су живели у лошим материјалним приликама које су нашле одраз у религијском веровању." (В. Николић-Стојанчевић, 1974, 570), а данас садашњом ситуацијом у друштву која, уместо напуштања поменутих схватања и понашања људи, води ка њиховој актуализацији.

брата и сестре. Већа наклоност и симпатија родитеља према детету не произилазе само због прихватања места и улоге појединца с обзиром на његову полну припадност. Наиме, показало се да незадовољство избором брачног партнера свог детета често представља повод за сукоб између деце и родитеља. Примери показују како родитељи "намерно" не желе да помогну детету, јер "не воле снашку или зета". Према томе, на нескладне односе између родитеља и деце могу утицати симпатије, односно несимпатије према снахи или зету које проистичу из њихових карактерних или физичких особина ("ич не је убава", "не уме једење да спреми", "спава до подне", "од лошу је фамилију" речи су којима се најчешће изражава незадовољство снахом и зетом). Укратко речено, уколико родитељи не желе да толеришу психичке и физичке особине брачног партнера свог детета, истичу их, и то утиче на међусобне сукобе афиналних сродника и резултује нескладним сродничким односом између генеалошки најближих сродника.

Истакла сам да родитељски дом и родитељи представљају спону између осталих сродника у оквиру сродничке мреже јер посредују у интеракцији оних сродника који нису у директном контакту и не одржавају интензивну интеракцију. Међутим, таква улога родитеља у сродничкој мрежи омогућује им да контролишу и регулишу активности које се спроводе у интеракцији између осталих сродника, првенствено између њихове деце и осталих сродника – тетке, ујака, стрица и слично. Због тога сукоб између родитеља и деце не утиче само на слабији интензитет дружења и чврстину сродничке повезаности између њих, већ и између осталих сродника у мрежи који непосредно учествују у породичним односима. Тако је спор између мајке и кћерке утицао на слабљење сродничке интеракције између тетке (мајчина сестра) и сестричине, јер је тетка подржала сестру у том сукобу, а не сестричину.

Нескладне односе између родитеља и деце старија генерација испитаника тумачи као последицу непоштовања родитеља и старијих особа од стране млађих. До сукоба између родитеља и деце може доћи, сматрају родитељи, пошто деца често избегавају своју моралну обавезу да помогну родитељима или им не помажу довољно, односно онолико колико родитељи мисле да би требало. Међутим, "деца" (то су у ствари одрасли људи чији су родитељи стари и потребна им је помоћ), супротно наведеном, мисле да родитељи "умеју да претерају", "траже немогуће", не схватају да њихова деца имају породицу и да имају друге обавезе у животу због којих не могу увек да одвоје слободно време за посету роди-

тељима. Родитељи такво понашање деце тумаче као избегавање моралне дужности да им се помогне, тако истичу: "ники не ти помага", "кој те гледа кад остариш". Наведене ситуације представљају пример међугенерациских сукоба унутар сродничке мреже до којих долази због различитих мишљења и схватања односа родитељи – деца и обрнуто. Осим субјективних чинилаца на однос деце према родитељима утичу и други фактори, као што су место становања, професија којом се баве, радне способности родитеља, наследство и слично.

Повод нескладним односима између родитеља и деце могу бити и васпитањем стечени обрасци понашања. Полазимо од претпоставке да појединац васпитањем стиче одређене обрасце понашања који су обично у складу са културним обрасцима по којима су његови родитељи регулисали своје унутарпородичне односе и односе са сродницима. Васпитањем стечени обрасци понашања могу представљати основу по којој појединац у каснијем периоду свог живота регулише своје породичне и сродничке односе, мада то свакако не мора да значи да људи приликом формирања и одржавања сродничких односа увек и у потпуности следе модел понашања својих родитеља.²⁹

Људи сматрају да се деца понашају према својим родитељима исто као што су се њихови родитељи, односно они сами, понашали према својим родитељима. Значи ако су у детињству "васпитавани" да поштују деду и бабу, као и остале сроднике, јер "род мора да се поштује", а притом се њихови родитељи придржавају тог правила, деца ће то поштовати и тако се понашати и касније. Осим наведеног, примери показују³⁰ да васпитањем стечена правила понашања имају утицај на сродничке односе, јер деца кад одрасту одржавају одређени тип сродничког односа са сродницима са којима су такав тип сродничког односа одржавали и њихови родитељи. Уколико су

²⁹ Н. Пантелић је посматрајући савремене сродничко-суседске и породичне односе у Западној Србији указао на улогу и значај васпитања у преношењу културних одлика на потомство (1989, 40).

³⁰ У једном селу надомак Врања наилазим на следећу ситуацију: син је "ружно" поступао према свом оцу (није му дозволио да једе заједно за истим столом са осталим члановима породице, снаја није хтела да му опере веш, "терали га да спава у племњу"); када је унук тог деде одрастао и формирао своју породицу почео је да се понаша према свом оцу исто као што се овај понашао према његовом деди. У селу се овај случај памти и наводи као пример како не треба поступати према родитељима и старијим особама, јер "не знајеш како ће се проведеш кад остариш".

њихови родитељи били у интензивној интеракцији и блиским односима са тетком, стрицем и њиховом децом, такав тип сродничког односа најчешће одржавају и деца у каснијем периоду свог живота. Супротно наведеном, прекид сродничке интеракције између сродника у једној генерацији преноси се у следећу, о чему сам говорила у оквиру поглавља о типу сродничких односа.

По свему судећи сукоби и свађе представљају у ствари једну од карактеристика сродничких односа, они утичу на формирање одређеног састава сродничке мреже, затим на садржај сродничких односа и тиме у извесном смислу указују на улогу сродника у животу породице у граду.

2.1.4. Улога мајке у односима породице и ванпородичних сродника

Посматрајући сродничке односе између родитеља и њихове одрасле деце (мисли се на децу која су основала своју породицу) може се запазити нарочита улога и утицај мајке у тим интеракцијама. Посматрајући улогу појединца у породици примећујем да је управо жена, односно мајка, онај породични члан који брине о интеракцији породице са ванпородичним сродницима. У складу са тим се поставља питање на који начин мајка утиче на интеракцију осталих чланова породице са ванпородичним сродницима. Да се приметити да мајка, због своје биолошки условљене улоге која је друштвено прихваћена, проводи више времена са децом у односу на оца. Приснији однос између мајке и деце, сматра М. Малешевић, развија се због заједничке подређености ауторитету оца, односно мужа (1986, 35). Тако се мајка јавља као особа која у процесу васпитања учи и усмерава децу, а упоредо преноси на њих, свесно или несвесно, своја мишљења и осећања према појединим сродницима. Испитаници сматрају да деца "више воле" оне сроднике са којима мајка одржава интензивнију интеракцију, док сроднике са којима дружења нису честа деца не поштују у толикој мери, односно нису емотивно везана за те сроднике или их чак и не познају. Мајка својим понашањем према сродницима у присуству деце (рецимо: радује се посети своје сестре или тетке; а у супротном негодује због долазка заове, свекрве или неког другог сродника према којем не гаји симпатије) утиче на њихова осећања према тим сродницима. Речима: "види што те тета воли, купила ти нову хаљиницу" или "сине покажи што ти нана донела" и слично, мајка ствара код деце симпатију или несимпатију према појединим сродницима.

Међутим, улога мајке може имати негативне последице по сродничке односе уколико истиче улогу само својих сродника (свакодневно посећује са децом своју сестру, а ретко – само кад су дечији рођендани или слична славља, посећује заову или девера), а односе са сродницима свог супруга занемарује, како наводе казивачи "не ги поштује".

Уколико претпоставимо да појединац остварује чвршће односе са оним сродницима са којима је такав однос остварен у детињству, постаје разумљива улога мајке у формирању и одржавању сродничких односа.

Утицај мајке на сродничке односе њене деце са осталим ванпородичним сродницима не престаје њиховим одрастањем, односно формирањем властите породице, јер тада постаје израженија улога мајке као особе која повезује остале сроднике у сродничкој мрежи. У том смислу мајка и даље брине и на изванредан начин контролише односе њене одрасле деце са осталим сродницима у оквиру сродничке мреже. Примери показују како мајка подсећа децу да посете неког сродника (тетку, бабу и деду), да оду на славу код ујака, тетке, стрица; обавештава остале сроднике (своју сестру или брата, девера, заову) са којима је у интеракцији, о животу своје деце и обрнуто. Међутим, утицај мајке може бити и негативан уколико постоји претерана брига и жеља да контролише живот своје одрасле деце и њихове односе са сродницима. Такво понашање мајке може довести до сукоба између ње и деце и прекида сродничке интеракције.

Сроднички односи се могу одржати управо због утицаја мајке, односно жене, која рецимо, подсећа мужа да се јави брату телефоном, организује посету код девера или родитеља и слично. Наведено се може објаснити схватањем да је: "...за хармоничну сродничку комуникацију важно понашање жене (као супруге, снахе, заове, јетрве...), ако жена не показује заинтересованост за ту врсту односа и не уважава прихваћене обрасце понашања то може довести прво до сукоба унутар брачне, а затим и до напетости у ванпородичним односима сродства." (З. Ивановић, 1988, 74-75). У досадашњем излагању пар пута је указано на улогу, како позитивну тако и негативну, женских сродника у сродничкој мрежи. Показало се да особе женског пола (мајка, односно жена) имају већу улогу у одржавању сродничких односа. Жена је та која памти датуме рођења појединих сродника, празнике везане за црквени календар, када треба одвести родитеље код лекара, жене се договарају о припремању заједничког ручка, дечијих рођендана

и слично.³¹ То свакако не значи да мужеви, односно, очеви не брину о односу породице са сродницима, само се њихова улога у односу на улогу жене, мајке, може окарактерисати као пасивна. Очеви се мање ангажују у организацији посета сродницима, око заједничких излета породице са сродницима или слављења дечијих рођендана. Наилазимо и на примере када постоји подела обавеза између брачних партнера у том смислу да је муж задужен за одржавање односа са својим рођацима, а жена брине о односима породице са својим сродницима. Према резултатима анкете 10% породица, од тога шест особа мушког и осам особа женског пола, регулишу односе са сродницима на поменути начин (видети табелу бр. 8).

Табела бр. 8: Одговори на питање: "Ко је у вашој породици задужен за контакте са родбином?" (изражено у бројевима и процентима)

Стручна спрема	Висока/Виша	Средња	Нижа	Укупно
Одговори				
муж	0/0%	4/7%	6/13%	10/7%
жена	1/2%	4/7%	1/2%	6/4%
ја за своје муж/жена за своје	4/9%	8/14%	2/4%	14/10%
обоје подједнако	38/89%	39/70%	36/80%	114/79%
нису одговорили	0/0%	1/2%	0/0%	1/0,6%

Напомена: одговор "Ја за своје муж/жена за своје" код испитаника са вишом, односно са високом стручном спремом, дају три испитаника мушког и један испитаник женског пола (од укупно 56 њих); исти одговор код испитаника средње стручне спреме дају три мушкарца и пет жена (од укупно 44 њих); а код испитаника ниског образовног нивоа овај одговор дају две жене и ни један мушкарац (од 44).

Подаци у табели указују на податак да о односима породице са сродницима у 79% брину у истој мери и муж и жена. Међутим, на основу разговора са испитаницима закључујем да особе женског пола активније учествују у регулисању сродничких односа. Тако резултате анкете можемо посматрати као израз одређеног културног обрасца, односно модела понашања који постоји у свести људи, али се у животу као такав ретко остварује.

³¹ Аутори који су проучавали породицу и сродничке односе у једном делу Лондона дошли су до закључка да женски сродници имају активнију улогу у одржавању сродничких веза, односно интензивнију интеракцију женских сродника и то објашњавају чињеницом да заједнички посао у домаћинству и породици упућује на интеракцију, поготово ако уз то постоји и емотивна потреба за дружењем (видети М. Young, P. Willmott, 1969, 42).

Формирање "нуклеуса женских сродника" (Е. Ботт, 1957, 135) доводи се у везу са поделом породичних и брачних обавеза и улога по полу, која је још увек наглашена у нашем друштву, али и са већом емоционалном везаношћу мајке за децу и породицу. Аутори који су се бавили овом проблематиком наводе да улога појединца у породици и тиме повезане улоге у широј мрежи социјалних односа зависи од унутарпородичне организације, односно од односа између супружника, затим од степена стручне спреме супружника, али и друштвене атмосфере у којој породица живи (видети О. Бурић, 1970, 346-348; А. Милић, 1995, 135-179; Е. Bott, 1957, 137-138).

2.1.5. Однос свекрва – снаха

Сукоб између свекрве и снахе представља најчешћи пример нескладних сродничких односа између афиналних сродника. По мишљењу старије генерације испитаника до спора између свекрве и снахе долази јер снаха: "не слуша старије". Сматрају да "снашка", тј. снаха, "треба да поштује свекра и свекрву", значи да их у непосредној комуникацији назива "тато" и "мамо", а не називима "ти", "еј" и слично. Осим тога, испитаници наводе: "снашка има да слуша свекра и свекрву, да прихвати савете, да помогне свекрви". Укратко речено, својим понашањем треба да исказе поштовање према њима.

Код млађе генерације испитаника, првенствено код особа женског пола, наилазим на мишљење да је главни разлог сукоба између свекрве и снахе несимпатија и нетрпељивост коју свекрва исказује према снахи. До несугласица и нескладних односа између свекрве и снахе уствари долази због различитих ставова о: васпитању деце (свекрва рецимо сматра да "дете мора се повива", значи да се новорођенче на посебан начин увије у пелене, као што се то некад чинило, док снаха сматра да је то "заостало", "старинско"); различита су схватања о провођењу слободног времена ("жени је место у кућу, а не на улицу" наводи једна старија жена у намери да објасни своје схватање улоге жене, односно мајке у породици); несугласице могу произилазити и због различитог начина припремања obroка и слично. До сукоба између свекрве и снахе долази и због различитих ставова у погледу прихватања одређених образаца понашања снахе према свекрви и свекру. Према томе, сукоб свекрва-снаха можемо посматрати као последицу разлика у генерацијској припадности сродника, односно, као међугенерациски сукоб који је израженији уколико уз супротне ставове постоји несимпатија између свекрве и снахе.

Посматрајући однос свекрва-снаха запажам да људи имају унапред постављене и формиране обрасце по којима би требало да се понашају сродници, у нашем примеру свекрва и снаха. Та правила понашања су најчешће изграђена према у пракси постојећим односима између појединих сродника, који се у ствари за-снимају на подели улога и посла по полу и старости, карактеристичној за традицијску културу. Одређени културни обрасци се најчешће стичу васпитањем и социјализацијом појединца, односно животом у одређеној средини. У свести људи у ствари постоји одређен модел по којем би требало да се одржава однос између снахе и свекрве, али се односи у стварности ретко одвијају према том замишљеном моделу. Осим тога, људи имају одређене предрасуде о односу свекрва – снаха. Тако се унапред очекује да се снаха и свекрва неће сложити, односно њихов однос је унапред одређен као нескладан, иако у стварности не постоје разлози да тај однос стварно буде такав. Наиме, бележим примере који показују да уколико постоји међусобно разумевање, толеранција, спремност да се прихвати другачије мишљење, не долази до спорова између свекрве и снахе. Једна жена, у покушају да објасни свој однос са свекрвом истиче:

"ни мајка не ме је чувала ко свекрва". Значи да је имала "добру" свекрву.

На складне односе свекрве и снахе могу утицати и други фактори, рецимо место боравка сродника, односно родитеља и деце. У случају када свекрва и снаја не живе у заједничком домаћинству постоји мање могућности и разлога за сукоб. Због тога су примери складних сродничких односа чешћи уколико брачни пар живи сам, у самосталном домаћинству, одвојено од родитеља, и притом није у физичкој близини родитеља. У супротном, када родитељи живе у заједничком домаћинству са сином и његовом породицом долази чешће до сукоба између свекрве и снахе. Тада разлог спору могу бити и деца, односно унуци. Уколико снаха не дозвољава да деда и баба васпитавају унуке, или у супротном, када деда и баба "неће да помогну око деце"; "деца им сметају кад се заиграју а они би да се одмарају"; један казивач истиче да деда и баба "викав на унуци што кидав гројзе", које "не је стасало", сазрело, а по његовом мишљењу "жал ги за гројзе", па се због тога љуте на унуке. Сукоби до којих долази из наведених разлога утичу на слабији интензитет дружења и чврстину сродничке повезаности.

На нескладне сродничке односе између афиналних сродника могу утицати родитељи сами, уколико истичу и хвале психичке и физичке особине своје деце, која су увек "лепша, паметнија, способнија" у односу на брачне партнере њихове деце. Тако се оправдавају поступци сина, односно кћерке, а зет и снаха се сматрају одговорним за неспоразуме. Уколико син "не дооди", односно не посећује родитеље, осуђује се снаха, јер се сматра да "она не га пушта". Слично наведеном бележим пример када таст и ташта за нескладан брак своје кћерке осуђују зета: "ма он си неје добар, неће да ради у фабрику, а воли да гу пине".

Однос између свекрве и снахе треба посматрати с обзиром на место и улогу коју имају као припаднице истог пола у породици и друштву. Уколико прихватимо мишљење да жена управо обављајући своју улогу мајке и домаћице стиче одређени статус у породици (М. Благојевић, 1991, 17), постаје разумљивије зашто долази до сукоба између свекрве и снахе. Нескладне односе између свекрве и снахе можемо објаснити и положајем жене у друштву, који се, у извесном смислу, подудара са постигнутим степеном развоја друштва. Сматра се да у друштву као што је наше где постоји низак степен подруштвљености функција породице, долази до изражаја породична улога жене којој се управо у сфери приватног-породичног живота пружа могућност да стекне углед, али и моћ (видети М. Благојевић, 1991, 215). Осим тога, сукоб женских сродника, у овом примеру снахе и свекрве, можемо посматрати у вези са структуром породице и правилима брачног и сродничког система у нашем друштву, које се може окарактерисати као патрицентрично. Сродници женског пола су, сматра Б. Дених, "странци", односно не припадају сродничкој заједници у коју су "доведене", удате. Због тога је, како наводи ауторка, лакше решити проблем женског бунта него сукоб између мушких чланова, јер се тиме мање подривају темељи заједнице (1986, 93).

Фактор који утиче на однос свекрве према снахи произилази из постојећег односа између мајке и сина. Такав однос мајке према сину, односно синовима, М. Малешевић доводи у везу са положајем жене у патријархалној средини. Жена рођењем мушког детета, сматра она, обезбеђује себи толерантнији однос мужа, поштовање и висок статус у породици и друштву и сигурну старост, када ће као свекрва и као мајка (мој курзив) бити посебно уважена и поштована (видети М. Малешевић, 1986, 35). Емоционална везаност мајке за сина огледа се у њеној жељи да брине о сину и његовим основним животним потребама (као што су рецимо: начин исхране, одевање и

слично) и након његове женидбе. Уколико такав однос мајке према сину не престаје у периоду када је син формирао своју породицу, а снаха преузима део обавеза које је до тада обављала мајка, долази до сукоба који се завршава прекидом сродничких односа. Случај када син одлази сам у посету родитељима најчешће указује на постојање сукоба између његових родитеља и његове жене. Међутим, однос свекрва-снаха зависи и од односа сина према мајци. Уколико син велича мајку, односно њен лик, у смислу истицања њених способности у припремању појединих јела, организацији посла у домаћинству и оправдава њене негативне особине, јер сматра да "мајка је једна и треба да се чува и поштује", долази до несугласица између брачних партнера. Такво понашање сина према мајци можемо схватити као прихватање културних образаца карактеристичних за традицијску културу, у којој се улога мајке у породици високо вреднује, односно говоримо о постојању "култа мајке". Међутим, такав однос сина према мајци може допринети да се развије нетрпеливост и несимпатија снахе према свекрви. На тај начин се нарушавају не само односи унутар сродничке мреже, већ долази до сукоба и унутар брачне заједнице.

На однос између свекрве и снахе може утицати и однос између мајке и кћерке. Уколико постоји већа емотивна везаност и приврженост мајке и кћерке, тада се мајка обраћа за помоћ кћерки, а не сину. У том случају родитељи одржавају интензивнију интеракцију са кћерком. Такав однос између кћерке и мајке може проузроковати сукоб између снахе и свекрве, поготово ако постоји лична несимпатија заове према снахи и обрнуто. У случају када кћерка и мајка нису оствариле чврст однос, и у случају када родитељи немају женско дете, показало се да су могућности за сукоб снахе и свекрве мање. Снаха се у том случају "прихвата као ћерка".

На крају треба истаћи да однос између жене и њене мајке такође утиче на однос између брачних партнера. Наиме, уколико постоји чвршћа повезаност жене са мајком (рецимо: након очеве смрти кћерка, односно жена, свакодневно одлази код мајке, а заоставља своје обавезе у кући, што њен супруг и деца не одобравају) слабе односи између супружника или постају лабавији. Мада, примери наводе на закључак да веза између мајке и кћерке постаје јача, приснија, уколико су нескладни односи између мужа и жене, јер је супруг склон алкохолу или занемарује своје брачне и породичне обавезе, и слично. У том случају се жена најчешће обраћа за помоћ својим родитељима, сестри, односно сроднику са којим је остварила интиман однос.

2.1.6. Друштвени положај породице и сроднички односи

Проучавајући социјалну мрежу породичних односа и друштвене слојеве у Србији, А. Милић запажа да постоје извесне разлике у саставу родбинске мреже и садржају сродничких односа између појединих слојева (1991, 111-142). О утицају друштвене слојевитости на одржавање сродничких односа код породица у Панчеву говори и С. Месицки у свом дипломском раду (1994). Узимајући у обзир наведена истраживања, као и радове осталих аутора који су разматрали ову проблематику, покушала сам сагледати да ли и на који начин припадност одређеном друштвеном слоју утиче на мрежу сродничких односа код породица у Врању.

Показало се да постоје извесне разлике у саставу и садржају сродничких односа између породица које смо обухватили у нашем истраживању, а да се оне на неки начин могу објаснити различитим образовним нивоом тих породица. Дејство образовног нивоа породице на сродничке односе посматрала сам у зависности од утицаја осталих фактора, као рецимо географске удаљености сродника, прихватања одређених културних образаца и слично, јер како се може закључити из досадашњег излагања, ни једна од наведених одлика сродничких односа није резултат деловања само једног чиниоца.

Стручна спрема, односно, образовни ниво одраслих чланова породице утиче посредно на односе породице са сродницима, јер економска моћ и материјална ситуација породице у највећој мери зависе од запослења, односно од професије којом се појединац бави. У том смислу породице чији чланови имају нижу стручну спрему и према томе обављају послове који су најмање плаћени, имају нижа примања. Због тога имају слабији материјални положај у односу на породице чији су одрасли чланови стекли вишу или високу стручну спрему и на основу тога имају виша примања, односно у бољој су економској ситуацији. Породице чији одрасли чланови имају високо образовни ниво најчешће заузимају и виши положај у друштву. Међутим, највишу позицију у хијерархији друштвених положаја имају оне породице чији се одрасли чланови (обично су то очеви, односно мужеви) налазе на руководећем положају у организацији у којој су запослени. Друштвени положај и економска моћ осталих породица се не разликују у већој мери. Наиме, може се запазити да су и оне породице чији су пружници имају високу или вишу стручну спрему, а нису на руководећим местима, у незавидном економском положају.

У досадашњем излагању у више наврата је указано на утицај материјалне ситуације породице на одржавање сродничких односа. Показало се да породице са ниским примањима и слабијом материјалном ситуацијом, због, рецимо, трошкова за пут, поклоне, телефонске разговоре са сродницима који живе у другом граду или иностранству, нису у могућности да одржавају интензивнију интеракцију са тим сродницима, иако би то желели. Осим тога, низак животни стандард представља негативност у одржавању сродничких односа, јер су због тога породице "присиљене" да обезбеђују додатне приходе за живот (најчешће је то у виду обрађивања имања на селу или нелегалном продајом – "шверцом" цигарета, горива, одеће...), па им тако не остаје довољно слободног времена за дружење са сродницима. Уколико се пође од претпоставке да су породице са вишим друштвеним положајем економски боље ситуиране, разумљиво је да им то пружа више могућности, тј. представља олакшавајућу околност да одржавају интензивнију интеракцију и са оним сродницима који су у физичком смислу удаљенији. Састав и садржај мреже сродничких односа у мањој мери зависе и од сличности у социјалном статусу породица које су у сродству. Наиме, сродници различитих професија, иако генеалогски блиски (рецимо један брат ради у фабрици по сменама, а други је професор у гимназији) због низа последица које из тога произилазе (различите могућности провођења слободног времена, различита интересовања и могућност формирања осталих социјалних односа, прихватање одређених образаца понашања), не одржавају интензивну интеракцију и сроднички односи постају мање чврсти. Као образложење може послужити схватање казивача који сматра да "данас слабе родбинске везе, више се цене професионални односи, јер слични интереси постају значајнији од родбинских веза". Међутим, слабљење сродничке повезаности и интензитет дружења не смемо посматрати само као последицу различитог образовног нивоа, односно различитог друштвеног положаја сродника, већ треба имати у виду и утицај осталих фактора.

Осим наведеног, у раду сам покушала да сагледам утицај образовног нивоа породице на прихватање одређених културних образаца по којима породица регулише сродничке односе.³² С.

³² О утицају стручне спреме, односно образовног нивоа појединца, на прихватање одређених културних образаца и према њима организовања унутарпородичних и ширих социјалних односа видети радове: О. Бу-

Месицки (1994) проучавајући сродничке односе које одржавају породице у Панчеву, дошла је до закључка да се критеријуми за успостављање сродничких односа разликују између појединаца, односно, породица које заузимају различит друштвени положај. Истраживање сродничких односа које сам спровела у Врању, између осталог показује да породице средњег и нижег образовног нивоа сматрају да је сама чињеница крвне повезаности довољан, односно, основни разлог да сродници одржавају интеракцију. За разлику од наведеног, испитаници вишег и високог образовног нивоа сматрају да за одржавање сродничких односа није толико битна генеалогска повезаност, већ је важније међусобно разумевање, постојање сличних интереса и схватања (видети табелу бр. 9).

Табела бр. 9: Одговори на питање: "Зашто се често дружите са рођацима?" (изражено у бројевима и процентима)

Стручна спрема	Висока/виша	Средња	Нижа
Одговори			
станујемо близу	2/5%	12/21%	7/16%
близак смо род	17/39%	23/41%	19/42%
имамо слична схватања	21/47%	14/25%	15/33%
имамо заједничко имање	1/2%	1/2%	2/4%
нешто друго	3/7%	6/11%	2/4%

Претпоставила сам да прихватање одређених културних образаца може утицати на схватање о улози сродника у животу и значају одржавања сродничких односа, што се показало оправданим. Наиме, све три групе испитаника (90% њих) сматрају да је одржавање сродничких односа важно у животу, с тим да испитаници средњег и нижег образовног нивоа као основни разлог за дружење са сродницима наводе "ми смо ипак род", док испитаници вишег и високог образовног нивоа сматрају да је одржавање сродничких односа важно јер "волим да се дружим са њима", а одговор "ми смо ипак род" наводе као други по реду (видети табелу бр. 10).

рић, А. Зечевић, *Породични ауторитет, задовољство браком и положајем супружника у друштвеном систему*, Београд 1966, 69-87; О. Бурић, *Теоријско-методолошки модел за истраживање породичне трансформације и његова емпијска провера*, Загреб 1970, 331-352.

Табела бр. 10: Одговори на питање: "Зашто сматрате да је важно одржавање односа са родбином?" (изражено у бројевима и процентима)

Стручна спрема	Висока/виша	Средња	Нижа
Одговори			
такав је обичај	5/12%	11/21%	8/18%
пружају ми сигурност, помоћ	10/24%	4/8%	7/16%
волим да се дружим са њима	14/33%	10/19%	7/16%
ми смо ипак род	13/30%	28/53%	22/50%

Одговори испитаника на питање "Зашто сматрате да је важно одржавање односа са родбином?" указују да не постоје битније разлике у прихватању одређених схватања, односно културних образаца, при регулисању сродничких односа. Значи да прихватање одређених образаца понашања у сродничким односима не зависи у толикој мери, односно само од степена стручне спреме одраслих чланова породице. Наиме, примери показују да породице истог образовног нивоа, прихватају различите културне обрасце на основу којих регулишу своје односе са ванпородичним сродницима. Средина у којој породица живи има већи утицај на формирање одређеног схватања и на прихватање одређених правила понашања у односу на образовни ниво појединца. Наведено се може посматрати у складу са чињеницом да промене у материјалној сфери живота не утичу механички на промене у друштвеном животу појединца и породице. Тако се сроднички односи породица сличног или истог образовног нивоа разликују по свом садржају и типу односа који се остварује у сродничкој мрежи. Један од примера показује да породица, чији је отац директор регулише сродничке односе према традицијским обрасцима понашања, а друга (отац је професор на факултету) своје односе са сродницима у већој мери регулише према садашњим условима живота у граду. То значи да не прихватају све породице са високим образовним нивоом за савремено друштво карактеристична схватања и обрасце понашања, као и обрнуто, породице нижег образовног нивоа не регулишу сродничке односе увек у складу са традицијским културним обрасцима. Осим тога, породица може регулисати своје односе са сродницима прихватајући уједно традицијске и нове, за савремено друштво карактеристичне, обрасце понашања. На такав закључак наводи податак да породице са вишим друштвеним положајем прихватају она традицијска схватања и правила понашања на основу којих могу ширем сродничком окруже-

њу указати на своју моћ и положај у друштву, или како се истиче у савременој социологији породице: "Сродство и успостављање социјалне мреже односа могу добити стратешке функције у освајању и очувању социјалних позиција" (А. Милић, 1991, 117). Овим схватањем, између осталог, указујем и на једну од функција сродничких односа, о чему ће бити говора у наставку излагања.

2.2. САДРЖАЈ И ФУНКЦИЈА СРОДНИЧКИХ ОДНОСА

Садржај сродничких односа и њихова функција могу се спознати на основу активности које се одвијају у интеракцији породице са њеним ванпородичним сродницима. Под појмом активности у овом случају се подразумевају они облици социјалне акције који се одвијају између сродника у виду пружања и примања помоћи приликом решавања одређених проблема. Како наводи А. Милић "...пружање и тражење помоћи указује на изолованост или отвореност сродничке мреже" (1991, 125), односно на заступљеност сродника у тим ситуацијама, а према томе се може одредити њихова улога и функција у животу појединца и породице. У намери да сагледам садржај и функцију сродничких односа покушала сам да установим које проблеме породица решава уз помоћ сродника и којим сродницима се најчешће обраћа за помоћ, односно од којих сродника прима помоћ. Истраживање је било усмерено на посматрање следећих врста помоћи, које сам с обзиром на њихов функционални карактер поделила на:

- помоћ при чувању и васпитању деце;
- помоћ остарелом сроднику;
- помоћ при запослењу и решавању стамбеног питања;
- новчане позајмице и
- интимно – поверљиво, односно пружање помоћи у виду поверавања.

Према наведеној подели је систематизована грађа интерпретирана у овом поглављу.

2.2.1. Помоћ при чувању и васпитању деце

Посматрајући активности приликом пружања помоћи сродницима око деце долазим до следећих закључака: велики број породица (61%) прима поменути помоћ и то најчешће од родитеља једног или оба супружника. У одговору на питање: "Ко вам је помогао при одгајању деце?" испитаници наводе: мајка (у 65%, од-

носно 28% испитаника женског пола наводи овај одговор и 37% испитаника мушког пола), свекрва (17%), ташта (11%) (с тим да одговоре у којима се наводи да су помогле мајка и ташта, или мајка и свекрва нисам узела у обзир при одређивању колико често је неки сродник помогао).

Из наведеног произилази да породица прима помоћ од родитеља, првенствено од мајке, односно сродника женског пола. Сматра се да је морална дужност родитеља, тј. бабе и деде, да први пруже помоћ брачном пару око деце, односно унука. Помоћ при чувању деце породица прима пре свега у првој фази развоја, када су деца предшколског узраста. Наиме, породици је помоћ у том периоду и најпотребнија. Одрастањем деце смањује се потреба брачног пара да им сродници помажу око деце, нарочито су непожељни савети у вези са начином на који се деца васпитавају. Када деца одрасту (похађају основну или средњу школу, или пак студирају) породица очекује да прими другу врсту помоћи, првенствено у новцу. Тако једна жена наводи: "моји су му платили пут на море", значи да су баба и деда новчано помогли унуку да оде на распуст. Најчешће се истиче да деда и баба помажу родитељима, тј. својој деци, тако што повремено дају унуцима мању своту новца, у виду "цепарца", са образложењем – "да им се нађе". Поклони које деца примају за рођендан од деде, бабе, тетке, ујака, стрица и слично, такође представљају један вид пружања помоћи родитељима око деце.

У случају када родитељи не могу да помогну (јер живе на селу и имају много обавеза, живе у неком другом граду или у иностранству, нису пензионисани), брачном пару помажу: сестра, брат, заова, јетрва, девер, односно сродници са којима породица одржава интензивна дружења. Људи сматрају да родитељи мужа, независно од тога да ли породица живи са њима или не, имају већу моралну обавезу, али и право да помогну младом брачном пару око деце. Тако се у образложењу улоге свекрве приликом рођења унука или унуче наводи: "Мерак гу да изнесе унуче из болницу, да га окупа, повије". Испитаници сматрају да је дужност свекрве да пружи помоћ породилци, односно снахи око принове. Пружање помоћи око унука треба да јој представља весело и задовољство, истичу испитаници.

Из досад реченог се може приметити да се баба, односно свекрва или ташта, налазе у улози сродника који помаже сину и снахи, односно кћерки и зету око деце (унучића), док улога деде у томе није јасно изражена. Уколико се узме у обзир да су васпита-

ње и чување деце "женски" послови у породици, схватамо зашто се деда не помиње у тој улози. Осим тога, брачном пару је помоћ око деце најпотребнија управо када су деца још сасвим мала (од рођења до прве, друге године живота), а у том периоду жени може највише да буде од помоћи њена мајка или свекрва, односно особа која је имала слично искуство у животу. Значи да је пружање ове врсте помоћи у извесном смислу условљено полном припадношћу појединца, односно, сродника. То свакако не значи да деда не учествује у пружању помоћи око деце, односно унука, већ је, по свему судећи, његова улога у томе усклађена са његовом полном припадношћу, па се тако исказује на други начин. Када се говори о пружању помоћи око деце слично важи и за остале сроднике мушког пола.

У случају када мужеви родитељи из оправданог разлога (не живе у близини породице; још су у радном односу и слично) нису у могућности да помогну, подразумева се да породица прими помоћ око деце од родитеља жене или неког другог блиског сродника. Међутим, бележим примере када свекрва не жели да испуни своју обавезу и пружи снахи помоћ око детета, јер "не гу трпи", односно не гаји симпатије према снахи. Упркос томе, казивачи сматрају да је такво понашање свекрве неоправдано.

У случају када сродници од којих се очекује помоћ избегавају да је пруже, односно не желе да помогну, долази до слабљења сродничке интеракције или чак прекида односа. Према томе, активности које се одвијају између породице и ванпородичних сродника при чувању деце утичу на садржај сродничких односа и на чврстину сродничке повезаности. Деца у ствари представљају спону, односно везу између сродника. Пружање помоћи породици око деце од стране ванпородичних сродника представља могућност за интензивнију интеракцију оних сродника који се иначе ретко сусрећу и друже. Показало се да деца, односно унуци, могу имати улогу повезивања мајчаних сродника са очевим, тј. "пријатеља".

Осим позитивног ефекта пружање помоћи око деце има и негативан утицај на одржавање сродничких односа. Сродници, пре свега деда и баба по оцу са дедом и бабом по мајци, се такмиче ко ће помоћи у већој мери. Такво понашање доприноси сукобима, најпре између брачних партнера (расправе типа – чији родитељи чешће помажу или поклањају вредније дарове деци) а затим и између самих сродника, поготово "пријатеља". Тиме се нарушава чврстина сродничке повезаности.

2.2.2. Испомагање остарелог средника

Истраживање је такође било усмерено на посматрање сродничке комуникације, која се остварује на основу пружања помоћи сродницима који су остарели. Посматрала сам, пре свега, пружање помоћи родитељима испитаника.

Однос између родитеља и њихове одрасле деце се најчешће заноси на схватању да: "родитељима мора да се помогне, такав је ред"; "отац и мајка се обилазе кад год се има време". Значи да код људи постоји осећај моралне обавезе и дужности да помогну родитељима. Испитаници као најчешћи разлог пружања помоћи родитељима у 23% случајева наводе: "најближи сам му род". Из разговора са казивачима се може закључити да један од разлога испомагања остарелим родитељима јесте наследство, односно, породично имање које очекују да наследе након смрти родитеља. Резултати анкетног истраживања показују да само 5% испитаника помаже родитељима јер: "добићу за узврат наследство" (видети табелу бр. 11).

Табела бр.11: Одговори на питање: "Зашто помажете остарелом рођаку?" (изражено у бројевима и процентима)

Стручна спрема	Висока/виша	Средња	Нижа	Укупно
Одговори				
најближи сам му род	9/20%	15/27%	9/20%	33/23%
добићу за узврат наследство	0/0%	2/4%	5/11%	7/5%
нема ко други да помогне	7/16%	6/11%	5/11%	18/12%
из других разлога	5/11%	7/13%	4/9%	16/11%
није одговорило	23/52%	26/46%	22/49%	71/49%

Напомена: испитаници који нису дали одговор на постављено питање не пружају помоћ ни једном остарелом рођаку.

Неподударност у исказима испитаника може се тумачити као последица разлике између латентног и манифестног нивоа понашања. Наиме, људи покушавају да своје виђење односа, односно обавеза према родитељима, прилагоде постојећим друштвеним и моралним нормама и правилима. Тако је свакако непримерено признати да се за пружену помоћ родитељима заузврат очекује наследство, односно одређена врста материјалне надокнаде. Осим тога, сами испитаници (родитељи) наводе да очекују помоћ од деце, а да ће им они (родитељи) заузврат оставити кућу, имање и слично. Значи да деца испуњавају своју моралну обавезу према родитељима између осталог и због тога што очекују да ће заузврат наследити имовину својих родитеља. Наведено је разумљиво

уколико се узме у обзир да водити бригу о родитељима подразумева обавезу редовног посећивања (барем једном недељно), испомагање у пословима у кући и на имању, измиривање пореских трошкова у случају да родитељи немају своје приходе или су они сувише мали, обезбеђивање лекова и слично. С обзиром да помнута помоћ родитељима најчешће подразумева извесне материјалне трошкове, разумљиво је да деца упркос осећају моралне дужности нерадо прихватају обавезу "чувања" родитеља уколико нису сигурни да ће након њихове смрти наследити кућу, имање или барем већи део имања.

Испитаници такође сматрају да син, односно, деца мушког пола имају већу обавезу и дужност да помогну у односу на женску децу. Понашање деце, тј. синова, није увек у складу са наведеним. Наиме, има случајева када син не жели да "чува" родитеље, јер они "гледају да пруже и на ћерку и на њену децу". Истиче се да син не помаже родитељима уколико су у сукобу због снахе, јер су рецимо родитељи "оћали су да ожени девојку из комшилук". За разлику од наведеног постоје ситуације у којима син из оправданих разлога није у могућности да испуњава очекиване дужности и обавезе према родитељима. Најчешће се то дешава када син не живи у близини родитеља. Међутим, наилазим на различита мишљења и схватања о обавезности помагања остарелим родитељима која доводе до спора између сродника, пре свега деце, и утичу на прекид сродничких односа. Илустрације ради наводим пример сукоба између две сестре:

Старија сестра тражи да јој отац "препише" кућу у којој живи са мајком, односно женом, јер сматра да има право на то пошто она чешће помаже оцу и мајци у односу на млађу сестру; осим тога, родитељи је нису школовали, а она је у томе помагала својој млађој сестри. Међутим, млађа сестра, односно сматрају казивачи, њен муж, тј. зет, тражи да она "узме свој део", јер има иста права као и старија сестра на имање својих родитеља.

Уколико остарели сродник нема деце најчешће се обраћа за помоћ оном сроднику са којим је током живота остварио близак однос јер су живели у близини, баве се истим послом, међусобно се поштују и слично. Такав однос се остварује пре свега са генеалошки најближим сродницима: братанцем, сестрићем. У таквим ситуацијама остарели сродници (стриц и стрина, тетка и теча, ујак и ујна) склопе уговор о доживотном издржавању³³ са особом која ће бри-

³³ У Енциклопедији имовинских права стоји да се: "...у нашој правној пракси још пре доношења Закона о наслеђивању 1955. год. јављају уговори

нути о њима, односно наследити њихову имовину после њихове смрти. Значи да тим путем остарели сродник обезбеђује себи старатеља, односно, стиче неку врсту сигурности да ће сродник са којим је постигнут споразум бринути о њему, а после његове смрти, како наводе испитаници: "да запали свећу". Следећи пример показује како је:

Брачни пар без деце; често им је помагао – "чувао нас", како наводи жена, млађи деверов син. Муж јој је пре смрти оставио "у аманет" да после њене смрти "остави" кућу са плацем деверичићу, јер је он долазио да им помаже, на основу чега се успоставио однос поштовања и љубави.

У улози старатеља се најчешће јављају сродници мушког пола, с тим да сродници по мушкој линији имају примарност у смислу предности у односу на сроднике по жени. Чињеницу да се мушки сродници, а веома ретко женски, јављају у улози старатеља, можемо сматрати последицом прихватања традицијских образаца понашања о улози појединца у сродничкој структури.

2.2.3. Запослити се и решити стамбено питање

Многим Врањанцима, нарочито млађој популацији становништва један од циљева у животу јесте да се запосле и реше стамбено питање. Међутим, с обзиром на садашњу економску ситуацију људи најчешће нису у могућности да поменуте проблеме реше сами, односно, уз помоћ одређених друштвених институција. Због тога се појединци обраћају за помоћ сродницима, пријатељима својих сродника или својим пријатељима.

2.2.3.1. Проблем запослења

Посматрајући начин на који су се Врањанци запослили запажам да је помоћ сродника при том тражило 32% испитаника, а 67% их наводи да нису примили ову врсту помоћи од сродника. Наведени подаци се, у одређеном смислу, могу посматрати у повезаности са стручном спремом и старосном доби испитаника.

којима су уређивани односи између старих за рад све мање способних и млађих лица која су се обавезивала да ће водити бригу о старима који ће за узврат пренети на млађа лица своју имовину." (Енциклопедија имовинских права, Београд 1978, 346). Уговором о доживотном издржавању се по схватању правне науке: "...регулишу правни послови међу живима." (наведено дело, 346).

Уколико се осврнем на образовни ниво испитаника примећујем да се је уз помоћ сродника запослило највише оних (37%) који поседују средњу стручну спрему, а да је ту исту врсту помоћи примило 29% испитаника са високом и вишом стручном спремом и 30% оних са ниском (видети табелу бр. 12).

Табела бр. 12: Одговори на питање: "Да ли вам је неко од родбине помогао да се запослите?" (изражено у бројевима процентима)

Стручна спрема	Висока/виша	Средња	Нижа	Укупно
Одговори				
ДА	13/29%	21/37%	13/30%	47/32%
НЕ	31/71%	35/63%	31/70%	97/67%

Добијени подаци се морају такође посматрати у односу на старосну доб испитаника, али и у повезаности са могућностима и потребом у привреди и ванпривредним делатностима за одређеним стручним кадром. Наиме, у почетку развоја индустрије и привреде у овом крају запослење није представљало већи проблем у животу људи. У индустрији, али и у осталим делатностима, постојала је потреба за радном снагом различитих образовних профила. Претпостављам да због тога старије генерације испитаника, као и они средњих година, наводе да су се запослили сами, односно без помоћи сродника. Уколико имамо у виду да је старосна доб већине испитаника у просеку између 30 – 60 година, не чуди податак да се већина њих запослила сама.

За разлику од наведеног, млађе генерације (25 – 30 година старости) Врањанаца проблем запослења решавају често уз помоћ сродника. Помоћ траже испитаници са високом и вишом стручном спремом, али и они са завршеном средњом или основном школом. Наведено се може повезати са чињеницом да се смањила потреба за одређеним стручним кадром у општини Врање (видети С. Стаменковић, 1995, 114-116). Осим тога, у многим предузећима, због социоекономске кризе, производња је смањена, тако долази до вишка радне снаге. Услед немогућности да проблем запослења реше сами, односно уз помоћ одређених друштвених институција, појединци се обраћају за помоћ сродницима. При решавању поменутог питања најчешће помажу најближи генеалошки сродници мушког пола: отац, стриц, ујак, брат. Уколико они нису у могућности да помогну, помоћ пружају афинални сродници (свекар, девер...). Помоћ при запослењу сродници женског пола пружају ретко. Примери када је помогао неко од женских сродника (тетка, мајка,

сестра, стрина) показују да им то омогућује посао који обављају. Бележим како је стрина, која ради као судија у Општинском суду у Врању, помогла сестрићу да се запосли као машински инжењер. Сличан је случај када је мајка, која ради као пословођа у једном предузећу, запослила кћерку у тој истој радној организацији, упркос томе што кћерка нема одговарајућу стручну спрему.

Као што је наведено, помажу сродници који су због свог професионалног статуса стекли одређени положај у друштву. Међутим, помоћ пружају и они сродници који не раде, или нису радили на руководећем положају, али су обављали, или обављају посао који им је омогућио контакте са појединцима који могу да помогну. Тако се дешава да сродници имају само посредну улогу при запослењу појединца, јер у суштини ангажују, тј. моле за помоћ своје пријатеље или колеге којима су они помогли на неки други начин. Из наведеног се може закључити да појединцу, односно породици, помажу сродници који су у могућности да помогну приликом решавања одређеног проблема.

Показало се такође да географска удаљеност између сродника не утиче битније на пружање ове врсте помоћи. Примери наводе на закључак да су помогли управо они сродници који живе и раде у неком другом граду или држави (стриц ради на руководећем положају у једном предузећу у Београду помогао је путем својих пословних веза сестрићу – правнику по струци да се запосли у Врању; отац који живи у иностранству је пружио новчану помоћ кћерки да се запосли; жена која ради као професор на Филозофском факултету у Нишу помогла је братовом сину – завршена средња стручна спрема, приликом запослења). Значи да основни фактор који омогућује исказивање солидарности сроднику при запослењу, јесте професија и друштвени статус појединца, док остали чиниоци (близина живота, врста и линија сродства) утичу у мањој мери. Осим тога, људи се при решавању наведеног проблема руководе првенствено схватањем да су сродници дужни једни другима да помажу. Како наводи један казивач: "крв вода не бива", у намери да објасни како сродници постоје управо због тога да би једни другима помогли.

2.2.3.2. Проблем становања

Наводећи карактеристике савремене породице у Врању истакла сам да стамбено питање представља један од основних проблема младих у Врању. Може се претпоставити да је "неадекватно урбанистичко планирање" (С. Стаменковић, 1995, 66) један од узрока

недостатка стамбених објеката у граду, што представља отежавајућу околност за становништво приликом решавања проблема становања. Данашња друштвено-економска ситуација такође представља један од отежавајућих чинилаца приликом решавања проблема становања. Људи су услед ниског животног стандарда у немогућности да изграде властиту кућу и на тај начин реше стамбено питање. Због тога проблем становања млади често решавају на тај начин што након ступања у брак, односно, формирања властите породице остају да живе у кући или у стану својих родитеља, или родитеља свог брачног партнера. Бележим да 31% (односно 45 испитаника, од тога 19 њих са високом стручном спремом, 19 са средњом и 7 са нижом стручном спремом) породица живи у заједничком домаћинству са мужевим родитељима, док их 11% живи у кући жениних родитеља (односно 10 испитаника са средњом, 5 са високом и 1 са нижом стручном спремом), а 58% испитаника (односно 20 испитаника са високом стручном спремом, 33 са средњом и 31 са нижом стручном спремом) живи у самосталном домаћинству. Према наведеним подацима можемо закључити да у заједничком домаћинству са мужевим, односно својим родитељима, углавном живе породице чији су одрасли чланови стекли високу или вишу стручну спрему, док највише примера самосталног домаћинства бележим код испитаника са нижом стручном спремом.

Образовни ниво појединца не можемо довести у директну везу са начином решавања стамбеног питања. Одређени узрочно-последични однос између нивоа образовања и начина становања можемо узети у обзир уколико посматрамо утицај места становања родитеља. Наиме, појединци и породице чији родитељи живе у оближњим селима, а не у граду, били су приморани да након запослења у граду и оснивања своје породице, реше стамбено питање изградњом куће у граду уколико нису желели да се врате на село или да свакодневно путују на посао. Уз наведено треба имати у виду да начин решавања стамбеног питања свакако зависи и од живота у одређеној социо-културној средини. Тако је овде присутно, за традицијску културу карактеристично, схватање да син после женидбе треба да остане у заједници са родитељима. Показало се да друштвено-економска криза коју бележимо у последњој деценији овог века у ствари доприноси организацији породичног живота према наведеном схватању.

Испитаници наводе да су им сродници приликом решавања стамбеног питања помогли: физичким радом (радили су приликом изградње куће), у набавци грађевинског материјала, превозу

тога материјала, спремању obroka за раднике, куповином покућанских апарата или намештаја и слично. Врста помоћи коју сродници пружају породици зависи од њиховог посла, близине живота, економске моћи и слично. Родитељи са села помажу тако што доносе прехранбене производе, раде при градњи куће; а сродници који су запослени у продавници могу обезбедити грађевински материјал по нижој цени. Сродници који су по професији занатлије (електричар, столар, керамичар и слично) обављају послове који су у свом домену.

Појединци који су свој проблем становања решили тако што су остали да живе у кући својих родитеља убрајају се у групу испитаника који наводе да нису примили ову врсту помоћи. Претпостављам да наведено можемо посматрати у складу са податком да 60% испитаника није примило ову врсту помоћи од сродника. Као најчешћи разлог се наводи: "никог нисам тражио да ми помогне" (30%), док 18% испитаника истиче да нису примили ову врсту помоћи од сродника, јер "нико није у прилици да помогне" (видети табелу бр.13).

Табела бр. 13: Одговори на питање: "Зашто Вам нико није помогао?" (изражено у бројевима и процентима)

Стручна спрема	Висока/Виша	Средња	Нижа	Укупно
Одговори				
нисам тражио да ми помогну	11/25%	8/32%	14/31%	43/30%
нису у прилици да помогну	11/25%	8/14%	7/16%	26/18%
нису хтели да помогну	0/0%	0/0%	5/11%	5/3%
из других разлога	3/7%	4/7%	2/5%	9/6%
нису одговорили	19/43%	26/46%	17/38%	62/42%

И приликом решавања проблема становања породици најчешће помажу најближи крвни и афинални сродници: отац и мајка, свекар и свекрва, таст и ташта, брат, сестра, девер, зет.

Уколико сродници од којих породица очекује помоћ не прихватају обавезу да помогну, долази до сукоба или прекида сродничке интеракције између породице и тих сродника. Ипак, као што показују подаци у претходној табели, ретки су примери (укупно 3%) породица које нису примиле помоћ од сродника, јер сродници "нису хтели да помогну". Испитаници сматрају да сродници најчешће избегавају да пруже помоћ из субјективних разлога, односно због зависти. Поводом тога једна жена наводи: "кад смо правили кућу девер је сас руке у цепови обилазио око нас, не теја да помогне, не му

се свиди што градимо." Осим наведеног, наилазимо на схватање да људи, па и рођаци "више воле да гледају твоју муку, а не да помогну". Према томе, непостојање осећаја моралне дужности – да се помогне сроднику у невољи доводи до нескладног сродничког односа, што је посве разумљиво уколико узмемо у обзир чињеницу да људи управо у кризним ситуацијама очекују да им сродници помогну.

2.2.4. Новчане позајмице

Пружање помоћи у виду новчаних позајмица представља један од начина изражавања сродничке солидарности. Међутим, показало се да ова врста помоћи представља активност која се ретко одвија у интеракцији породице и њених ванпородичних сродника. Резултати анкетног истраживања показују да већина породица (52%) не позајмљује новац од сродника, а уколико то чине позајмљују "само у изузетним ситуацијама". Овим појмом се најчешће подразумевају ситуације везане за животни циклус особе, као што су: свадба, сахрана, испраћај; или ситуације које подразумевају куповину стана или добра од веће економске вредности. Само 19% испитаника наводи да позајмљује новац од сродника "кад год ми затребају" (видети табелу бр.14).

Табела бр. 14: Одговори на питање: "У којим ситуацијама позајмљујете паре од родбине?" (изражено у бројевима и процентима)

Стручна спрема	Висока/Виша	Средња	Нижа	Укупно
Одговори				
кад год ми затребају	8/18%	11/21%	9/20%	28/19%
само у изузетним ситуацијама	7/16%	9/17%	14/32%	30/21%
не позајмљујем паре од родбине	22/66%	32/62%	21/48%	75/52%
нису одговорили	7/16%	4/7%	1/2%	12/8%

Породице ретко позајмљују новац од сродника: "гледам да не зајмим паре од рођака" наводе казивачи, јер их је искуство у животу навело на закључак да је боље не позајмљивати новац од сродника. Постоје примери да појединац или породица позајме новац сроднику а да им га овај не врати правовремено или сродници и не помишљају да врате позајмљени новац сматрајући да је дужност сродника да једни другима помажу. Из тога произилази да пружање помоћи у новцу доприноси несугласицама између сродника или чак прекиду сродничких односа. Овај вид сроднич-

ке солидарности указује на негативан утицај схватања како су сродници обавезни да помажу.

Наилазим на различита мишљења испитаника о томе да ли треба или не позајмљивати новац од сродника и у којим ситуацијама се то чини. Разлике у мишљењу произилазе из прихватања одређених културних образаца. Људи који се у односу са сродницима понашају слободније, неформално, наводе да позајмљују новац увек кад им затреба, односно не сматрају да је "срамота" позајмити новац од сродника (да би рецимо: купили патике детету, за куповину животињих намирница, платили рачун за струју и слично). За разлику од наведеног, већина породица, поготово старији испитаници не мисле тако. Због тога примају помоћ у новцу ретко, само кад је то неопходно, јер у ствари очекују да ће им сродници у том случају (болест, смрт, свадба, испраћај у војску) сами помоћи, без да их моле. Наиме, људи се у пружању сродничке солидарности у таквим кризним тренуцима руководе традицијским обрасцима понашања, односно помажу онолико колико се од њих очекује, с обзиром на степен и линију сродничке повезаности са особом којој је помоћ неопходна. Према томе, генеалогски најближи сродници имају највећу обавезу и дужност да помогну, од њих се очекује највећа материјална и морална подршка. Тако, у зависности од ситуације и својих могућности, помажу у припремању хране за госте, обављају послове у домаћинству, решавају административне послове и слично.

У сваком случају, људи радије пружају него што траже ову помоћ од сродника. Подаци добијени анкетним истраживањем показују да 35% испитаника помаже сродницима поштујући схватање: "рођаци смо, ред је да си помогнемо", док их 21% новчано помаже сродницима јер: "и они ми позајме кад их замолим" (видети табелу бр. 15).

Табела бр. 15: Одговори на питање: "Зашто позајмљујете паре родбини?" (изражено у бројевима и процентима)

Стручна спрема	Висока/Виша	Средња	Нижа	Укупно
Одговори				
рођаци смо, ред је да им помогнемо	16/36%	18/32%	17/38%	51/35%
и они ми позајме кад их замолим	8/18%	9/16%	14/31%	31/21%
једино ја могу да им позајим, нема ко други	4/9%	5/9%	2/4%	11/8%
из других разлога	3/7%	5/9%	6/13%	14/10%
нису одговорили	13/30%	19/34%	6/13%	38/26%

Сродници најчешће позајмљују новац од: родитеља, брата, сестре, девера, односно генеалогски најближих сродника за које знају да им како због чврсте сродничке повезаности тако и због материјалне ситуације могу пружити новчану позајмицу. На пружање помоћи сродницима у новцу утиче и остварени тип односа између породице и њеног ширег сродничког окружења. Према томе, интимни сродници чешће једни другима помажу у односу на остале сроднике са којима породица није остварила интензивнију интеракцију и чврсту сродничку повезаност. Линија сродничке повезаности између породице и ванпородичних сродника није од значаја приликом пружања помоћи у новцу. У случају да сродници по оцу, односно мужу, помажу више од сродника по мајци, односно жени, то не значи да је такав обичај односно, правило, већ је то често последица ситуације у којој се сродници налазе (рецимо: породица живи у непосредној близини очевих сродника, родитељи са већим примањима могу помоћи у већој мери, нескладни односи између породице и појединих сродника, и слично). На пружање ове врсте сродничке солидарности знатно утичу друштвено-економски, односно ситуациони фактори.

Један од фактора који је везан за пружање помоћи сродницима у новцу јесте друштвени положај породице, односно, појединца. Породице са вишим положајем у друштву имају мање потреба да приме ову помоћ, док испитаници нижег друштвеног статуса ретко позајмљују новац јер знају да ће позајмицу тешко вратити.

2.2.5. Интимно-поверљиви односи између сродника

Под овим појмом подразумевам прилику, односно, ситуацију када породица, односно њени чланови, у разговору са сродницима искажу, повере своје проблеме, недоумице и бриге сродницима.

Појединац се најчешће поверава сродницима са којима је остварио интиман однос. То је разумљиво ако имамо у виду да у односу са тим сродницима постоји емотивна везаност, односно чвршћа сродничка повезаност. Избор сродника којем се појединац поверава зависи и од врсте проблема. Сродници се једни другима најчешће поверавају и траже савете уколико имају проблеме са децом. Под овим се подразумевају: болест детета, проблеми у школи због лоших оцена, немогућност запослења и слично. Проблеми са децом испитаници поверавају и решавају уз помоћ: родитеља, сестре, брата, јетрве, тетке, или неког другог блиског сродника.

Потешкоће у свакодневном животу такође су чест предмет разговора са сродницима. Сродници једни другима саветују како да реше: плаћање пореза за кућу; где да поправе вешмашину, телевизор; како да обаве поједине пољопривредне радове и слично. "Текући проблеми" како их називају испитаници, решавају се уз помоћ сродника са којима породица остварује интензивну интеракцију. Пружање помоћи при наведеним тешкоћама зависи од географске удаљености сродника (да ли живе у истом граду или не) и да ли се баве сличним послом (пољопривреда, послови у домаћинству).

Предмет разговора представљају и проблеми које има породица са неким од сродника. Обично се ти проблеми односе на оне сроднике са којима је породица у неком спору и не остварује складне односе. Међутим, у овај склоп проблема улазе и потешкоће које има породица са остарелим родитељима, или са блиским крвним сродницима, који због одређених разлога (алкохолизма, незапослености) представљају не само породични већ и социјални проблем.

С обзиром на наведено, проблеме у браку уз помоћ сродника решава мали број породица (према анкетном истраживању 6% испитаника, односно један испитаник са високом стручном спремом, четири са средњом и три са нижом наводе да сродницима поверавају проблеме у браку). Поменути тешкоће породични чланови решавају сами јер не желе да им се у брачно-породичне односе уплићу остали сродници. Међутим, запажам да начин решавања проблема у браку зависи од организације унутарпородичних односа. Породице у којима између брачних партнера постоји строга подела посла по полу, решавају наведене проблеме уз помоћ сродника, у односу на њих породице у којима не постоји строга сегрегација улога по полу проблеме решавају супружници сами. У случају када жена, односно мајка, због неразумевања од стране супруга и због његове незаинтересованости за породицу остаје сама, тражи помоћ од: мајке, сестре, тетке, стрине, односно од оних сродника са којима остварује чврст сроднички однос. За разлику од наведеног, сродници у много мањој мери учествују приликом решавања породично-брачних несугласица када муж обавља своју улогу оца и супруга у породици.

Често сам наилазила на схватање да су нескладни брачни и породични односи непримерени и срамни. Због тога се о тим стварима не говори јавно, "тој не се казује" наводе испитаници. Према томе је разумљиво што људи немају потребу да проблеме

у браку решавају уз помоћ сродника, јер таквих потешкоћа уствари и нема. Сем поменутог, закључујем да испитаници сферу брачног и породичног живота сматрају као нешто "свето", интимно, а дозволити да се сродници упознају са тим представља могућност да посредују и контролишу унутарпородичне и брачне односе, што свакако није пожељно уколико породица жели да се издвоји из ширег сродничког окружења у социјалном смислу. Претпостављам да је то један од разлога да појединци проблеме у браку решавају, односно поверавају их пријатељима, а не сродницима.

Подаци добијени анкетним истраживањем показују да проблеме на послу у односу на остале појединци често поверавају сродницима (видети табелу бр. 16).

Табела бр.16: Одговори на питање: "О чему Вам се рођаци најчешће поверавају?" (изражено у бројевима и процентима)

Стручна спрема	Висока/Виша	Средња	Нижа	Укупно
Одговори				
проблеми са децом	9/20%	15/27%	10/22%	34/23%
проблеми у браку	1/2%	4/7%	3/7%	8/6%
проблеми на послу	11/25%	9/16%	4/9%	24/17%
проблеми са родбином	3/7%	5/9%	7/16%	15/10%
нису одговорили	20/45%	23/41%	21/47%	64/44%

Напомена: Нису одговорили они испитаници којима се сродници не поверавају често или не траже савете од њих.

Помоћ у смислу поверавања чешће се остварује између појединаца, за разлику од осталих врста сродничког испомагања, које подразумевају интеракцију више сродника уједно. Осим наведеног, на пружање одређеног облика сродничке солидарности може утицати полна и старосна припадност сродника. У том смислу интеракција сродника женског пола остварује се одвојено од интеракције мушких сродника и произилази из различитих улога које појединац у односу на своју полну припадност обавља у породици и друштву. Полна припадност појединца утиче на пружање сродничке солидарности поготово код решавања проблема који се односе на обављање послова у домаћинству и на проблеме са децом.

На избор сродника којима се људи поверавају утиче и генерацијска припадност сродника. Сродници сличне старости због сличних проблема у животу остварују однос међусобног поверења и пружају једни другима савете. Тако речимо:

-
-
- сестре помажу једна другој око деце која су истих година;
 - јетрве се међусобно саветују због проблема са свекрвом која покушава да их завади.

На крају можемо закључити да пружање помоћи сродницима зависи од природе проблема које има појединац, односно, породица; затим од степена генеалогичке блискости сродника, као и од постојећег односа између породице и ванпородичних сродника. На активности које се одвијају у сродничкој интеракцији утичу и остали фактори, као што су: географска удаљеност између сродника, прихватање, или не традицијских образаца понашања, економска моћ сродника и слично. Сви наведени фактори су међусобно повезани и зависни и као такви утичу на садржај и функцију сродничких односа.

Међусобна испомагања приликом решавања наведених проблема доприносе интензивнијој интеракцији сродника и тиме остваривању чвршће сродничке повезаности. У супротном, долази до прекида сродничких односа, што је доста ретко, с обзиром да људи најчешће прихватају своју обавезу и пружају помоћ сродницима. Осим тога, садашња ситуација у друштву подстиче сроднике да једни другима помажу. Због недовољне ефикасности пружања помоћи породици и појединцу од стране друштвених установа, које су за то задужене сродници представљају примарни извор помоћи.

Функција сродника у савременом друштву не огледа се само у пружању сродничке солидарности, већ улогу сродника проналазимо и у процесу социјализације појединца, приликом његовог укључивања у ширу друштвену заједницу. Сроднички односи, како наводи А. Милић, имају карактер "...главних стратегијских канала повезивања" (1991, 140). Слично наведеном је запажање да сродници представљају спону – "мост" за формирање пријатељских, пословних, комшијских и других социјалних односа (видети L. Varić, 1967, 14).

Улога сродника је видна и у укључивању појединца у ширу мрежу социјалних односа. Томе свакако доприноси само окружење, како наводе казивачи: "Сви се знамо". Слично наведеном бележим мишљење да: "У Врању завршим посао за један дан, ти у Београду не можеш, не познајеш људе". Из наведеног произилази да имају људи самим тим што живе и раде у средини у којој су рођени и када им сродници често представљају "прве" комшије, више могућности да проблеме у животу брже и лакше решавају. Испитаници знају да уколико не могу сродници директно да помогну, помоћи ће неко од њихових пријатеља. Ово се поготово односи на појединце и поро-

дице који долазе из села у град, они се укључују у шире социјалне односе помоћу њихових сродника који живе дуже време у граду и према томе имају већи круг познаника.

Функција сродничких односа се огледа и у идентификацији појединца. Овде првенствено мислим на препознавање које се врши од стране других људи на основу појединчевог сродства са особом која је позната у тој средини (по надимку, или због посла којим се бави). Појединац због свог сродства са неким ко је познат у тој средини, брже и лакше решава одређене проблеме.

Из наведеног произилази да сроднички односи представљају најраспрострањенији, односно примарни социјални однос, чије се функције прилагођавају садашњим друштвено-економским и културним условима у одређеној средини и на тај начин доприносе решавању појединих проблема у друштву. Према томе можемо рећи да сроднички односи у савременом друштву имају шири друштвени значај.

2.3. КУЛТУРНИ ОБРАСЦИ

Навела сам да састав и садржај сродничких односа зависе и од прихватања одређених културних образаца. Према томе, у овом поглављу износим запажања која се конкретно односе на питање утицаја одређених норми и правила понашања на сродничке односе.

Посматрајући породице у Врању и њихове односе са ширим сродничким окружењем долазим до закључка да традицијски културни обрасци представљају основу по којој се регулишу сроднички односи између породице и њених ванпородичних сродника. Међутим, у интеракцији породице са сродницима, уз традицијске, прихватају се и "нови" културни обрасци. Тако сроднички односи у ствари представљају ону врсту социјалних односа у којима је видан спој старог и новог. Аутори који су ранијих година посматрали друштвено-обичајни живот Врањанаца такође наводе да се у свим облицима духовне и материјалне културе и друштвеног живота одражава културна слојевитост од најстаријих до савремених културних форми (видети В. Николић-Стојанчевић, 1974, 481). Овај податак, односно процес, може се посматрати у складу са схватањем да се традиционални садржаји чувају и репродукују у трансформисаним облицима понашања и односа (видети Н. Пантелић, 1991, 102).

Прихватање одређених образаца понашања приликом регулисања сродничких односа зависи између осталог, и од ситуације у

kojoj dolazi do srodничке интеракције. Уколико се осврнемо на свакодневна сродничка дружења видећемо да се сродници приликом тих сусрета руководе у много мањој мери традицијским обрасцима понашања. За разлику од наведеног, у пригодним ситуацијама које подразумевају окупљање ширег сродничког окружења, од појединца се очекује да се понаша у складу са местом које заузима у сродничкој структури. Осим тога, понашање сродника зависи од оствареног типа сродничког односа и садржаја њихове интеракције. Породица регулише односе са интимним сродницима у мањој мери према традицијским схватањима, па се тако стиче утисак да овај тип сродничких односа губи нека формална обележја и поприма карактер пријатељских односа. Овај закључак се може довести у везу са податком да односи са интимним сродницима нису засновани само на основу генеалогске повезаности сродника, већ превасходно на емотивној основи – међусобној симпатији и разумевању. Слободније, мање формално понашање сродника исказује се и у употреби сродничких назива; стриц се рецимо назива "чичин" (хипокористик од "чича"), у шали се сродници називају личним именима и слично. За разлику од поменутог, традицијски културни обрасци у већој мери су присутни у односу између ефективних и неефективних сродника. Због тога ова два типа сродничких односа посматрамо као пример формалних односа. Формалност се огледа у постојању веће обавезности да се појединац у односу са сродницима понаша у складу са друштвено прихваћеним правилима, односно обрасцима понашања.

Навела сам да се поштовање одређених културних образаца испољава у пригодним ситуацијама. Позивање сродника на свадбу, крштење, испраћај, кумовање и слично, представља такву ситуацију. Сродници се понашају према утврђеном правилу, зна се кога треба позивати, "какав је ред" како кажу испитаници. Тако, рецимо, особа која иде на свадбу као кум има право да поведе са собом одређени број гостију – према договору са породицом којој се кумује; обичај је да кум за ту прилику позове, "вика", најближу родбину: брата, сестру, брата од стрица, стрица, ујака.

Присутност традицијских образаца у сродничким односима долази до изражаја у наведеним ситуацијама и седењем за столом (ближи род седи на свадби, односно приликом свечаног ручка или вечере у непосредној близини младенаца); затим у обичају даривања (најближи сродници доносе поклон од највеће материјалне вредности). Међутим, упркос познавању обичаја сродници не поступају увек у складу са њима. Један од разлога томе јесте економ-

ска ситуација породице, па стога сродници нису увек у могућности да примене обичајном праксом утврђена правила понашања. Тако се рецимо купује поклон од мање економске вредности (уместо "амбасадор ћебета", које је симбол квалитетног прекривача, донесу "обично ћебе" које се купује на пијаци). Утицај лоше материјалне ситуације се види и у сужавању круга сродника који се позивају на одређено весеље. Тако се дешава да званице на свадби или крштењу буду само генеалогски најближи сродници. На тај начин се учешће даљих сродника у пригодним ситуацијама везаним за животни циклус појединца редукује. Непоштовање традицијских схватања из наведених разлога може утицати на нескладне сродничке односе, уколико сродници који нису позвани сматрају да материјално стање породице није оправдан разлог да се не поштује обичај.

Географска удаљеност између сродника може такође утицати на мењање старих образаца понашања и прилагођавање сродничких односа садашњим условима живота.

Примери показују како:

– жена (тетка) није присуствовала крштењу сестрића (син од сестре), јер живи у другом граду и није била у могућности, због лоше материјалне ситуације, да плати трошак за пут и поклон;

– стриц (живи у иностранству) није дошао на свадбу свог братанца, због природе посла (војно лице).

Из наведеног следи да на поштовање традицијских културних образаца утичу спољњи друштвено-економски фактори, мада се не сме занемарити дејство субјективних – психолошких механизма. Наиме, људи нису увек спремни и не желе да свој живот и сродничке односе организују и прилагоде традицијским схватањима сматрајући их нефункционалним или непримереним за савремен начин живота. Такав став се у сродничким односима огледа одржавањем интеракције само са сродницима са којима породица и појединац имају слична интересовања и погледе на живот. У том случају појединац и породица на свадбу (своју или своје деце), на крштење и слично, не позивају оне сроднике са којима се нису никад дружили или не знају где живе и шта раде, сматрајући да наведене ситуације треба прославити у кругу сродника са којима је породица блиска, а не са неким кога не познају.

Неприхватање традицијских културних образаца, или барем не у потпуности, бележим и у ситуацији избора кума и старог свата. Један од примера показује:

Младић (кумашин) је тражио "опроштај" (дозволу, пристанак) од "старог" кума, јер је желео да му буде венчани кум унук од старијег кумовог сина, а не средњи кумов син, којем је отац, деливши кумовања својим синовима, одредио да кумује том младићу; младић се са унуком старог кума иначе слаже и дружи, док се са особом која би, по правилу, требала да му буде венчани кум, скоро да и не познаје. "Стари" кум је пристао да уместо његовог средњег сина, којем је "дао" кумство, кумује унук најстаријег сина; тиме су, у извесном смислу, прекршена обичајном праксом утврђена правила наслеђивања ове врсте сродства.

До одступања од традицијских образаца понашања долази у случају када млади бирају за кума пријатеља, колегу са посла или студија, док старо кумство прекидају. Један од примера непоштовања традицијских образаца понашања у сродничким односима јесте и избор старог свата – *старејка*, односно *побратима*.³⁴ У врањском Поморављу, као и у осталим крајевима Србије, обичај је да у улози старог свата на венчању буде младожењин ујак, а уколико младић нема ујака онда неко од најближих мушких сродника по мајчиној линији (рецимо брат од тетке, мајчин брат од тетке). Међутим, нису ретки примери да младожења бира за старог свата свог најбољег друга, а не ујака. До таквих ситуација долази и у случају када појединац и породица нису у складним односима са ујаком, па добијају првенство пријатељи или сродници по оцу (стриц, брат од стрица). Патрилинеарни сродници могу бити у улози старог свата и у случају када ујак, из економских разлога, није у могућности да прихвати наведену улогу, односно обавезу. Наиме, бити у улози старог свата на венчању подразумева високе материјалне трошкове, јер се, по хијерархији улога, која се поштује у свадбеном ритуалу, "старејко" налази одмах до кума.

Податак да се у улози старог свата на венчању јавља младожењин најбољи друг, а не ујак или неко од представника мајчиног рода, може се посматрати као последица појединчеве жеље да своје пријатељске везе утврди, односно учврсти склапањем сродничког односа у виду старосватовства, односно побратимства. На тај начин долази до преплитања две врсте социјалних односа – пријатељских са сродничким. Међутим, наведена промена се посматра као показатељ промена не само у сродничким односима, већ и у самом сродничком систему. Поједини аутори сматрају да

³⁴ За особу која је у улози старог свата на свадби у овој области се упоредо користе термини "старејко" и "побратим". За потпуније објашњење видети поглавље о сродничкој терминологији у овом раду.

бирање пријатеља за старог свата указује на губљење улоге и значаја ујака, који у сродничкој структури фигурира као истакнути представник мајчиног рода, па се тако промена његове улоге посматра као губљење значаја матрилинеарних сродника у појединим обредима али и у животу уопште, на рачун патрилинеарних (видети В. Николић-Стојанчевић, 1974, 321). Сматрам да наведену промену у сродничким односима и обичајној пракси не треба посматрати као потврду еволуционистичком схватању о развоју нашег друштва, према којем је патријархату претходио матријархат, јер, како наводи U. Vezel, улога ујака у свадбеном обреду или у животу сестрине деце може послужити само као претпоставка да су постојали авункуларни односи, али није довољан показатељ о постојању матријархата (1983, 115). Бирање друга за старог свата а не ујака, доводим у везу са променом у односу брат-сестра. Наиме, показало се да ујак, тј. мајчин брат, није у улози старог свата на свадби најчешће у случају када је нарушен однос између сестре (мајке) и брата (ујака). Навела сам да до сукоба између брата и сестре долази првенствено због наследства, односно када сестра "тражи свој део" који јој по начелима обичајног права не припада. Спор између брата и сестре нарушава односе између осталих сродника, односно сестрине породице и породице брата. Значи да је за потпуније разумевање односа ујак-сестрић потребно сагледати и улогу и место сродника женског пола, у овом случају сестре, односно мајке, у сродничкој структури. Према томе, можемо прихватити, односно сматрати оправданим К. Леви-Стросово схватање да "...однос између ујака и нећака одговара односу брата и сестре..." (1977, 53). Осим тога, не сматрам да то што ујак није био у улози старог свата указује директно и на губљење његовог значаја у сродничким односима, јер, као што сам навела, постоје ситуације када ујак није у могућности да прихвати старосватовство.

Процес трансформације старих правила понашања у сродничким односима највише се испољава у пригодним ситуацијама везаним за најважније моменте и догађаје у животном циклусу, али се у мањој мери и одобрава, за разлику од прихватања нових образаца понашања у свакодневним сусретима и дружењима сродника. Сроднички односи се, осим наведеног, одвијају у складу са традицијским културним обрасцима у ситуацијама које подразумевају пружање сродничке солидарности, затим приликом избора брачног партнера – поштују се правила забране склапања брака између најближих крвних и афиналних сродника. И у тим

ситуацијама видне су извесне промене које првенствено произилазе из промена у рачунању близине, односно удаљености, сродничке повезаности. Наведено можемо посматрати као последицу да: "Већина становника Врањског Поморавља рачунање сродства прилагођава правилима државног или црквеног законодавства" (В. Николић-Стојанчевић, 1974, 314). Посматрајући начин рачунања сродства с обзиром на степен сродничке повезаности запажам да се смањује број колена до којег се рачуна ко је ближи, а ко даљи род. Наведено је наравно оправдано ако прихватимо да је традиционално рачунање сродства у Врањском Поморављу допирало по мушкој линији до деветог, десетог колена, а по женској до шестог колена (видети В. Николић, 1967, 119-120). Резултати анкетног истраживања показују да 26% испитаника као близак род рачуна сроднике до четвртог колена, 22% их рачуна сродство до петог, а 20% до трећег колена. На основу наведеног можемо рећи да се сродници од петог колена на даље сматрају као "даљи род".

Напомињем да не постоји разлика у одређивању близине, односно удаљености, сродничке повезаности између сродника с обзиром на линију сродничке повезаности. Наиме, 75% испитаника рачуна порекло, односно сродство до истог колена како по оцу, односно мужу, тако и по мајчиној, односно женској линији. Навела сам да линија сродничке повезаности није од већег значаја приликом формирања одређеног типа сродничког односа. Испитаници, између осталог, наводе (по одговорима у анкети њих 82%) да су са свим сродницима у добрим односима, независно од линије сродничке повезаности. Сродници се међусобно друже и испомажу независно од линије сродничке повезаности. Сматрају да "треба бити у добрим односима" и да се са сродницима "не ваља свађати" (видети табелу бр. 17).

Табела бр. 17: Одговори на питање: "Да ли сте у бољим односима са?" (изражено у бројевима и процентима)

Стручна спрема	Висока/Виша	Средња	Нижа	Укупно
Одговори				
са својим рођацима	5/11%	13/23%	3/7%	21/14%
са рођацима мужа / жене	1/2%	0/0%	1/2%	2/1%
са свима подједнако	38/86%	41/73%	41/91%	120/83%
нису одговорили	0/0%	2/4%	0/0%	2/1%

Подаци изнесени у претходној табели наводе на закључак да постоји билатералност у мрежи сродничких односа. Значи да ли-

нија сродства у много мањој мери утиче на структуру сродничке мреже и садржај сродничких односа у односу на утицај овог фактора у традицијском друштву. То свакако не значи да су принципи патрилинеарности и патрилокалности изгубили свој значај. Већа улога и значај патрилинеарних сродника у односу на матрилинеарне, исказује се првенствено приликом регулисања имовинско-правних односа у породици, односно између сродника.

Посматрајући сродничке односе као део ширег сродничког система видимо да се традицијски културни обрасци највише поштују и прихватају управо у оном његовом сегменту који означавамо као функције сродничких односа, али и у употреби сродничких назива. До сличних запажања долазе и остали аутори који су се бавили проучавањем промена у породици и сродничким односима код нас (Е. А. Hammel, 1984, 217-227, А. Милић, 1991, 111-142, М. Барјактаровић, 1986, 165-171).

Навела сам да свест о сродству и крвној повезаности између појединаца представља фактор који у знатној мери утиче на састав и садржај мреже сродничких односа. Испитаници наводе да је за њих одржавање сродничких односа "важно у животу", само 10% их сматра да је поштовање родбине "стар и непотребан обичај". У одговору на питање "Зашто сматрате да је важно одржавати односе са родбином?" наводе у 43% случајева "ми смо ипак род", 21% их се дружи са сродницима јер им то причињава задовољство: "волим да се дружимо", односно због тога сматрају да је важно одржавати везе са сродницима, док 17% испитаника наводи "такав је обичај" да се сродници друже, а 14% их као основни разлог одржавања сродничких односа даје одговор: "они ми пружају сигурност и помоћ" (видети табелу бр.18.).

Табела бр. 18: Одговори на питање: "Зашто сматрате да је важно одржавање односа са родбином?" (изражено у бројевима и процентима)

Стручна спрема	Висока/Виша	Средња	Нижа	Укупно
Одговори				
такав је обичај	5/11%	11/20%	8/18%	24/17%
пружају ми сигурност, помоћ	10/23%	4/7%	7/16%	21/14%
волим да се дружимо	14/32%	10/18%	7/16%	31/21%
ми смо ипак род	13/29,5%	28/50%	22/49%	63/43%
нису одговорили	2/4,5%	3/5%	1/2%	6/4%

Међутим, породица, односно појединци, не понашају се увек у складу са поменутиим схватањима, односно не подударају се идејни са делатним нивоом понашања. То се највише исказује чињеницом да, упркос значају који се придаје сродницима у животу, нису ретки примери нескладних сродничких односа.

Посматрајући утицај степена образовања на прихватање одређених културних образаца долазим до закључка да виши образовни ниво појединца не утиче увек и сам по себи на прихватање нових, за савремено друштво карактеристичних образаца понашања. Значи да није оправдана претпоставка о узрочно-последичној вези између образовног нивоа и прихватања одређених културних образаца. Показало се да појединци који су стекли виши степен образовања прихватају у истој, или чак већој мери, традицијске културне обрасце приликом регулисања сродничких односа у односу на појединце који имају средњи или нижи образовни ниво. Постоје извесне разлике у прихватању одређених образаца понашања између појединаца који су постигли исти образовни ниво. Може се претпоставити да те разлике произилазе из различитог положаја који заузимају појединци истог образовног нивоа у друштву, а који је у одређеном смислу условљен професијом, односно запослењем на одређеном радном месту. Тако породице чији су одрасли чланови стекли одређени статус у друштву (директор, адвокат, лекар, приватник – такозвани бизнисмен) спорије напуштају или мењају традицијске обрасце понашања и настоје да одрже односе са већим бројем сродника у жељи да кроз дружење са сродницима искажу своју моћ и положај у друштву. До сличних закључака је дошла А. Милић проучавајући социјалну мрежу породичних односа код породица које припадају различитом друштвеном слоју. Ауторка између осталог наводи да традицијске обрасце понашања у истој мери поштују породице руководиоца као и породице земљорадника (видети А. Милић, 1991, 130).

Породице са вишим друштвеним положајем поштују традицијске културне обрасце нарочито у ситуацијама када се окупља шири круг сродника – свадба, крштење, испраћај, сахрана и слично. Наиме, то су прилике да се на симболичан начин – позивањем великог броја званица, па чак и оних које можемо означити као неефективне и непознате сроднике, и организовањем свадбеног ручка у градском хотелу, укаже на своју економску моћ. Следећи пример показује како:

Човек прихвата мишљење своје мајке (која каже: "ред је синко да ги ви-каш") да треба поштовати обичај и позива на свадбу своје ћерке и оне срод-нике које не познаје, јер су у даљем степену сродства и не живе у истом граду; позивањем тих сродника на свадбу мајка жели да се испоштује обичај, а сину позивање великог броја званица представља прилику да исказе своју економску моћ (у тој средини важи за познатог приватника – "газду") и положај у друштву (међу гостима су угледни људи из при-вредног и културног живота града) у ширем сродничком окружењу.

У прилог наведеном јесте схватање да: "...људи потврду свог данашњег материјалног богаћења у великом степену налазе у старом културном садржају, напредак економике не мора и најчешће не прати напоредни ниво културне надградње." (Б. Цветковић, 1973, 296).

На другој страни имамо породице чији су одрасли чланови стекли виши или високи образовни ниво, али не сматрају да се традицијски обрасци понашања морају увек и у потпуности при-хватати, већ покушавају да своје односе са сродницима ускладе са данашњим условима живота и рада. То не значи да не поштују традицију, супротно, она им не представља средство за реализа-цију и актуализацију њиховог друштвеног положаја. У том случа-ју породице регулишу сродничке односе поштујући генеалошку блискост сродника, пружају помоћ сродницима, али на избор сродника са којима остварују интимније односе углавном утичу психолошки механизми, због тога се стиче утисак да се ти срод-нички односи одвијају према новим, за савремено друштво карак-теристичним културним обрасцима.

Слично важи за породице са средњим и нижим образовним ни-воом, јер не прихватају увек традицијске културне обрасце пона-шања, већ односе са сродницима одржавају због стварне потребе за дружењем, а не само због тога што то налаже обичајна пракса.

Један од фактора који утиче на прихватање одређених образа-ца понашања приликом регулисања сродничких односа јесте старосна доб појединца. У том смислу старије генерације Врађанаца прихватају и поштују традицијска схватања у већој мери од мла-ђе генерације становника. Млади, како наводи В. Николић-Сто-јанчевић, изражавају тенденцију ка културном изједначавању свог родног краја са другим крајевима, тежњу да се "староврем-ско", које је за њих "просто", некултурно, замени новим, савремен-им (1974, 475). Разлике између старије и млађе генерације видне су у прихватању одређених културних образаца у сродничким од-носима, али и у животу уопште. Старији људи рачунају сродство

до даљег степена у односу на млађе, који се у рачунању близине сродничке повезаности руководе првенствено законом утврђеним правилима. Старији испитаници (од педесет година навише) познају шири круг сродника и врсту сродства са њима, иако не живе близу и не друже се често са свим сродницима. За разлику од наведеног, млађе генерације становништва (од 20-те до 40-те године старости), нарочито они рођени и одрасли у градској средини, свој начин живота и односе са сродницима прилагођавају садашњим културним нормама и систему вредности. У односу са сродницима то је изражено једним доста слободним, неформалним понашањем, што је по схватању старије генерације становника непристојно, неваспитано. Старији људи показују отпорност према променама и прихватању новина, поготово у социјалној сфери живота. Међутим, уз процес трансформације старих обичаја и правила понашања у деведесетим годинама овог века испољава се тенденција за "враћањем традицији".³⁵ Наведено свакако треба посматрати у складу са друштвено-економским и културним приликама у нашем друштву. Познато је да се управо у периоду друштвене кризе људи "враћају" старим вредностима и образцима понашања. Говори се о "реприватизацији друштва" (М. Благојевић, 1995, 186), која подразумева јачање породице и сродничких веза. Осим тога, ни сви млади се не понашају у складу са новим правилима, односно не одбацују све што се сматра староремским, као што се ни старије генерације становника не придржавају увек и у потпуности традицијских образаца понашања. Из тога произилази да је млађа популација становништва спремнија на промене, брже прихвата новине за разлику од старије генерације Врађанаца, који сматрају да је управо прихватање нових правила условило да се забораве старе, "добре" навике. У образложењу се наводи да су људи раније имали више времена за дружења, били су "расположни", ведрији, "мање је било свађе". Истиче се "раније су се рођаци више поштовали" у намери да се укаже како су сроднички односи били складнији. Међутим, поставља се питање колико се наведено схватање о животу и сродничким односима у прошлости може посматрати као "идеалан модел" који постоји у свести људи, а у којој мери је израз реалног стања. Сматрам да је наведени опис родбинских односа у већој

³⁵ На процес ретрадиционализације у сфери друштвено-обичајног живота Врађанаца наилзи и С. Златановић проучавајући савремену свадбу на релацији традиција-савременост (магистарски рад у рукопису).

мери израз субјективности него у стварности постојећих односа, јер непоштовање традицијских образаца понашања не утиче само по себи на нескладне сродничке односе. Уколико се осврнемо на разлоге нескладних односа између појединих сродника, нарочито афиналних, видећемо да прихватање одређеног обрасца понашања, који није у складу са данашњим условима живота у граду, представља чест разлог сукоба. Према томе, нескладне сродничке односе можемо посматрати као израз супротности између замишљеног модела који постоји у свести људи и стварног понашања, у којем се не следи тај модел, а не као супротност између старог и новог, односно традицијског и савременог. Укратко могу рећи да људи прихватају она традицијска схватања која нису у супротности са њиховим начином живота, док остала мењају или усклађују са садашњим условима живота и рада. Како истиче Н. Пантелић: "...суштина наследства траје и у нашем времену и неће нестати јер ће се свакако репродуковати нови трансформисани облици понашања и односа (1991, 102).

IV

ОСВРТ НА СРОДНИЧКУ ТЕРМИНОЛОГИЈУ У ВРАЊСКОМ КРАЈУ

Сродничка терминологија у ствари представља скуп термина који се користе у друштву у обраћању сродницима или у вези са њима, због тога их називамо сроднички термини, односно називи. Образовање сродничких термина зависи, на једној страни од карактера језика, а на другој је условљено структуром сродства. Али, не прихватају сви аутори, који су се бавили овом тематиком, наведено схватање. Тако је А. L. Kreber сматрао да су родбински називи "...одређени првенствено лингвистичким факторима, док друштвене околности утичу на њих само у неким случајевима, па и тада индиректно..."(1969, 266). Проучавање сродничке терминологије, сматра R. Fox, може бити један од основних праваца за разумевање сродничког система, јер се кроз терминологију изражавају основни принципи самог сродничког система (1973, 190). Значи да нам познавање сродничке терминологије омогућује правилније и потпуније сагледавање осталих одлика сродничког система са којим је у непосредној повезаности.

На одређене карактеристике и значај сродничке терминологије први је указао L. H. Morgan. Он је разликовао два основна система сродства: дескриптивни и класификаторни (L. H. Morgan 1981, 361). На овој подели, која се прихвата као основна, заснивају се све касније поделе сродничких система. Узимајући у обзир основне карактеристике сродничке терминологије код Срба и поштујући Морганову поделу система сродства, нашу терминологију сврставамо у дескриптивни систем. У терминологији дескриптивног система сродства постоје називи за примарне сроднике, тј. ближе сроднике и називи за секундарне сроднике, односно даље сроднике. Посебно имамо термине за чланове сродбине, док се

сви остали сродници називају терминима изведеним од ових основних.³⁶

Говорећи о одликама терминологије сродства код Срба, Р. Ракић истиче да њу одликује прецизност означавања и разликовања сродника. Постоје детаљни називи на основу којих можемо одредити место и улогу сваког сродника у сродничкој структури. Осим наведеног, аутор наводи да сродничку терминологију Срба карактерише превага термина мушког пола, тако велики број термина има основу мушког рода и према терминима за мушке сроднике грађени су термини за женске (видети Р. Ракић, 1991, 45-46). Једна од карактеристика терминологије сродства код Срба јесте употреба различитих термина, с обзиром на врсту и линију сродничке повезаности. Наведене одлике наше сродничке терминологије можемо схватити као последицу општих друштвених услова у којима се формира терминологија. Овим се првенствено мисли на структуру нашег традицијског друштва у којем је, између осталог, била карактеристична доминација мушког пола и патрилинеарних сродника. Употреба сродничких термина произилази из места које појединац с обзиром на своју полну припадност заузима у сродничкој структури, односно друштву. Терминологију сродства је потребно посматрати и у вези са структуром породице и брачним системом.

Уколико терминологију схватимо као систем термина који је формиран у складу са структуром сродства, можемо рећи да је познавање сродничке терминологије значајно за разумевање сродничких односа. Узимајући у обзир да терминологија сродства зависи од друштвено-историјског контекста у којем постоји, видимо да је познавање сродничке терминологије значајно за разумевање друштвене структуре у целини. У складу са тим је схватање да промену у употреби појединих термина и образовање нових можемо схватити као показатељ промене у сродничком систему, односно у друштву (видети Е. А. Hammel, 1984, 220). Међутим, морамо имати у виду да: "...системи крвног сродства остају, у суштини, неизмењени и у пуној снази и дуго времена после

³⁶ За потпуније податке и објашњење сродничке терминологије код Срба видети радове: Ј. Иванишевић, *Народни називи родбине и сродбине*, Сарајево 1931; М. Барјактаровић, *О сродничким називима код нас и њиховом делимичном нестајању*, ГЕМ 50, Београд 1986, 164-168; Р. Ракић, *Терминологија сродства у Срба*, Београд 1991; Ј. Митровић, *Називи за степене потомака и предака*, ГЕМ 49, Београд 1985, 182-183.

делимичног или потпуног нестајања брачних обичаја у којима су настали. (...) Установљено је да се они мењају само са сменом великих епоха прогреса у човечанству." (L. H. Morgan, 1981, 364). Из наведеног произлази да сроднички систем представља онај део друштвене структуре који се најспорије мења, док терминологија представља онај део сродничког система у којем се промене до којих долази у осталим деловима система најспорије рефлектују.

Приликом проучавања сродничке терминологије треба такође узети у обзир чињеницу да сроднички термини могу мењати своје значење, односно један исти термин се може користити у различитом контексту у зависности од друштвеног уређења у одређеном историјском периоду (видети В. Чубриловић, 1959, 1-47).

На основу употребе одређених термина које сродници користе у непосредној интеракцији, можемо судити о природи тог односа. Према начину на који се сродници ословљавају, односно у зависности од термина који се користе у њиховој непосредној интеракцији, D. M. Schneider и G. C. Homans врше поделу термина на: "формалне" (то су основни облици термина, рецимо: "мајка", "отац") и "неформалне" (варијанте основног облика: "кева", "ћале" и слично) (1955, 1200).

Треба истаћи да образовање одређених термина зависи и од културних додира између народа или етничких заједница, односно да се и у сродничкој терминологији изражава међусобни утицај два или више сродничких система који се налазе у одређеном историјском периоду на истом простору или у истом друштву. Тако и у нашој сродничкој терминологији наилазимо на поједине сродничке термине које можемо сматрати позајмицом, односно "туђицом" (Ј. Ф. Иванишевић, 1931, 1), јер су преузети из других терминологија или су под њиховим утицајем новообликовани и као такви даље употребљавани.

На основу реченог можемо се сложити са схватањем да је проблематика терминологије сродства: "...необично сложена, с разним угловима посматрања, погодна за сазнавање многих аспеката сродства" (Р. Ракић, 1991, 31).

Узимајући у обзир да познавање сродничке терминологије на изванредан начин може допринети правилнијем разумевању осталих карактеристика сродничког система, у оквиру овог истраживања укључено је и посматрање сродничких термина који се користе у врањском крају. Неке од њих због одређеног облика, порекла или начина употребе можемо посматрати као посебност у терминологији сродства код Срба. Као подстицај да укажемо на

терминологију сродства у овој области послужила је чињеница да у оквиру досадашњих етнолошких истраживања ове области, није било разматрано питање сродничке терминологије, или се том проблему приступало само узгред. Због тога ово излагање представља првенствено приказ оних сродничких термина са којима сам се непосредно сусретала током истраживања сродничких односа у врањском крају.

Најпре желим да укажем на оне сродничке називе који се данас више не користе, или веома ретко. Такви су термини: *стар' татко*, *тате старо*, *старо тате*, којим се називао стриц доста старији од оца, и *стара мајка*, *стар' мајче* или само *мајче*, који се користио за стрину, жену старијег стрица. Порекло и употребу ових термина треба тражити у оном периоду културно-историјског развоја нашег друштва када је најраспрострањенији облик породице била задруга (очинска или братственичка). Испитаници назив *старо тате*, и аналогно овом, термин за женског сродника *стар' мајче* доводе у везу са оним периодом породичног живота када су људи били у куп, живели су у задрузи, а наведени термини су обележавали ко је глава породице. Значи да су сроднички термини били у функцији изражавања генерацијске припадности сродника у породичној и сродничкој структури, било је важно истаћи ко је старији, а ко млађи. Наведено је прихватљиво ако имамо у виду да су на основу старосне и полне припадности одређивана права и обавезе појединца, односно његова улога у породици и сродничким односима.

На употребу поменутих термина указао је и М. Филиповић проучавајући област јужног Поморавља, истичући да се термин *стари татко* користи за стрица, који је старији од оца, а термин *стара мајка* за стрину која је такође била старија од мајке (1937, 77-78). На употребу наведених термина су аутори наилазили и у области Лужнице и Нишаве (видети В. Николић, 1967, 93), у Лесковачкој Морави (видети Д. Ђорђевић, 1958, 175) и код Срба у Свињици (видети Н. Пантелић, 1971, 59). Према Н. Пантелићу ови термини "...откривају трагове старије породичне структуре и односа у породици". Употребу назива *старо тате* за старијег стрица аутор доводи у везу са обичајем снахачења, па је према томе старији брат био потенцијалан отац деци свог млађег брата (Н. Пантелић 1971, 59).

Сроднички термини *стар' мајче* и *тате старо* за стрину и стрица данас су у употреби само код старије генерације испитаника. Користе их појединци чији су стриц и стрина, које су тако почели да називају у детињству, још живи.

За стрица је данас како у градској тако и у сеоској средини уобичајен назив *чича*,³⁷ односно хипокористици: *чико* (само у обраћању),³⁸ *чика*, *чичин*³⁹ (у обраћању), а за стрину *стринка*, *стринке*, *нино*⁴⁰ (оба назива у обраћању).

Употреба одређеног облика сродничког термина (у нашем примеру стриц, стрина) може указати на карактер односа између сродника. Наиме, од остварене блискости у сродничком односу зависи да ли ће појединац стрица звати "чика" (формални облик) или "чичин" (неформалан, можемо рећи више емоционално обојени назив).

Навела сам да једну од карактеристика нашег традицијског сродничког система представља истицање старосне и полне припадности појединца, односно да је појединцу с обзиром на његову полну и старосну припадност одређивано место и улога у сродничкој структури, што се између осталог одражава и у сродничкој терминологији. Тако и данас бележимо употребу два различита термина за обележавање једног сродничког односа, односно сродника. С обзиром на старосну припадност постоје два назива за сестру и брата. Млађа сестра назива старију у обраћању:

³⁷ Наведен назив се сматра балканским турцизмом у српском језику, али постоји и мишљење да је у питању словенска реч (за потпуније објашњење видети: М. Бјелетић, Турцизми у српскохрватској терминологији сродства, Београд 1995, 392).

³⁸ Термини сродства се уобичајно деле на номинационе и термине за обраћање. За потпуније образложење поменуте поделе видети рад: М. Бјелетић, Терминологија крвног сродства у српскохрватском језику, Београд 1994, 199-207.

³⁹ Назив *чичин* се користи само у обраћању и то у случају када постоји присан однос између стрица и братанца. Може се чути: "де си чичин?" (обраћа се братанац стрицу приликом сусрета). Употребу наведеног назива забележила сам управо у разговору стрица и братанца; подаци са којима за сад располажем не указују на употребу овог назива у случају када се братаница обраћа стрицу упркос томе што је остварена присност у њиховом односу. Дешава се да наведени назив употреби у шали и стриц када се обраћа братанцу. На тај начин стриц показује да прихвата шалу и да му не смета што га братанац повремено ословљава са "чичин".

⁴⁰ Употребу овог назива за стрину забележила је и М. Бјелетић код Срба у Иванди и Радимњој у Румунији (видети М. Бјелетић, Родбинска терминологија код Срба у Румунији, МСЦ 20/2, Београд-Панчево-Нови Сад 1990, 399).

секо, дадо⁴¹, датке, лалке, док за млађу сестру не постоји посебан назив, обично се користи лично име. Илустрације ради наводимо следећи пример:

млађа браћа, па чак и браћа по стрицу, старију сестру називају "датке", у намери да искажу блискост, емотивну везаност, али и поштовање према старијој сестри.

Потребу да се термилошки нагласи разлика између старије и млађе сестре људи посматрају као израз стварног односа између тих сродника. Био је обичај да млађа сестра "слуша старију", јер се старијем "оставља на поверење и бригу" млађе дете. Значи да је однос између старије и млађе сестре био сличан односу мајке према деци. У Вуковом "Рјечнику" стоји да се назив "дада" користио за мајку, матер (видети В. Ст. Карацић, 1935, 114). М. Златановић употребу термина *дада* и од њега изведен назив *датке* за старију сестру, посматра као "гуђицу"; назив *дада* је турског порекла (од речи "дади" – тур. дојкиња) (М. Златановић, 1998, 90), који је, сматра аутор, посредством Турака почео да се користи у овом крају за називање старије сестре. А. Шкаљић у свом речнику турцизама порекло речи *дада* изводи из турске речи "дади", односно из персијске "дада", која у преводу значи: "жена која се брине о дјечи и чува их." (1989, 203).

Слично наведеном, за старијег брата постоје називи у обраћању: *бате*, *бато*, а за млађег *брацо* или се млађи брат назива по имену. У складу са наведеним, снаха назива старијег девера *бате*, а млађег *брацо* или личним именом, док жену старијег девера, односно старију јетрву назива *снајке*, а млађу личним именом.

Уколико жена има више млађих деверова, уз термин "браца" додаје лично име, рецимо "браца Бора". Исто важи уколико има више старијих деверова. Подједнако и деверови називају жену старијег брата, односно старију снаху, термином "снајка" и додају лично име уколико има више њих, док млађу снаху називају личним именом.

Употреба наведених термина указује на сам однос између појединих сродника и у складу је са правилима понашања у традицији-

⁴¹ Употреба термина "дада" за старију сестру забележена је и у Лесковачкој Морави (видети Д. Ђорђевић, 1958, 175) и у околини Ниша (видети И. Ранђеловић, 1995, 275). Назив "дада" се одмила користи за мајку, сестру, старију рођаку и код Срба у Румунији (видети М. Бјелетић, Родбинска терминологија код Срба у Румунији, МСЦ, 20/2, 1990, 393).

ском сродничком систему. Тако је уобичајно, наводе казивачи, да снаха старијег девера "више поштује", у односу на млађег. Слично важи и за опхођење према старијој јетрви у односу на млађу јетрву, готову ако између њих постоји велика разлика у годинама.

Данас однос између наведених сродника, односно употреба термина за њих, не зависи само од њихове старосне доби и места које појединац заузима у сродничкој структури. На употребу одређеног сродничког назива утичу и остали фактори, рецимо постојање међусобног разумевања, односно постигнут степен интимности у сродничком односу. Осим тога, треба истаћи да употребу наведених термина у непосредној комуникацији сродника бележим првенствено код старије и средње генерације испитаника, а веома ретко код млађе популације Врањанаца. Код њих су термини *бате*, *брацо*, *снајке* (сви у обраћању), ретко у употреби, јер се све чешће користе лична имена сродника. Сродници се међусобно називају личним именом, а не сродничким термином који у ствари обележава сроднички однос између њих.

Употребу личних имена уместо сродничког термина бележим и у оним примерима када између сродника постоји интимнији однос заснован на међусобном разумевању и поверењу. У тим ситуацијама се сродници ословљавају личним именом у непосредној интеракцији, а уколико о одређеном сроднику говоре неком трећем лицу користе сродничке називе, јер на тај начин указују на врсту сродства са том особом. За разлику од наведеног, појединци користе и погрдне називе за сроднике уколико су са њима у спору. Тако се уместо сродничких термина користе изрази: "она шопка", "онај", "она горе", или већ неки други назив, којим индивидуа изражава нетрпеливост према одређеном сроднику. Међутим, наведени и њима слични изрази за сроднике, употребљавају се само у разговору са особом која је упозната са односом између појединца који говори, и сродника о којем се говори.

Лична имена, а не сродничке називе, појединци употребљавају такође у случају када постоји мала генерацијска разлика између њих и одређеног сродника и тада када се употребом личног имена, а не сродничког термина, жели успоставити мање формалан, приснији однос између сродника. Као једна од карактеристика сродничке терминологије у области врањског Поморавља се управо наводи: "...наилазимо на изражену осећајност, присност, као и употребу доста архаичних назива." (В. Николић-Стојанчевић, 1974, 329).

У покушају да објасним коришћење личних имена у сродничкој интеракцији узимам у обзир да такав начин називања сродни-

ка бележим првенствено код млађих испитаника (од 25. до 35. године старости), који на тај начин изражавају спремност да прихвате нове, за урбану средину карактеристичне културне обрасце. У том смислу се у организацији породичних и сродничких односа покушавају примењивати нова схватања и правила понашања. Притом свакако треба имати у виду да не постоји код свих људи тежња и спремност да прихвате новине у социјалној сфери живота. Осим тога, прихватање новог не значи директно и условно заборавање старог.

У наставку указујем на остала запажања о употреби сродничких назива у овом крају.

Родитељи оца и мајке се називају *баба* и *деда*. Међутим, осим наведених термина наилазим на употребу назива *нано*, *нане* (оба у обраћању) за очеву или мајчину мајку. Назив *бабо* се обично користи за ону бабу која живи на селу, док се баба која живи у граду назива *нана*. На употребу два назива за једну врсту сродничког односа у овом случају утиче и старост сродника. Назив *баба* се најчешће користи за бабу која је по годинама старија, а назив *нана* за бабу која је млађа (уколико субјекат има две бабе). Наведено схватање се надовезује на чињеницу да "баба", у складу са својим годинама и начином живота, носи и одећу која се често разликује од начина одевања "нане", поготово ако "баба" живи на селу, а не у граду. Тако "баба" "врзује мараму, шамију" и носи "футу"⁴² (фута и шамија су карактеристични одевни предмети за жену са села). Осим наведеног, примери показују да се термин "нана" за бабу употребљава када се жели истаћи већа емотивна везаност и приврженост детета за ту особу, односно сродника у односу на ону бабу са којом не постоји интимнија интеракција.

Употребу термина *нана* за бабу М. Златановић објашњава на следећи начин: термин "нана" води порекло од старе речи "нине", која је турског порекла ("нана" – тур. нине: мајка, баба) (1998,

⁴² Фута је реч арапског порекла која је посредством Турака дошла на ове просторе, а означава: "хаљетак женске ношње, врста изаткане несастављене сукње" (М. Златановић, 1998, 437). Овај израз се користи за означавање вунене тканине, најчешће црвено-плаве боје, која се носи као сукња на преклоп (на страни, која се носи око појаса, пришивена је "врца", учкур, са којим се фута "врзује", веже око струка). Фута представља карактеристичан одевни предмет за јужно Поморавље. Саставни је део старинске женске ношње, временом је мењала свој изглед, а до данас се задржала у женској сеоској ношњи на читавом јужноморавском подручју (видети В. Николић-Стојанчевић, 1974, 288).

249) и раније се на селу користио за мајку, а данас се термин *нана* користи уместо назива *баба*.

У сродничкој терминологији видан је процес прихватања сродничких термина који нису карактеристични за ову средину, па их због тога можемо посматрати као нове у односу на оне који су раније коришћени. Људи све чешће те "старе" термине, који су махом турцизми (видети А. Шкаљић, 1989, 11), замењују "новим" називима, који су у другим областима Србије познати од раније, односно уобичајени су. На употребу таквих термина (то су најчешће: *паишеног* уместо старог назива *баца*, *свастика* уместо *балд'за*, *таст* и *ташта* уместо *деда* и *баба*) у сродничким односима становништва Врања и његове околине утицали су: већа покретљивост и интензивнија комуникација становништва ове области са људима у другим крајевима Србије и Југославије, досељавање становништва из осталих крајева, затим посредством употребе књижевних израза у школи, у администрацији, и у осталим државним установама.⁴³

Женин отац и мајка у овом крају називају се *деда* и *баба*. У Вуковом "Рјечнику" наилазимо на сроднички назив "баба" за пуницу, тј. ташту: "Гдјекоји и за пуницу реку-моја баба" (Вук Ст. Караџић, 1935, 9). Употреба термина *баба* за ташту је забележена и у области Ресаве (видети Н. Пантелић, 1966, 170).

Казивачи сматрају да се употребом термина *баба* и *деда* за ташту и таста изражава поштовање према тим сродницима и да ови називи воде порекло из оног времена када су "прави" деда и баба (значи родитељи мајке, односно оца) заузимали посебно место у породичној и сродничкој структури, због тога су се према њима опходили са посебним поштовањем. Термини *таст* и *ташта*, као што сам навела, нису уобичајени за сродничку терминологију ове области и од скора су у употреби. Сматра се да су они израз "помодарства", а најчешће се користе када су "таст" и "ташта" по годинама млађи људи, па да се "не увреде" ако их зет назива *баба* и *деда*. Термини *таст* и *ташта* могу се срести у називању срод-

⁴³ Сматрам значајним истаћи да се могу приметити примери хиперкорекције. Нарочито млађа популација становништва показује тежњу да "старе", архаичне речи, тј. оне које се сматрају дијалектом, замене "новим", књижевним изразима (рецимо реч "брго" користе углавном старији људи досељени са села, док млађи уместо те речи користе књижевни израз – брзо). Претеривањем у употреби књижевних израза покушава се одбацити све што се везује за село и показати спремност и способност да се прихвати градски начинживота.

ника код становништва у граду, док су на селу још увек у употреби стари називи за женине родитеље.

М. Барјактаровић је скренуо пажњу на употребу сродничких назива за особе које у ствари нису у сродству са субјектом који их ословљава одређеним сродничким термином (1961, 125). Сроднички називи за несроднике користе се у свакодневној комуникацији људи. Најчешћи примери су употреба термина: *тета*, "баба", "деда", "чика" и слично, за особе са којима субјекат није у сродству. Наведени називи се најчешће користе за особе са којима постоји одређен степен интимности у односу (пријатељи родитеља, комшије, и слично). Нису ретки примери да појединац називима *тета*, *чика* и слично, ословљава непознате особе у намери да се на тај начин одреди полна и старосна припадност појединца у друштву. Наведене ситуације су најчешће када родитељи објашњавају деци ко је особа са којом разговарају. Међутим, коришћење сродничких назива за особе које нису у сродству са субјектом тумачи се као остатак: "...архаичних друштвених односа првобитног људског друштва" (В. Николић-Стојанчевић, 1978, 13). Употребу сродничких назива за несроднике можемо такође посматрати као елемент старијег класификационог система у сродничком систему Срба.

Слично наведеном, бележим употребу сродничких термина *течо* и *тетке* (оба у обраћању) у другом контексту од оног који им се придаје у оквиру сродничке терминологије. Примери показују да се називи *теча* и *тетка* не користе само приликом ословљавања сродника са којима је појединац у сродству, већ се наведени термини користе у намери да се искаже одређена негативност или несналажљивост у понашању одређене особе. Због тога се таква особа назива *теча*, каже се: "баш си теча", или "е' тетке", у зависности од њихове полне припадности. Значи да се наведени изрази користе у погрдном смислу.

У терминологији сродства код Срба у употреби су одређени термини позајмљени из других језика услед непосредног додира нашег народа са другим народима и етничким заједницама. У том смислу наилазимо на употребу термина *баџа*, *баџанак*, којим се ословљавају мужеве двеју, или више, сестара. Овај назив води порекло од турске речи "baçanak", па се према томе сматра турцизмом у нашој сродничкој терминологији (видети М. Златановић, 1998, 28; А. Шкаљић, 1989, 111). Данас се уз термин *баџа* користи и назив *пашеног*⁴⁴

⁴⁴ Назив "пашеног" у српском језику, према П. Скоку представља старију турску позајмљеницу, док је назив "баџанак" позајмљеница из осман-

У сродничкој терминологији становништва ове области некад се за називање женине сестре користио термин *бал'дза* (од турске речи – *baldiz*) (видети М. Златановић, 1998, 28). Употреба термина *балтеза* за свастику забележен је и у Горњем Полимљу (видети М. Барјактаровић, 1961, 128). Назив *бал'дза* више није у употреби, можемо га посматрати као архаичан сроднички назив, уместо њега се за женину сестру користи назив "свастика".

У области јужног Поморавља карактеристичан је начин називања "кума". Термин *кум* се користи за особу која кумује (на крштењу, венчању), а назив *кумашин* за особу којој се кумује. У складу са терминима за сроднике мушког пола грађени су термини за сроднике женског пола: *кума* (кумова жена) и *кумашинка* (жена кумашина). Р. Ракић наводи да се назив "кум" користи за особу која је у улози "духовног оца" у обреду крштења, а приликом венчања има симболичну улогу сведока, док се особа која се венчава назива "кумашин" (1972, 111). Међутим, у Врању и околини наилазим на употребу назива "кумашин" како за особу која се крштава тако и за особу која се венчава. Употребу два различита термина⁴⁵ за једну врсту сродства испитаници образлажу потребом да се нагласи место и улога, односно права и обавезе одређеног сродника које произилазе из његове функције у животу појединца и породице. Тако се особа која кумује назива једним термином, јер је и њена функција и место у сродничкој структури другачије ("кум је старији, више се поштује"), од места и улоге особе којој се кумује. Овакав начин називања се у овој средини сматра као "природан", "нормалан", јер се на тај начин особама које нису упознате са врстом сродничке повезаности између одређених лица олакшава комуникација са тим особама.

Слично наведеном, у овој области наилазим на употребу два назива за старог свата. Тако се особа која је у улози старог свата на венчању назива *старејко*, *старојко* или *побратим*. Наведено можемо посматрати у складу са чињеницом да старосватовство у ствари представља најчешћи пример побратимства, односно поје-

лијског турског (наведено према М. Бјелетић, МСЦ 20/2, Београд – Панчево – Нови Сд 1990, 397).

⁴⁵ Код Срба у Свињици такође се користе два назива, односно "filjen" је назив за особу којој се кумује и "kum" за особу која кумује (видети Н. Пантелјић, 1971, 59). За потпуније лингвистичко објашњење употребе наведеног назива код Срба у Румунији видети: М. Бјелетић, МСЦ 20/2, Београд – Панчево – Нови Сд 1990, 397.

динци данас најчешће склапају побратимство управо путем старосватовства. Наводи се да јужноморавска област представља посебност у односу на остале области у Србији, јер улогу старог свата – *старејка* у свадбеном обреду има побратим, односно назив *побратим* се користи за особу која је на свадби имала улогу старог свата..." (В. Николић-Стојанчевић, 1974, 329). Термин *старејко* и пандан за особу женског сродника *старејковица* користи се само за сродника (уколико узмемо у обзир да се побратимство код Срба сматра за врсту духовног сродства) који је био у улози старог свата на свадби, док се термин *побратим* и *побратимка* – жена побратима, користи како за особу која је била стари сват тако и за особу која се венчава, односно за младу и младожењу. Овај сроднички однос се може посматрати и у обрнутом смеру. Навела сам да су чести примери да се две особе мушког пола побратиме у намери да на тај начин учврсте, иначе присне, пријатељске односе. Како наводи Н. Пантелић, побратимство се у последње време склапа између другова без нарочитог ритуала, овај облик сродства се тако сматра само присним пријатељством између дотичних личности (1991, 35). У врањском крају је пракса да један од побратима касније буде "старојко" на свадби свог побратима или на свадби побратимовог сина. Значи да долази до преплитања две врсте сродничких односа – побратимства и старосватовства, тако једна особа може уједно бити и побратим и стари сват. Може се претпоставити да је у складу са тим и употреба два различита назива за једног сродника, у овом случају старог свата.

У наставку излагања указујем на употребу оних сродничких назива, које у досадашњем излагању нисам директно наводила. Укратко могу рећи да су термини за остале сроднике и полусроднике, у свом основном облику, истоветни или слични називима који се користе у осталим крајевима Србије.

За оца се користи назив – *тата* (основни облик); називи: *та-те*, *тато* и *татко* користе се у обраћању. Мајка се назива – "ма-ма" (основни облик), *мамо*, *мајке* (користе се у обраћању).

Мајчин брат се назива – *ујка* (pl. ујци), *ујке* и *ујко* (оба назива се користе у обраћању); за његову жену се користи назив – *ујна*, *ујно* (у обраћању).

Називима – *брат* и *сестра* од *стрица* или *брат* и *сестра* од *чичу*, "од чичу смо браћа" појединац назива децу свог стрица. Слично се називају и брат и сестра од тетке, каже се: *брат од тетку*, *сестра од тетку*, *од тетку смо сестре*.

За брата и сестру по ујаку користе се термини – *брат од ујку, сестра од ујку, од ујку брат*.

Појединац децу свог брата назива – *братанац* и *братаница*. Термини – *синовац* и *синовица* за братову децу, новији су у овој средини и врло ретко се користе. За сестрину децу користи се назив – *сестрић* и *сестричина*.

Термини – *деверичин, деверичан* и "деверичина" користе се за називање деверове деце. За шуракову децу, децу заове и свастике постоје називи – *шурачићи, залвичићи*, али се они веома ретко користе, јер се на описан начин изражава сродство, каже се: *син на свастуку, дете од шурака, деца од з'лву* и слично.

Зет је назив за кћеркиног мужа, односно сестриног мужа. Овај термин користи и жена за мужа своје заове.

Заова, з'лва је термин за мужеву сестру. Међутим, наилазим на употребу назива *сејче* (старији назив) и *секо* (новији, у односу на претходно поменути) за заову (оба назива се користе у обраћању). Називи *сејче* и *секо* употребљавају се у међусобној комуникацији снахе и заове, и то у случају када постоји емоционална везаност, интимност у односу тих сродника. Употреба назива "сека" за мужеву сестру зависи и од односа између брата и сестре. Уколико је њихов однос складан брат сестру назива *секо* (у обраћању). Исти назив за заову у том случају користи и братова жена. У супротном, када односи нису складни користи се лично име, или чак неки погрдан назив за заову, односно сестру. Термин "сејче" (номинатив у средњем роду) је данас ретко у употреби, користи га само старија генерација становника. Данас се снаха и заова у међусобном обраћању најчешће називају личним именом.

Синова жена се назива – *снајка, снашка* или *снаја*; исте термине користи субјекат за жену свог брата.

Жена родитеље свог мужа назива – "мама" и "тата", односно – "мамо" и "тате" (у обраћању).

Женин брат се назива – *шурак*, а његова жена – *шурњаја, шуррајка*.

"Пријатељи", односно – *прија* и *пријатељ* су називи за најближе крвне сроднике снахе, односно зета.

За обележавање заједнице мужа, жене и њихове деце користе се изрази – фамилија, домаћинство, породица. Називи *домаћинство* и *фамилија* су у народном говору чешће у употреби у односу на назив "породица", који је под утицајем књижевног језика почео да се користи у народном говору. Запамтам такође да људи термине: *породица* и *домаћинство* користе као синониме за за-

једницу: оца, мајке и њихове деце. Слично се термин – *фамилија* користи за означавање уже породице али и за шире, ванпородично сродничко окружење. Тако се под "фамилијом" подразумевају и ближи крвни сродници (до трећег, четвртог колена), каже се: "од исту смо фамилију". Људи за заједницу у којој живе родитељи са ожењеним сином и његовом породицом, односно удатом кћерком и њеном породицом (у литератури позната као проширена, вишегенерацијска породица) користе називе: *домаћинство*, *живе у заједници*, *кућна заједница*. Термин "задруга" за овај облик породице није у употреби или се користи ретко (обично га употребљавају појединци који су га упознали посредством литературе). Људи су за означавање шире породичне заједнице користили називе: "људи у куп", "нису одељени", "живе у заједници". М. Филиповић наводи да су за задружни облик породице у јужној Србији били у употреби народни називи: "кућа", "голема кућа", "на едно место", "калабалак" и слично (1937, 452-453).

У намери да се укаже на постојање сродничке повезаности између појединца и друге особе или више њих, користи се термин *род*, каже се *рођаци смо*, *род смо*. Овим појмом се обухватају, односно називају сви сродници који су у крвном сродству са појединцем или са његовим брачним партнером. Значи да се назив *род* користи не у смислу означавања шире сродничке заједнице, односно групе сродника, већ у намери да се нагласи постојање сродничке везе, сродства између одређених особа. У истом значењу се у народном говору како у овој области, тако и у осталим нашим крајевима, користи израз "фамилија" (видети Д. Ђорђевић, 1958, 173; Н. Пантелић, 1991, 30-31; Р. Ракић, 1991, 82). Треба нагласити да се термин "фамилија" у народном говору чешће користи за обележавање уже породице.

На основу досадашњег излагања о карактеристикама сродничке терминологије у области врањског Поморавља можемо закључити да и за ово подручје важи констатација: "...терминологија којом се означавају сродничке организације и степеновање сродства је словенска, док у означавању неких сродника има понеки турцизам." (Н. Ф. Павковић, 1962, 136).

1. ПРЕЗИВАЊЕ, ЛИЧНА ИМЕНА И НАДИМЦИ

У врањском Поморављу, као и у осталим јужноморавским областима, презимена и надимци представљају једну од главних одлика сродничке терминологије.

У врањском крају, нарочито у селима, презиме се доста дуго (по казивању испитаника до краја шездесетих година XX века) одређивало по дедином имену (очевом оцу). Обичај презивања по деди подразумева да син, обично старији, а уколико има у породици више мушке деце онда најмлађи добије презиме изведено из дединог имена. Уколико се деда звао Јања презиме гласи Јањић, од деда Трајка произилази презиме Трајковић и слично. Наведено наводи на закључак да су се презимена мењала из генерације у генерацију, била су нестална. Последица таквог начина давања презимена јесте чињеница да отац и синови, или један од синова, немају исто презиме. Браћа такође носе различита презимена, односно, како истиче Д. Ђорђевић: "у једној породици има по два три презимена" (1958, 193).

Један од примера показује како:

старији брат се презива исто као отац (Ђорђевић), а млађи Јањић, јер је добио презиме по дедином имену.

Интересантан је такође пример:

браћа, њих тројица, презивају се различитим презименима; најстарији брат се презива по имену прадеде, следећи по дедином имену, а најмлађи носи презиме свог оца које се разликује од прва два презимена, јер је отац добио презиме по свом прадеди.

Обичај презивања по дедином имену је био распрострањен у целој источној и југоисточној Србији, наводи Н. Пантелић, и доводи га у везу са обичајем снахачества, када је стварни, биолошки отац – деда, а не сродник који се назива оцем (1962, 110-111). Узимајући у обзир народна предања и архивске изворе, обичај презивања по дедином имену В. Николић посматра као архаичну појаву у друштвено-обичајном животу становника врањског Поморавља (1974, 126). Уколико узмемо у обзир да је врањско Поморавље, као и шира област јужне Србије, у прошлости била позната по браковима дечака са одраслим девојкама, разумљиво је да се презивање по дедином имену доводи у везу са обичајем снахачества. Међутим, казивачи као основни разлог давања презимена по дедином имену наводе потребу: "да се памти фамилија", односно да се не заборави порекло. Уколико имамо у виду да су презимена била нестална, поставља се питање како се на основу презимена могло очувати сећање на претке. Због тога презивање по деди доводим у везу са улогом и местом деде у сродничкој

структури. На такав закључак наводи и схватање испитаника да се деда поштује, деда је био "газда", њега су сви остали (мисли се на остале чланове проширене породице) морали да слушају. О положају деди у породичној и сродничкој структури можемо судити и на основу податка да је деда имао своју столицу – тзв. "дедина столица", која у овом случају има симболичко значење, представља обележје власти, односно моћи појединца у широј сродничкој заједници. У складу са тим се обичај давања презимена по дедином имену може посматрати као израз поштовања према деди.

Има примера да кћерка, односно, једна од сестара добије презиме по деди а не по оцу, како је било уобичајено. Наведено је било могуће извести уколико у породици није било мушке деце.

Илустрације ради наводим следећи пример:

жена (стара близу педесет година) носи презиме које је изведено из имена њеног деди по оцу јер у породици није било мушке деце, односно нема браћу, па је отац одредио да она носи презиме по деди; њене сестре су се до удаје презивале исто као и њихов отац, а она је после удаје задржала своје девојачко презиме и додаје презиме свога мужа (који се у ствари призеито у кућу њених родитеља); девојачко презиме је задржала јер је једино она у породици носила презиме по деди, а презиме је, како наводи, подсећа на њено порекло.

Презивање по дедином имену је у функцији одређивања места појединца у сродничком кругу и широј заједници. Приликом разматрања овог обичаја свакако се морају узети у обзир и друштвено-историјска збивања у овој области. Овим се првенствено мисли на период бугарске окупације, када су представници бугарске власти у процесу покрштавања српског становништва уједно и мењали постојећа презимена. У том периоду су у матичне књиге уписивана презимена на -ов и -ев. Државна администрација у Србији је након завршетка Другог светског рата увела као службена презимена, презимена са завршетком на -ић. Тако су презимена која су до тада имала завршетак на -ов или -ев, код становништва српске националности промењена, тако да имају завршетак на -ић (по усменом казивању матичара Станковић Радосава запосленог у Општини Врање).

Навела сам да отац и син због давања презимена по дедином имену немају исто презиме, што се приликом решавања административних послова показало као негативно, уколико је једна осо-

ба у књизи држављана уписана под једним (рецимо презименом свога оца), а у књизи рођених под другим презименом, односно презименом изведеним из дединог имена. Да би се избегле извесне неправилности или потешкоће приликом идентификације одређене особе, наше државно законодавство 1973. год. доноси закон којим се забрањује давање презимена по дедином имену.⁴⁶ Претпостављам да се обичај давања презимена по дедином имену код становништва врањског Поморавља данас не практикује не само због законских одредби којима се забрањује такав начин давања презимена, већ првенствено због осталих промена до којих долази у структури породице и сродничком систему.

Навела сам да је за ово подручје како ранијих година тако и данас, карактеристично давање *надимака*.⁴⁷

За разлику од презимена која нису била стална, одлика надимака је управо то да се преносе трансгенерацијски и много дуже се памте. Овде првенствено мислим на породичне надимке који представљају обележје не само појединца већ целе породице, односно шире сродничке групације. Тако се и данас поједине породице идентификују надимком који су понеле из претходних генерација. У складу са тим је запажање да презимена нису имала улогу коју имају данас, већ су управо надимци били у функцији презимена. "Презиме" у овој области означава надимак, а "име" овде означава презиме наводи, В. Николић-Стојанчевић (1974, 330). Претпостављам да су надимци управо због тога што су били стални и временом прелазили са појединца на целу породицу, били у функцији данашњег презимена.

Надимци су се најчешће добијали због: професије којом су се бавили појединци, а понекад и због личних карактеристика ("Трчали су за шамију, од туд име "Шамцици", наводи један казивач, објашњавајући порекло свог надимка). На основу надимка шира

⁴⁶ Године 1980. донешен је нови закон: "Закон о браку и породичним односима", члан 395. тог закона говори о одређивању личног имена. Између осталог стоји да: "Дете добија презиме према презимену једног или оба родитеља. Заједничкој деци родитељи не могу одредити различита презимена" (Службени гласник СРС, 7. јуна 1980, бр. 22, стр. 1286).

⁴⁷ Овом приликом упућујем на прилог у дневном листу Политика у којем аутор, у намери да укаже на распрострањеност обичаја давања надимака код Врањанаца наводи: "Толико је нормално да у Врању имате надимак да је за старе Врањанце то питање части..." (С. Богдановић, Политика, бр. 31034, година ХСVII, Београд 19. марта 2000. год, 210 стр.).

друштвена заједница препознаје одређену породицу, односно одређује њено порекло. Тако се по надимку препознају рецимо, староградске породице, односно породице чији су преци одавно дошли у град. За разлику од тога се и досељеници међусобно познају по надимцима које су задржали као обележје припадности широј сродничкој заједници, односно као обележје порекла (надимак се добијао и према крају из којег је породица досељена – "Клисурци"). Тако се уз лично име, односно, презиме често користе и надимци; каже се: "Бора Манин", "Рера Пикавац", уколико говоримо о надимку појединца. Када се надимком обележава већи број породица које потичу од истог претка, каже се: "Талимати", "Карамани", "Влајинци" и слично. Због тога се надимци посматрају као "презиме" рода, односно једне "фамилије" и представљају обележје родовске традиције.

Посматрајући улогу надимака у свакодневној комуникацији људи запажам да они ни данас не губе своју функцију. Појединци који су познати у граду по својој професији, рецимо – "Воја Штампар", носе надимак по којем га људи препознају, док га, за разлику од наведеног, по презимену познаје много мањи број људи.

Пракса да се дају надимци жива је код свих узраста, поготово су интересантни надимци које појединци добијају још као деца због неких својих особина, места становања, интересовања и слично ("Шерпа", "Шајма", "Гуска"). Тако стечени надимци у каснијем периоду живота представљају средство за идентификацију појединца од стране шире друштвене заједнице.

Давање надимака, упркос променама насталим у породичној и сродничкој структури, као и друштву, људи прилагођавају садашњим условима живота у граду. Према томе их можемо посматрати не само као: "...остатак архаичне патронимике" (В. Николић, 1967, 127), већ као једно од обележја сродничких односа у савременом друштву.

V

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Друштвено-политичка и економска збивања која пратимо у Србији и на просторима бивше СФРЈ од друге половине двадесетог века на даље утицала су на промене у породици и у систему сродничких односа.

Процес индустријализације и урбанизације Врања и његове околине, између осталог, доприноси масовном досељавању становништва из околних села у град. Ову појаву прати стални пораст градске популације. Статистички подаци, осим наведеног, указују на промену структурних одлика породице. Овим се пре свега подразумева пораст четворочланих и самачких домаћинстава, који је изражен од седамдесетих година на даље, док се број домаћинстава са шест и више чланова видно смањује. Посматрајући величину и сроднички састав породице запажам да ужа, односно нуклеарна породица представља најраспрострањенији облик породице у граду. Међутим, статистички подаци и запажања са терена уједно наводе на закључак да у Врању нису ретки примери проширене, односно вишегенерацијске породице. Не сматрам да је овај облик породице у савременом друштву посебност или девијантна појава, већ проширену породицу посматрам као израз општих социо-економских и културних прилика у одређеној средини. Овим се првенствено подразумева утицај ситуационих фактора, односно, последица је "неадекватног урбанистичког планирања" (С. Стаменковић, 1995, 66) у општини Врање. Уколико уз наведено узмемо у обзир економску кризу и пад животног стандарда деведесетих година овог века, постаје разумљиво зашто породице нису у могућности да остваре модел неолокалног становања већ живе у заједници са родитељима. Међутим, постојање проширеног облика породице треба свакако посматрати у

складу са прихватањем за традицијску културу карактеристичних норми и правила понашања. Није случајно што у заједничком домаћинству живе родитељи са сином и његовом породицом и што о остарелим родитељима брине син, а не кћерка. У складу са тим је податак да су примери матриликалног настањања младог брачног пара у овој средини малобројни.

Утицај традицијских правила понашања видан је и приликом регулисања унутарпородичних односа. Наведено је изражено у прихватању улога и обавеза у породици које се одређују у односу на полну и старосну припадност појединца. Тако је изражена сегрегација брачних улога, поготово приликом обављања послова у домаћинству и оних који се односе на чување и васпитавање деце. Према типологизацији породице која се поставља с обзиром на њене структурне и садржинске одлике, већина породица у Врању ближа је моделу традицијске породичне организације, а у мањој мери су видни садржаји карактеристични за савремену породицу.

Посматрајући мрежу сродничких односа коју формира породица у Врању закључујем следеће:

– породица одржава интензивну интеракцију са малим бројем сродника и то првенствено са најближим патрилатералним и матрилилатералним сродницима. Сродничка мрежа по свом обиму је уска, а најзаступљенији је ефективни тип сродничких односа.

– На избор сродника са којима породица одржава интеракцију, осим традицијских схватања и правила понашања, у знатној мери утичу ситуациони фактори и психолошки механизми. Тако се постављају неки нови критеријуми на основу којих се могу класификовати сродници. Међутим, резултати истраживања показују да се подела сродника коју смо применили у раду најчешће поклапа са поделом сродника у традицијском сродничком систему. Из тога произилази да се поштују традицијски обрасци понашања приликом регулисања сродничких односа, мада се нека правила и схватања модификују, усклађују са садашњим условима живота породице у граду. Један од показатеља тог процеса јесте билатералност у сродничким односима. Ипак треба истаћи да приликом регулисања имовинско-правних односа између сродника остаје изражена улога патрилинеарних сродника. Степен сродства, за разлику од линије сродничке повезаности, има већу улогу приликом формирања одређеног типа сродничких односа. Сродници до четвртог или петог колена, како по мушкој, тако и по женској линији, сматрају се за близак род и породица са њима

одржава интензивнију интеракцију у односу на дружења са генеалошки даљим сродницима, која се свде на сусрете у пригодним ситуацијама, као што су слава, свадба, сахрана и слично. Приликом рачунања сродства по коленима долази до изједначавања мушке са женском линијом сродства.

– На избор сродника са којима породица одржава одређен интензитет дружења и чврстину сродничке повезаности утичу и ситуациони фактори, првенствено географска удаљеност и постојање економских веза између породице и сродника. Географски фактор се најчешће наводи као чинилац који негативно утиче на одржавање сродничких веза. Породица се са сродницима који су у физичком смислу удаљенији сусреће једном до двапут годишње, поготово су ретка дружења са сродницима који живе у иностранству. Географска удаљеност између сродника утиче на смањење интензитета сродничких дружења, због чега сроднички односи постају мање чврсти.

– Слабијој учесталости посећивања и дружења сродника доприноси и низак животни стандард. Наиме, породице нису увек у могућности да плате путне и остале трошкове везане за одлазак код сродника, поготово уколико желе да посете сроднике који живе у неком другом граду или на селу. Економска криза негативно утиче на одржавање сродничких веза, односно, отежава интеракцију сродника.

– Заједничко имање, тј. породична кућа, сеоско домаћинство, обрадиве површине, представљају онај фактор, који у извесном смислу доприноси одржавању сродничких веза између генеалошки блиских сродника. Овде се мисли на примере када родитељима који живе сами на селу помажу деца. Најчешће су то синови, евентуално кћерка и зет, уколико родитељи немају мушких потомака. Приликом посете родитељима деца сусрећу и остале сроднике који живе у том селу, али и оне сроднике који долазе у посету родитељима (рецимо стриц, тетка, ујак и слично). Према томе, родитељи и њихова кућа постају центар за окупљање осталих сродника који иначе нису у непосредној интеракцији. Међутим, приликом наслеђивања, имање, односно материјална добра, најчешће представљају повод за сукоб најближих крвних сродника.

– Углавном се споре деца међусобно, мада нису ретки сукоби између деце и родитеља. Сукоби између брата и сестре, браће или сестара међусобно, воде прекиду сродничких дружења између њихових породица. Због тога долази до слабења сродничке повезаности, односно говоримо о нескладним сродничким односи-

ма. Нетрпељивост између афиналних сродника често се наводи као повод за спор између генеалогичких блиских сродника. Треба рећи да постоји и обрнути утицај, јер од односа између крвних сродника зависи чврстина сродничке повезаности између афиналних сродника.

– Пружање сродничке солидарности представља основну функцију сродничких односа, односно, могло би се рећи да сродници постоје управо због тога да пружају помоћ. Породице проблеме око деце, запослења, становања решавају првенствено уз помоћ генеалогичких најближих сродника. Породици у подједнакој мери помажу како патрилатерални тако и матрилилатерални сродници. Пружање помоћи зависи од оствареног типа сродничког односа и од саме природе проблема, односно могућности сродника да пруже адекватну помоћ. Улога сродника се огледа и у процесу социјализације и интеграције појединца у ширу социјалну заједницу.

– На основу изнесеног можемо закључити да су промене до којих долази у сродничким односима израженије у саставу сродничке мреже, а да се сроднички односи по свом садржају и функцији спорије мењају. Значи да су промене у систему сродничких односа више структурне, а у мањој мери садржинске природе.

– Из досад наведеног такође произилази да су сроднички односи, упркос променама које бележим, очувани и делотворни, односно представљају важан друштвени однос у савременом друштву.

– Уколико се, на крају, осврнемо на однос – систем сродничких односа – савремено друштво, видећемо да се улога и функција сродника у животу породице може сагледати из више углова. С обзиром да појединац проблем запослења, становања и чувања деце решава уз помоћ сродника јер друштвене институције нису довољно ефикасне у пружању помоћи породици и појединцу, може се закључити да сроднички односи доприносе решавању појединих проблема који се јављају у савременом друштву. С друге стране се може прихватити схватање да "урбана дезорганизација" утиче на јачање сродничких односа (E. Shanas, G. Streib, 1965, 91).

Наведено води закључку да сродничке односе треба посматрати као битан сегмент друштвеног система јер својим деловањем доприносе функционисању друштва у целини. Запажа се да се поједини принципи на којима се заснивају сроднички односи преносе у економску и социјалну сферу друштвеног живота. Међутим, поједини социолози наводе да због такве улоге сродника у животу долази до негативних појава у друштву, које онемогућују његово функционисање у складу са основним принципима једнако-

сти (видети А. Милић, 1991, 141-142). Проблем се може дефинисати питањем – нису ли наведене појаве (нус)продукт самог друштва, односно да ли такве појаве не указују на неефикасност друштвених институција у обављању одређених функција? Осим тога, морамо се запитати да ли друштвени систем можда не користи принципе на којима се заснивају сроднички односи у намери да одржи извесно стање које му погодује. У покушају да објасне овај проблем аутори говоре о инструменталној функцији сродничких односа у модерном друштву (видети J. W. Bennett, L. A. Despres, 1960, 263). Проучавање породице и сродничких односа омогућава сагледавање појединих проблема у друштву и уједно указује на могућност њиховог отклањања. Наведено можемо посматрати као подстицај да се у нашој етнологији и антропологији озбиљније приступи проучавању наведене проблематике.

– Посматрајући породицу и сродничке односе у Врању долазим до закључка да град Врање са широм околином представља средину у којој су елементи традицијске културе релативно добро заступљени у животу његових становника. На такав закључак наводе и запажања појединих аутора који су се бавили проучавањима ове области како са етнолошког тако и са социолошког и географског становишта. Наводи се да друштвено-обичајна традиција, због очуваности старих образаца понашања и схватања, представља посебно етнолошко обележје врањског Поморавља (В. Николић-Стојанчевић, 1974, 576). Присуство традицијских културних вредности према схватању Б. Цветковића, огледа се првенствено у менталитету становништва и друштвеним односима, јер, сматра он, у социјалној сфери живота људи теже прихватају ново и заборављају старо (1973, 291). Поставља се питање да ли присуство традицијских културних елемената у друштвено-обичајном животу Врањанаца можемо посматрати као израз заосталости ове средине у друштвено-економском погледу? Уколико је Врање са својом околином у периоду социјалистичке изградње спорије напредовало у друштвено-економском развоју у односу на остале области у Србији, не може се са сигурношћу тврдити да је управо то утицало на очуваност традицијских форми у друштвено-обичајном животу људи. Врање и његову околину не треба посматрати као посебност већ као пример урбане средине коју карактерише прожимање елемената традицијске културе са новим, за савремено друштво карактеристичним културним обрасцима.

VI

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

СКРАЋЕНИЦЕ:

1. Извори:

РЗС – Републички Завод за статистику

СЗС – Савезни Завод за статистику

2. Литература:

ГлЕИ САНУ – Гласник Етнографског института Српске академије наука и уметности;

ГЕМ – Гласник Етнографског музеја у Београду;

ГЕМЦ – Гласник Етнографског музеја на Цетињу;

ГЗМ – Гласник Земаљског музеја у Сарајеву;

ЕП/ЕР – Етнолошки преглед, часопис Етнолошког друштва Србије;

ЕС – Етнолошке свеске, часопис Етнолошког друштва Србије;

ЗБЕИ САНУ – Зборник радова Етнографског института Српске академије наука и уметности;

ЗФФ – Зборник Филозофског факултета у Београду;

NPZb - Novopazariski zbornik, Novi Pazar

ПиЕИ САНУ – Посебна издања Етнографског института Српске академије наука и уметности;

СЕЗб – Српски етнографски зборник Српске академије наука и уметности, публикацију издаје Етнографски институт САНУ.

Извори

1. Попис '91 - Становништво, домаћинства и породице, подаци по насељима и по општинама, РЗС Србије; Београд 1993;

2. Попис '91 - Становништво, Упоредни преглед броја становника и домаћинства 1948-1991. год., СЗС, Београд 1995;

-
-
3. "Општине у Републици Србији 1996", Статистички подаци, РЗС Србије, Београд 1997;
 4. Службени гласник СР Србије, број 22, 7. јун, Београд 1980, 1286. стр.
 5. Република Србија, Општински суд Врање, VIII, Су. бр. 39/97-229, Врање 1997;
 6. Карте града Врања и околних предеоних целина.

Литература

1. Barić Lorraine, *Levels of change in Yugoslav Kinship*, Social organization, Essay presented to Rajmond Firth, Edited by Maurice Freedman, London 1967, 1-25.
2. Барјактаровић Мирко, *Терминологија родбине и својте у Горњем Полимљу*, ГЕМЦ I, Цетиње 1961, 123-129.
3. Барјактаровић Мирко, *О сродничким називима код нас и њиховом делимичном нестајању*, ГЕМ 50, Београд 1986, 165-171.
4. Барјактаровић Данило, *Дијалектолошко истраживање, Фонетске и морфолошке особине врањског говора*, Јединство, Приштина 1977, 373-411.
5. Bennet W. John and Despres A. Leo, *Kinship and instrumental activities*, *American Anthropologist* 62/1960, 254-267.
6. Бјелетић Марта, *Родбинска терминологија код Срба у Румунији*, Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд-Панчево-Нови Сад 11-16. 9. 1990, МСЦ, 20/2, 391-401.
7. Бјелетић Марта, *Терминологија крвног сродства у српскохрватском језику*, Јужнословенски филолог L, Београд 1994, 199-207.
8. Бјелетић Марта, *Турцизми у српскохрватској терминологији сродства*, Јужнословенски филолог LI, Београд 1995, 203-221.
9. Благојевић Марина, *Жене изван круга, професија и породица*, Београд 1991.
10. Bott Elizabeth, *Family and Social Network (Roles, Norms and External Relationships in ordinary urban families)*, Tavistock Publications, London 1957.
11. Врањски гласник књ. XXIX, Врање 1996/1997, 5-43.
12. Burić Olivera, *Teorijsko-metodološki model za istraživanje porodične transformacije i njegoва empirijska provera*, *Sociologija* 3-4, Zagreb 1970, 331-352.
13. Васиљевић Хаџи Јован, *Јужна Стара Србија, Прешевска област*, Београд 1913.
13. Басић Растко и Олгица Паламаровић, *Археолошке белешке из околине Врања*, Врањски гласник, књ. XVII, Врање 1984, 135-140.
14. Vezel Uve, *Mit o matrijarhatu*, Prosveta, Beograd 1983.

-
-
15. Влаховић Петар, *Предвојена породица у условима социјалистичког развоја на подручју ЈЗ Србије*, ЕП 11, Београд 1973, 129-135.
 16. Влаховић Петар, *Организација породице и породичног живота у Србији у савременим условима*, ПиЕИ САНУ 25, Београд 1982, 73-81.
 17. Вукановић Татомир, *Врање, Етничка историја и културна баштина Врањског гравитационог подручја у доба ослобођења од Турака 1878*, Посебна издања Радничког универзитета у Врању 13, Врање 1978.
 18. Goody Jack, *Kinship (Selected Readings)*, Penguin Books, London 1971.
 19. Goode William and Hatt Paul, *Metode socijalnog istraživanja*, Beograd 1966, 114-197.
 20. Denich S. B., *Spol i moć na Balkanu*, EP 22, Beograd 1986, 85-98.
 21. Дивац Зорица, *Испитивање породице и брака у Београду*, ЗБЕИ САНУ књ. 14-16, Београд 1984, 85-101.
 22. Дрљача Душан, *Учесничко посматрање као вид проучавања брака и породице у граду*, ЕС V, Београд 1984, 19-22.
 23. Ђорђевић Драгутин, *Живот и обичаји народни у Лесковачкој Морави*, СЕЗб књ. LXX, Одељење друштвених наука, Живот и обичаји народни књ. 31, Београд 1958, 150-221, 212-546.
 24. Erlich St. Vera, *Jugoslavenska porodica u transformaciji*, Zagreb 1971.
 25. Erlich St. Vera, *U društvu sa čovjekom*, Zagreb 1978.
 26. Живановић Милица, *Неки методолошки проблеми проучавања трансформација традиционалне породице*, ЕС VIII, Београд-Крушевац 1987, 29-36.
 27. Живановић Милица, *Предбрачне слободе младих у албанском и српском селу – традицијски обрасци и промене*, Етноантрополошки проблеми 6, Београд 1989, 83-93.
 28. Златановић Момчило, *Врање кроз векове*, Избор радова I, Врање 1993, 5-13.
 29. Златановић Момчило, *Речник говора Јужне Србије (провинцијализми, дијалектизми, варваризми и др.)*, Врање 1998.
 30. Иванишевић Ф. Јошо, *Народни називи родбине и сродбине*, Сарајево 1931.
 31. Ивановић Зорица, *Градска породица у систему сродничких односа - прилог проучавању*, ЕС IX, Београд 1988, 155-167.
 32. Ивановић Зорица, Ђурчић Невена, *Одлике досадашњег проучавања породице на Косову*, ЕС X, Београд 1989, 83-91.
 33. Ивановић Зорица, *О забрани склапања брака са афиналним сродницима*, ПиЕИ САНУ 42, Београд 1997, 117-134.
 34. Ивановић Милина, *Култура становања у насељу Асенбеир у Врању*, ЕС IX, Београд 1988, 139-144.
 35. Јовановић Милка, *Промене у браку и породици у неким насељима у околини Лесковца*, ЗБЕИ САНУ 14-16, Београд 1984, 303-317.
 36. Караџић Стефановић Вук, *Српски рјечник иступачен њемачкијем и латинскијем ријечима* (четврто државно издање), Београд 1935.
-

-
-
37. Кулишић Шпиро, *Матрилокални брак и материнска филијација у народним обичајима Босне и Херцеговине и Далмације*, ГЗМ, Етнологија XIII, Сарајево 1958, 51-75.
38. Kreber L. Alfred, *Klasifikacioni sistemi srodstva*, Теорије о друштву I, Београд 1969, 263-267.
39. Kremenšek Slavko, *Matične in družinske knjige kot vir za etnološko proučevanje družin*, EP 11, Београд 1973, 99-103.
40. Kovačević Ivan, *Tradicija i inovacija godišnjih sajмова*, NPZb, Novi Pazar, 1978, 127-134.
41. Костић Цветко, *Облици наших породица*, ГлЕИ САНУ VII, Београд 1958, 25-46.
42. Levi-Stros Klod, *Структурална антропологија*, Загреб 1977.
43. Litwak Eugene, *Extended Kin Relations in An Industrial Democratic Society*, Social Structure and The Family, Edited by E. Shanas and G. Streib, New Yersey 1965, 290-323.
44. Љубоја Гордана, *Правци урбане антропологије*, ЕС V, Београд 1984, 5 -10.
45. Малешевић Мирослава, *Ритуализација социјалног развоја жене - традиционално село западне Србије*, ЗБЕИ САНУ 19, Београд 1986, 9-120.
46. Милић Анђелка, *Промене у друштвеној структури и сроднички састав домаћинства у Југославији*, ЗБФФ 13/2, Београд 1983, 103-118.
47. Милић Анђелка, *Социјална мрежа породичних односа и друштвени слојеви, Србија крајем осамдесетих*, Проучавање друштвених неједнакости, Београд 1991, 111-142.
48. Милић Анђелка, *Жене, политика, породица*, Београд 1994.
49. Митровић Ј, *Називи за степене потомака и предака*, ГЕМ 49, Београд 1985, 182-183.
50. Младеновић Марко, *Основи социологије породице*, Београд 1995.
51. Morgan H. Luis, *Drevno društvo*, Београд 1981.
52. Morgan H. Luis, *Sistemi krvnog srodstva*, Теорије о друштву I, Београд 1969, 261-263.
53. Месицки Светлана, *Сроднички односи и друштвена слојевитост*, дипломски рад, Библиотека Одељења за етнологију и антропологију, ДР 525, Филозофски факултет у Београду, Београд 1994.
54. Наумовић Слободан, *Традиција и процеси транзиције*, ГлЕИ САНУ XLIII, Београд 1994, 141-150.
55. Недељковић Невенка, *Значај и потреба изучавања породице у савременој градској средини*, ЕС V, Београд, 1984, 11-17.
56. Николић Видосава, *Архаичне установе и појаве друштвеног обичајног живота у Врањском Поморављу*, Лесковачки зборник VIII, Лесковац 1967, 117-149.
57. Николић-Стојанчевић Видосава, *Врањско Поморавље, Етнолошка испитивања*, СЕЗБ LXXXVI, Београд 1974.
58. Николић Десанка, *Ауторитет као вредносна категорија у традицијској породици*, Етноантрополошки проблеми 6, Београд 1989, 59-66.
-

-
-
59. Павковић Никола, *Друштвене и обичајно-правне установе*, ГЗМ, Етнологија XVII, Сарајево 1962, 117-139.
60. Пантелић Никола, *Породични односи и свадбени обичаји у Свињци*, ЗБЕИ САНУ књ. 5, Београд 1971, 57-73.
61. Пантелић Никола, *Нови резултати истраживања структуре породице у Источној Србији*, ЕП 11, Београд 1973, 151-157.
62. Пантелић Никола, *Прилог проучавању брака и породице у становништву ђердапских насеља*, ЗБЕИ САНУ књ.7, Београд 1974, 45-57.
63. Пантелић Никола, *Традиционални елементи друштвене организације у северо-источној Србији и делу централне*, Годишњак XVIII, Центар за балканолошка испитивања 16, Сарајево 1980, 173-199.
64. Пантелић Никола, *Наслеђе и савременост, Друштвени живот у селима Чачанског и Горњомиланачког краја*, ЕИ САНУ, Београд 1991.
65. Пешић-Голубовић Зага, *Теоријско хипотетички оквир за истраживање промена у структури породице*, Социологија 3, Београд 1966, 7-28.
66. Петровић Едит, *Нека разматрања о појму "традиција"*, Етноантропо-лошки проблеми св. 6, Београд 1989, 15-22.
67. Поповић В. Михаило, *Друштвени слојеви, њихов стил живота и њихова свест*, Београд 1977, 407-426.
68. Ракић Радомир, *Савремене промене-предмет истраживања или њихово истраживање-аспект?*, Симпозијум - Етнолошко проучавање савремених промена у народној култури, 28-30. јануар, Београд 1974, 33-51.
69. Ракић Радомир, *Терминологија сродства у Срба*, Етно-антропо-лошки проблеми, Монографије 13, Београд 1991.
70. Redcliffe-Brown A. R., *Struktura i funkcija u primitivnom društvu*, Biblioteka XX vek, Beograd 1982, 70-126.
71. Рихтман-Аугуштин Дуња, *О моделу патријархалне заједнице*, Предмет и метод изучавања патријархалних заједница у Југославији, Титоград 1981, 71-76.
72. Стаменковић Србољуб, *Популациони развитак и урбанизација Врања*, Врањски гласник XIV-XV, Врање 1982, 357-394.
73. Стаменковић Србољуб, *Врање, Генеа и насеобинска еволуција*, Посебна издања Географског факултета у Београду 7, Београд 1995.
74. Стојанчевић Видосава, *Савремене промене у традиционалним сродничким односима, браку, породичном и друштвено обичајном животу*, ЗБЕИ САНУ књ. 10, Београд 1980, 117-135.
75. Schneider M. David and Homans C. George, *Kinship Terminology and the American Kinship Sistem*, American Anthropologist 57, 1955, 1194-1208.
76. Shanas Ethel and Streib F. Gordon, *Social Structure and the family (generational relations)*, Prentice-Hall, New Jersey 1965.
77. Skok Petar, *Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskoga jezika*, knj. treća, ponić, JAZU, Zagreb 1973, 617-618.
78. Sussman B. Marvin, *Relationships of adult children with their parents in the United States*, Social Structure and the Family, Edited by E. Shanas and G. Streib, New Jersey 1965, 62-92.
-

-
-
79. Thomas Barfield (ed.), *The Dictionary of Anthropology*, Malden, MA and Oxford; Blackwell, Publishers, 1997, 268-270.
80. Трифуноски Јован, *Врање*, Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Универзитетот во Скопје, Природно-математички оддел, 7, Скопје 1954, 123-156.
81. Трифуноски Ф. Јован, *Врањска котлина*, Антропологеографска испитивања, Посебна издања Природно-математичког факултета Универзитета у Скопљу, 12, Скопје 1962, 7-41.
82. Филиповић С. Миленко, *Етничке прилике у Јужној Србији*, Скопље 1937.
83. Fox Robin, *Kinship and marriage*, (An Anthropological perspective), A Pelican Original, London 1973.
84. Hammel A. E., *The Yugoslav Family in the Modern World: Adaptation to Change*, Journal of Family History No 3, 1984, 217-227.
85. Hammel A. E., *Uticao društvene i prostorne pokretljivosti na stabilnost srodničkih sistema*, (Na primeru iz Srbije), EP 22, Beograd 1986, 73-84.
86. Harris C. C., *The family*, (An Introduction), London 1969.
87. Цветковић Б., *Традиција као савременост у културном животу младих радника Врања*, Врањски гласник IX, Врање 1973, 289-301.
88. Цвијић Јован, *Балканско полуострво*, II, Београд 1931.
87. Чубриловић Васа, *Терминологија племенског друштва у Црној Гори*, ПиЕИ САНУ 9, Београд 1959, 1-47.
88. Škaljić Abdulah, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo 1989.
89. Šinkjević Slavoj, *Šta je srodstvo: priroda ili kultura*, Poglavlje iz etnološke studije: Slavoj Šzynkiewicz: Pokrewienstwo (srodstvo), Warszawa 1992; (у преводу Углјеše Radновића, у рукопису).
90. Young Michael and Willmott Peter, *Family and Kinship in East London*, Routledge and Kegan Paul, London 1969.

THE KIN RELATIONSHIPS IN VRANJE

Main task of this work has been to examine kin relationships – in their range, content and function – of Vranje family with its extra-family relatives.

The Vranje family forms kinship network which is narrow in its range. Family maintains intimate relations with a small number of relatives, mainly with the nearest kin. Relatives up to the fourth cousins in lateral range, or in vertical range of lineage, are recognized as closer kin and with them the elementary family creates more intensive interaction and stronger connectedness than with genealogically more distant kin. Family interaction with the genealogically more distant kin is reduced to occasional gatherings.

Geographic distance between a family and its relatives is an obstacle to intensive contacts and a limiting factor in forming higher degree of kinship connectedness. Low living standard also contributes that contacts among relatives are less intensive.

Range, content and function of kin relationships depend upon: family structure, its internal organisation (performance of conjugal roles), situational factors, influence of psychological mechanisms and recognition of certain cultural patterns. The contacts of the Vranje families with their kin are shaped up, to a considerable extent, by traditional patterns of behaviour. Cultural patterns and kinship terminology are the part of kinship system which change the most slowly. Changes that occur within the kinship system are for the most part structural in their nature, while content of the system is less prone to changes. In solving many of its problems, family relies on kin's help. Relationships with kin are not limited in their role and importance only to kinship solidarity, but are included in socialization process of an individual. The kin relationships represent important part of social relationships in the modern world and they help in forming of structuralized social reality.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

392.3(497.11)

ЂОРЂЕВИЋ, Јадранка

Сроднички односи у Врању / Јадранка
Ђорђевић. Београд : САНУ, Етнографски
институт, 2001 (Београд : Чигоја штампа). –
139. стр. ; 21 см. – (Посебна издања / [САНУ,
Етнографски институт] ; књ. 45)

Напомене уз текст. – Библиографија: стр. 133-
137. – Summary: The Kinship in the Region of
Vranje.

ISBN 86-7587-018-3

а) Сродство – Врање

ИД=89688076